

การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมเขตพุทธาวาส วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

โดย

นายณพรัตน์ ถาวรศิริภัทร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมเขตพุทธาวาส วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

โดย

นายณพรัตน์ ถาวรศิริภัทร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**A STUDY OF ARCHITECTURE IN THE BUDDHA AREA OF WAT KALYANAMITRA
WARAMAHAVIHARN, BANGKOK**

**By
Nopparat Thawornsiripat**

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Architecture and Related Arts

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมเขตพุทธาวาส วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ” เสนอโดย นายณพรัตน์ ถาวรศิริภัทร เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะดังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. อาจารย์พีระพัฒน์ สําราม
2. รองศาสตราจารย์สมคิด จิระทัศนกุล

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(อาจารย์ชาติรี ประทีตนาการ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุจิต สนั่นไหว)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์พีระพัฒน์ สําราม)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์สมคิด จิระทัศนกุล)

...../...../.....

47052206 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

คำสำคัญ : พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดกัลยาณมิตร

นพรัตน์ ถาวรศิริภัทร : การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : อ.พีระพัฒน์ สำราญ และ รศ.สมคิด จิระทัศนกุล. 237 หน้า.

วัดกัลยาณมิตร เป็นวัดที่สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในพื้นที่บ้านเดิมของเจ้าพระยาณิกบริดรินทร์ (โต กัลยาณมิตร) การสร้างวัดเป็นไปตามพระราชประสงค์ที่ทรงโปรดให้เป็นวัดใหญ่ในพระนคร ดังนั้นสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในบริเวณเขตพุทธาวาสจึงมีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ อีกทั้งมีการจัดวางแผนผังอาคารในเขตพุทธาวาสเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ ซึ่งมีการออกแบบที่แตกต่างจากสถาปัตยกรรมไทยทั่วไปคือผสมผสานศิลปะจีนเข้ากับศิลปะไทย นอกจากนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นใหม่นี้ได้คัดลอกเครื่องประดับที่ชำรุดง่ายของสถาปัตยกรรมไทยออกไปคือ เครื่องลายทอง ที่ประกอบไปด้วยข้อฟ้าใบระกา หางหงส์ จึงมีชื่อเรียกสถาปัตยกรรมชนิดที่เกิดขึ้นใหม่นี้ว่า “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม”, “แบบกระบวนจีน” หรือ “วัดนอกอย่าง”

นอกจากการจัดแผนผังเขตพุทธาวาสแบบพระราชนิยมในลักษณะขนานสามแนวแกนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแล้ว วัดกัลยาณมิตรยังมีความแตกต่างจากวัดแบบพระราชนิยมทั่วไปคือการใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารในผังบริเวณเขตพุทธาวาสเป็นแบบผสม คือ พระวิหารหลวงซึ่งตั้งในแนวแกนประธานสร้างในรูปแบบไทยประเพณี ส่วนพระอุโบสถและศาลาการเปรียญเป็นสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม นอกจากนี้สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดกัลยาณมิตร เป็นอีกรูปแบบหนึ่ง que แสดงถึงพัฒนาการของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมที่ได้รับอิทธิพลจากวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้นก่อนหน้าและยังส่งอิทธิพลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมให้วัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ขึ้นในภายหลัง ทั้งทางด้านการจัดวางรูปแบบแผนผังอาคารและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของงานสถาปัตยกรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2.

47052206: MAJOR : HISTORY OF ARCHITECTURE

KEY WORD: KING RAMA III , HISTORY OF ARCHITECTURE

NOPPARAT THAWORNSIRIPAT: A STUDY OF ARCHITECTURE IN THE BUDDHA AREA OF WAT KALYANAMITRA WARAMAHAVIHARN, BANGKOK. THESIS ADVISORS: PEERAPAT SUMRAN AND ASSOC. PROF. SOMKID JIRATATSANAKUL. 237 pp.

Wat Kallayanamitra was built in the reign of King Rama III, in the grounds of Lord Nikornbodindra's old house. By the order of the king, this temple was built to establish a new grand temple in Bangkok. Therefore the architecture in this Buddhist Temple is on a very large scale. Furthermore the contemporary monuments in this period were different from other Thai architecture especially regarding the combination of Chinese and Thai art. Moreover, this new style was trying to remove the easily damaged accessories such as the gable, gable apex etc. from its overall design and may be called "Royal patronage architecture", "Chinese style architecture" or "Unorthodox temple style".

In addition to royal patronage style planning, the variations of an integrated planning are the main *Vihara* is in the center of the plan, which is Traditional Thai style, but the chapel and Sermon hall in a monastery are in royal patronage style. Other than that, these monuments show an evolution of the royal patronage style and about the receiving and delivery of influences in pre and post architecture during the reign of King Rama III.

Department of Architecture and Related Arts Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008

Student's signature

Thesis Advisors' signature 1. 2.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาในครั้งนี้ ได้สำเร็จอย่างสมบูรณ์ ด้วยความอนุเคราะห์การ สนับสนุน และช่วยเหลือจากบุคคล สถาบัน และองค์กรต่างๆ ดังต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณ อ.พีระพัฒน์ สำราญ และ รศ.สมคิด จิระทัศนกุล อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์กรุณาถ่ายทอดความรู้ ให้คำปรึกษาและคำแนะนำ ข้อคิดเห็นต่างๆ อันเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการดำเนินงานวิจัย อาจารย์ชาติรี ประกิตนนทการ ผศ.สุจิต สนั่นไหว ซึ่งกรุณารับเป็นประธานและกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ รศ.เสนอนิลเดช ในฐานะครูผู้มอบความรู้และเป็นผู้คอยชี้แนะ ดูแลให้คำปรึกษาอย่างดีตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษา ตลอดจนคณาจารย์ในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปากร ทุกๆท่าน ผู้ถ่ายทอดความรู้ในการศึกษา และคำแนะนำที่ดีแก่ศิษย์เสมอมา

ขอขอบพระคุณ คุณไพบูลย์ วรรณโม ผู้จัดการ บริษัท ไพบูลย์ ศิลปการสร้าง จำกัด ที่ได้ช่วยอนุเคราะห์ให้แบบแปลนและข้อมูลในการใช้ประกอบการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณเพื่อนๆ ทุกคนที่ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีในการเรียนรู้และการทำงานต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ บิดา มารดา และพี่ในครอบครัวทุกคน ที่ให้ความสนับสนุนช่วยเหลือทุกอย่างเป็นดียิ่งและเป็นกำลังใจที่สำคัญเสมอมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญแผนผัง.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฉ
สารบัญลายเส้น.....	ธ

บทที่

๑ บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ.....	๑
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	๒
ประโยชน์ของการศึกษา.....	๓
ขอบเขตของการศึกษา.....	๓
ขั้นตอนการศึกษา.....	๓
แหล่งข้อมูล.....	๔
การนำเสนอผลการศึกษา.....	๔
คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔

๒ การศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๖
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๖
การปกครอง สถาปสังคม สถาปเศรษฐกิจ และ การศาสนา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๑๓
สภาพทางการปกครอง.....	๑๓
สภาพทางสังคม.....	๑๖
สภาพทางเศรษฐกิจ.....	๑๗

บทที่	หน้า
การป้องกันประเทศ.....	๑๕
การศาสนา.....	๒๑
สถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๕
รูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม.....	๓๐
สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม.....	๓๑
วัดที่สร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม.....	๓๒
๓ วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร.....	๕๐
ประวัติเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร).....	๕๑
ประวัติวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร.....	๕๘
สถานที่ตั้ง.....	๕๙
ลักษณะทางกายภาพที่ตั้ง.....	๖๐
รูปแบบผังบริเวณ.....	๖๕
การวางแผนผังสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส.....	๗๓
สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส.....	๗๕
พระวิหารหลวง.....	๗๖
พระอุโบสถ.....	๘๕
การเปรียญ.....	๑๒๒
หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ.....	๑๔๑
ศาลาตรีมุข.....	๑๔๓
หอระฆัง.....	๑๔๕
เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร).....	๑๕๐
เจดีย์เหลี่ยมย่อมุม.....	๑๕๐
เจดีย์ทรงกลม.....	๑๕๑
ซุ้มประตูโขนทวารศิลาแกะสลัก.....	๑๕๒
ศาลารายคร่อมกำแพง.....	๑๕๒
ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว.....	๑๕๓
ศาลาแก่งอเนกประสงค์.....	๑๕๕
สถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่นอกเขตพุทธาวาส.....	๑๕๖

บทที่	หน้า
เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร).....	๑๕๖
เจดีย์ถะจีน.....	๑๕๗
ศาลาเก๋งจีน.....	๑๕๘
ศาลาการเปรียญ.....	๑๕๙
ศาลาท่าน้ำ.....	๑๕๙
โบราณวัตถุที่สำคัญของวัด.....	๑๖๑
ประวัติการบูรณะปฏิสังขรณ์.....	๑๖๓
การบริหารและการปกครอง.....	๑๖๔
๔ บทวิเคราะห์.....	๑๖๕
การวิเคราะห์ส่วนประวัติศาสตร์.....	๑๖๕
มูลเหตุการสร้างวัดกัลยาณมิตร.....	๑๖๕
ทำเลที่ตั้งวัดกัลยาณมิตร.....	๑๖๗
การวิเคราะห์ส่วนสถาปัตยกรรม.....	๑๖๘
องค์ประกอบของแผนผัง.....	๑๖๘
แผนผังเขตพุทธาวาส.....	๑๖๘
แผนผังเสมาและซุ้มเสมา.....	๑๗๓
ผังพื้นอาคาร.....	๑๘๒
องค์ประกอบอาคาร.....	๑๙๐
ฐานอาคาร.....	๑๙๐
ซุ้มประตูหน้าต่าง.....	๑๙๑
หน้าบัน.....	๒๐๑
หลังคา.....	๒๑๑
ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว.....	๒๑๓
องค์ประกอบทางด้านศิลปะ.....	๒๒๓
องค์ประกอบทางโครงสร้าง.....	๒๒๓
โครงสร้างส่วนฐานอาคาร.....	๒๒๔
โครงสร้างส่วนตัวอาคาร.....	๒๒๕

บทที่	หน้า
โครงสร้างส่วนหลังคา.....	๒๒๖
พระวิหารหลวง.....	๒๒๖
พระอุโบสถและการเปรียญ.....	๒๒๗
๕ บทสรุป.....	๒๒๙
บรรณานุกรม.....	๒๓๓
ประวัติการศึกษา.....	๒๓๗

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่

หน้า

๑	ขอบเขตพื้นที่ใช้งานในวัดกัลยาณมิตร	๖๕
๒	รูปแบบแนวแกนขนานสามแนวแกน	๗๓
๓	ตำแหน่งอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร	๗๔
๔	สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร	๗๕
๕	ผังวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร	๗๗
๖	ผังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร	๑๐๐
๗	ผังการเปรียญวัดกัลยาณมิตร	๑๒๒
๘	แผนผังชั้นล่างและชั้นบนหอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ	๑๔๑
๙	รูปแบบผังเขตพุทธาวาสแบบพระราชนิยม	๑๓๐
๑๐	แผนผังเสมา พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร	๑๓๓
๑๑	ผังพื้นอาคารแบบไม่มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน	๑๘๒
๑๒	ผังพื้นอาคารแบบไม่มีพะไล มีเสาร่วมใน	๑๘๓
๑๓	ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง ไม่มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน	๑๘๓
๑๔	ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง ไม่มีพะไล มีเสาร่วมใน	๑๘๔
๑๕	ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน	๑๘๔
๑๖	ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไล มีเสาร่วมใน	๑๘๕
๑๗	ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีเสาเฉลียง มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน	๑๘๖
๑๘	ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีเสาเฉลียง มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน	๑๘๖
๑๙	ผังพื้นพระวิหารวัดกัลยาณมิตร	๑๘๘
๒๐	ผังพื้นการเปรียญ วัดเฉลิมพระเกียรติ	๑๘๘
๒๑	ผังพื้นพระอุโบสถ และการเปรียญวัดกัลยาณมิตร	๑๘๙
๒๒	ผังพื้นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	๑๘๙

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๖
๒	เขตพุทธาวาสวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร.....	๓๓
๓	เขตพุทธาวาสวัดไพยยนต์พลเสพรามราชวรวิหาร.....	๓๕
๔	เขตพุทธาวาสวัดโปรดเกศเชษฐาราม.....	๓๖
๕	เขตพุทธาวาสวัดอัมรินทร์วรวิหาร.....	๓๗
๖	เขตพุทธาวาสวัดเสด็จวรวิหาร.....	๓๘
๗	เขตพุทธาวาสวัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร.....	๓๙
๘	เขตพุทธาวาสวัดนางชีโชติการาม.....	๔๐
๙	เขตพุทธาวาสวัดนางนองวรวิหาร.....	๔๒
๑๐	เขตพุทธาวาสวัดเทพธิดารามวรวิหาร.....	๔๓
๑๑	เขตพุทธาวาสวัดพิชัยญาติการาม.....	๔๔
๑๒	เขตพุทธาวาสวัดจันทารามวรวิหาร.....	๔๕
๑๓	เขตพุทธาวาสวัดราชนัคดารามวรวิหาร.....	๔๖
๑๔	ฐานเขตพุทธาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร.....	๔๗
๑๕	เขตพุทธาวาสวัดมหรณพารามวรวิหาร.....	๔๘
๑๖	เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (เจ้าสัวโต กัลยาณมิตร).....	๕๐
๑๗	พระเจ้าอัยยิกาเธอกรมหลวงวรเสรฐสุดาอาทิอักษรรวรงค์ศรี พระธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓.....	๕๓
๑๘	เจ้าจอมมารดาอิงธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์.....	๕๔
๑๙	แผ่นกระดานในกรอบไม้โบราณบันทึกประวัติ เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร).....	๕๕
๒๐	ประวัติเจ้าพระยานิกรบดินทร์ที่คัดลอกจากกระดาน ในกรอบไม้โบราณ.....	๕๕
๒๑	ป้ายบรรพบุรุษประจำตระกูล.....	๕๗
๒๒	วัดกัลยาณมิตร ถ่ายจากฝั่งพระนคร.....	๖๑
๒๓	วัดกัลยาณมิตร พระวิหารหลวง และการเปรียญ ถ่ายจากฝั่งพระนคร.....	๖๑

ภาพที่	หน้า
๒๔	พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร ถ่ายจากพระปรางค์วัดอรุณฯ สมัยรัชกาลที่ ๔ ๖๒
๒๕	ภาพถ่ายทางอากาศวัดกัลยาณมิตรรวมหาวีหาร..... ๖๓
๒๖	ภาพถ่ายทางอากาศวัดกัลยาณมิตรรวมหาวีหาร ด้านหน้า..... ๖๔
๒๗	ภาพถ่ายทางอากาศวัดกัลยาณมิตรรวมหาวีหาร พระวิหารหลวง พระอุโบสถ ศาลาตรีมุข..... ๖๕
๒๘	ลักษณะทางกายภาพแม่น้ำเจ้าพระยาด้านหน้าวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน..... ๖๖
๒๙	ลักษณะทางกายภาพปากคลองบางกอกใหญ่ด้านข้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน..... ๖๖
๓๐	ลักษณะทางกายภาพปากคลองบางกอกใหญ่ด้านข้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน..... ๖๗
๓๑	ลักษณะทางกายภาพคูน้ำด้านข้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน..... ๖๗
๓๒	ศาลเจ้าเกียงอันเก้ง ในชุมชนกุฎีจีนข้างวัดกัลยาณมิตร..... ๖๘
๓๓	โบสถ์วัดช่างดาครู้ส วัดที่พระเจ้าตากพระราชทานที่ดินให้กับชาวโปรตุเกส..... ๖๘
๓๔	ถนนที่ใช้แบ่งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส วัดกัลยาณมิตรออกจากกัน และศาลาคร่อมกำแพง ชุ่มประตู่ทรงตะวันตก..... ๗๑
๓๕	กุฏิสงฆ์ในเขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร..... ๗๑
๓๖	กุฏิสงฆ์ในเขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร..... ๗๒
๓๗	กุฏิสงฆ์ในเขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร สร้างขึ้นใหม่..... ๗๒
๓๘	ฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่..... ๘๒
๓๙	ฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ ไม่มีบัวคว่ำ..... ๘๒
๔๐	บันไดเฉียงด้านหน้า พระวิหารหลวง..... ๘๓
๔๑	บันไดภายนอกชั้นเฉียง พระวิหารหลวง..... ๘๔
๔๒	บันไดภายใน พระวิหารหลวง..... ๘๔
๔๓	ชานพักและบันไดด้านหลัง พระวิหารหลวง..... ๘๕
๔๔	บันไดด้านหลัง พระวิหารหลวง..... ๘๕
๔๕	พนักเฉียง พระวิหารหลวง..... ๘๖
๔๖	เสาพะไลพระวิหารหลวงก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ไม่มีบัวหัวเสา..... ๘๗
๔๗	เสาร่วมในพระวิหารหลวง ไม่มีบัวหัวเสา..... ๘๗
๔๘	ลายกรวยเชิงใช้ดอกพุดตาน แทนลายประจำยาม..... ๘๘
๔๙	ภาพเขียนสีลายดอกไม้ร่วงและลายกรวยเชิง พระวิหารหลวง..... ๘๙
๕๐	ภาพเขียนสีลายดอกไม้ร่วงและลายกรวยเชิง พระวิหารหลวง..... ๘๙

ภาพที่	หน้า
๕๑	ซุ้มประตูแบบซุ้มยอดปราสาทพระวิหารหลวง.....๕๐
๕๒	ลายรดน้ำบานประตูและผนังในซุ้มประตู พระวิหารหลวง.....๕๑
๕๓	ดาวเพดานลายฉลุปิดทองซุ้มประตู พระวิหารหลวง.....๕๑
๕๔	ซุ้มหน้าต่างแบบซุ้มปราสาทพระวิหารหลวง.....๕๒
๕๕	ฉลุปิดทองที่ผนังในซุ้มหน้าต่าง.....๕๓
๕๖	ภาพลายรดน้ำบานประตูซุ้มหน้าต่าง พระวิหารหลวง.....๕๓
๕๗	ภาพดาวเพดานลายฉลุปิดทองซุ้มหน้าต่าง พระวิหารหลวง.....๕๓
๕๘	ฐานปูนปั้นภายในพระวิหารหลวงอยู่ใต้ช่องหน้าต่าง.....๕๔
๕๙	หลังคาจั่ว พระวิหารหลวง.....๕๕
๖๐	มุขลดได้ชื่อที่หน้าบันพระวิหารหลวง.....๕๕
๖๑	ฝ้าเพดานภายในพระวิหารหลวงทาสีแดงฉลุลายปิดทอง.....๕๖
๖๒	ฝ้าเพดานภายในพระวิหารหลวงทาสีแดงฉลุลายปิดทอง.....๕๖
๖๓	หน้าบันแกะสลักด้านหน้า พระวิหารหลวง.....๕๗
๖๔	หน้าบันแกะสลักด้านหลัง พระวิหารหลวง.....๕๗
๖๕	พระพุทธรูปไตรรัตน์นายก พระประธานในพระวิหารหลวง.....๕๘
๖๖	ฐานพระอุโบสถชั้นล่างเป็นฐานสิงห์.....๑๐๕
๖๗	ฐานพระอุโบสถชั้นบนเป็นฐานบัวคว่ำ.....๑๐๖
๖๘	บันไดขึ้นเฉลียงพระอุโบสถ พนักเป็นหินทรายและตุ๊กตาประดับพนักบันได.....๑๐๖
๖๙	พนักเฉลียงพระอุโบสถแบบลูกมะหวดดินเผาเคลือบสีแบบจีน.....๑๐๗
๗๐	เสาพะไล และเสาเฉลียง พระอุโบสถ.....๑๐๘
๗๑	เสาร่วมในในพระอุโบสถเขียนลายประจายาม สลักลายกรวยเชิง.....๑๐๘
๗๒	ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ.....๑๐๙
๗๓	ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ ภาพจักรพรรดิจีนฉลองพระองค์ จักรพรรดิสีเหลือง.....๑๑๐
๗๔	ซุ้มเรือนแก้วประตูบันล้ายพรรณพฤกษาประดับกระจก.....๑๑๑
๗๕	ปูนปั้นลายพรรณพฤกษาประดับกระจก และลายดอกพุดตาน.....๑๑๒
๗๖	ทับหลังประตูด้านนอก ฉลุปิดทองรูปดาวเพดาน.....๑๑๒
๗๗	ทับหลังประตูด้านใน ฉลุปิดทองรูปหงส์ ค้างคาว ผีเสื้อ และดอกพุดตาน.....๑๑๓
๗๘	ประตูลายรดน้ำลงรักปิดทองภาพขุนนางจีน ถือกระบี่เหยียบหลังสิงห์โต.....๑๑๓

ภาพที่	หน้า
๗๕	หน้าบานประตูด้านในทวารบานขุนนางจีน ถือก้อนเหยียบบนตั้งเดี่ยว.....๑๑๔
๘๐	ผนังซุ้มประตูลูปิดทองรูปดอกพุดตานในรูปแจกัน.....๑๑๔
๘๑	ซุ้มหน้าต่างลายพรรณพฤษาลงรักปิดทอง พื้นหลังประดับกระจกสี.....๑๑๕
๘๒	บานหน้าต่างเขียนลายรดน้ำปิดทองภาพขุนนางจีน ถือก้อนเหยียบบนสิงห์.....๑๑๕
๘๓	บานหน้าต่างภาพเขียนขุนนางจีน ถือน้ำเต้าและห่วงกลมเหยียบบนหลังเสือ.....๑๑๖
๘๔	ภาพหลังคาพระอุโบสถ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ซ้อน.....๑๑๖
๘๕	ฝ้าเพดานภายนอก เขียนลายดอกพุดตาน.....๑๑๗
๘๖	ฝ้าเพดานภายนอก เขียนลายดอกพุดตานแบบลายก้านต่อดอก.....๑๑๗
๘๗	ฝ้าเพดานภายใน ลวดลายปิดทองเป็นดาวเพดาน.....๑๑๘
๘๘	หน้าบันพระอุโบสถ ด้านหน้า.....๑๑๙
๘๙	หน้าบันพระอุโบสถ ด้านหลัง.....๑๑๙
๙๐	พระประธานปางพระปาลิไลย์ ในพระอุโบสถ.....๑๒๐
๙๑	พระพุทธรูปปางสมาธิ ที่เจ้าพระยารัตนบดินทร์สร้าง.....๑๒๐
๙๒	ซุ้มเสมานหินทรายแกะสลักทรงยอดเจดีย์.....๑๒๑
๙๓	ใบเสมานหินแกะสลัก ประดิษฐานภายในซุ้มเสมา.....๑๒๑
๙๔	ฐานการเปรียญชั้นล่างเป็นฐานสิงห์.....๑๒๓
๙๕	ฐานการเปรียญชั้นบนเป็นฐานบัวคว่ำ.....๑๒๔
๙๖	บันไดขึ้นเฉลียงการเปรียญ ประดับหัวเสาด้วยสิงห์โตแกะสลัก.....๑๒๔
๙๗	บันไดจากเฉลียงเข้าการเปรียญ.....๑๒๕
๙๘	ผนังเฉลียงการเปรียญ ใช้ลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีแบบจีน.....๑๒๕
๙๙	เสาพะไลและพื้นเฉลียงศาลาการเปรียญ.....๑๓๐
๑๐๐	เสาร่วมในการเปรียญเขียนลายประจำยามและกรวยเชิง.....๑๓๑
๑๐๑	ภาพประจำยามส่วนบนเสาร่วมในการเปรียญ.....๑๓๑
๑๐๒	ลายกรวยเชิงแบบประเพณีบนเสาร่วมในการเปรียญ.....๑๓๒
๑๐๓	ภาพจิตรกรรมฝาผนังในการเปรียญ.....๑๓๒
๑๐๔	ภาพพุทธประวัติและภาพทศชาติชาดก.....๑๓๓
๑๐๕	ซุ้มประตูการเปรียญ ปั้นปูนปิดทองประดับกระจก หน้าต่าง.....๑๓๔
๑๐๖	ซุ้มหน้าต่างการเปรียญ ปั้นปูนปิดทองประดับกระจก.....๑๓๔
๑๐๗	ภาพเขียนลายรดน้ำปิดทองบานประตูการเปรียญ.....๑๓๕

ภาพที่	หน้า
๑๐๘	ภาพเขียนสีบนประตูกายในการเปรียญ.....๑๓๕
๑๐๙	ภาพลายรดน้ำปิดทองบานหน้าต่างการเปรียญ.....๑๓๖
๑๑๐	ภาพเขียนบนหน้าต่างการเปรียญ.....๑๓๖
๑๑๑	ภาพทับหลังประตู การเปรียญ.....๑๓๗
๑๑๒	หลังคาการเปรียญ กระเบื้องเคลือบสี,๑๓๗
๑๑๓	หลังคาการเปรียญ.....๑๓๘
๑๑๔	ฝ้าเพดานภายนอก เขียนลายดอกพุดตาน หงส์ ค้างคาว นกและผีเสื้อ.....๑๓๘
๑๑๕	ฝ้าเพดานภายในเขียนลายดอกพุดตานแทนลายดาวเพดาน.....๑๓๙
๑๑๖	หน้าบันการเปรียญ.....๑๓๙
๑๑๗	พระประธานในการเปรียญ บนฐานชุกชีปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจก.....๑๔๐
๑๑๘	ฐานชุกชีชั้นล่างเป็นฐานสิงห์ ทำจากหินอ่อน.....๑๔๐
๑๑๙	รูปด้านหน้า หอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ.....๑๔๒
๑๒๐	รูปด้านข้าง หอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ.....๑๔๒
๑๒๑	ศาลาตรีมุขหน้าพระวิหารหลวง ทางเข้าเขตพุทธาวาส.....๑๔๓
๑๒๒	หน้าบันศาลาตรีมุขหน้าพระวิหารหลวง รูปเทวดาบนวิมาน.....๑๔๓
๑๒๓	ฝ้าเพดานภายนอกศาลาตรีมุขเขียนลายดอกพุดตาน มังกร หงส์ ค้างคาว นกและผีเสื้อ.....๑๔๘
๑๒๔	ฝ้าเพดานภายนอก อะเสของศาลาตรีมุขเขียนเป็นรูปมังกรสี่เล็บ.....๑๔๘
๑๒๕	หอรฆังสองชั้นยอดหอรฆังเป็นรูปพรหมพักตร์.....๑๔๙
๑๒๖	ตัวอักษรบันทึกประวัติบนระฆัง.....๑๔๙
๑๒๗	เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร).....๑๕๐
๑๒๘	เจดีย์หินแกรนิตเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองบนฐานสูง.....๑๕๐
๑๒๙	เจดีย์หินอ่อนทรงกลมฐานแปดเหลี่ยมสูง.....๑๕๑
๑๓๐	ซุ้มประตูโขลงทวารศิลาแกะสลักหน้าพระวิหารหลวง.....๑๕๒
๑๓๑	ศาลารายคร่อมกำแพงแก้ว.....๑๕๒
๑๓๒	ศาลารายคร่อมกำแพงแก้ว.....๑๕๓
๑๓๓	ซุ้มประตูศาลาตรีมุขและซุ้มประตูด้านข้าง.....๑๕๓
๑๓๔	ซุ้มประตูด้านหลังเชื่อมเขตสังฆาวาส.....๑๕๔

ภาพที่	หน้า
๑๓๕	กำแพงแก้วแบ่งใช้พื้นที่เขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาส.....๑๕๔
๑๓๖	ศาลาเก๋งอเนกประสงค์ศิลปะจีนผสมฝรั่ง.....๑๕๕
๑๓๗	เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร).....๑๕๖
๑๓๘	เจดีย์แบบตะจันตรงข้ามเจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์.....๑๕๗
๑๓๙	ศาลาเก๋งจีน ๒ หลังระหว่างทำนํ้ากับเขตพุทธาวาส.....๑๕๘
๑๔๐	ศาลาเก๋งจีน ๒ หลังระหว่างทำนํ้ากับเขตพุทธาวาส.....๑๕๘
๑๔๑	ศาลาการเปรียญคอนกรีตเสริมเหล็ก.....๑๕๙
๑๔๒	ศาลาทำนํ้าแบบจัตุรมุขแบบไทยผสมจีน.....๑๕๙
๑๔๓	ศาลาทำนํ้าแบบจัตุรมุขแบบไทยผสมจีน.....๑๖๐
๑๔๔	ศาลาทำนํ้าคอนกรีตเสริมเหล็กแบบไทยประเพณี.....๑๖๐
๑๔๕	คู้กดาหินทหารจีนแกะสลัก หน้าพระวิหารหลวง.....๑๖๑
๑๔๖	คู้กดาหินทหารจีนแกะสลัก หน้าพระวิหารหลวง.....๑๖๒
๑๔๗	คู้กดาหินทหารจีนแกะสลัก หน้าพระวิหารหลวง.....๑๖๒
๑๔๘	หินแกะสลักประดับในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร.....๑๖๓
๑๔๙	ซุ้มเสมาวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร.....๑๖๔
๑๕๐	ซุ้มเสมาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร.....๑๖๔
๑๕๑	ใบเสมาแบบแนบผนังวัดไพชยนต์พลเสพราชวรวิหาร.....๑๖๕
๑๕๒	ซุ้มเสมาทรงไทยวัดโปรดเกศเชษฐาราม.....๑๖๕
๑๕๓	ซุ้มเสมาวัดอัมพรสวรรค์วรวิหาร.....๑๖๖
๑๕๔	ซุ้มเสมาวัดเศวตฉัตรวรวิหาร.....๑๖๖
๑๕๕	ซุ้มเสมาวัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร.....๑๖๗
๑๕๖	เสมาวัดนางชีโชติการาม.....๑๖๗
๑๕๗	ซุ้มเสมาวัดนางนองวรวิหาร.....๑๖๘
๑๕๘	ซุ้มเสมาวัดเทพธิดารามวรวิหาร.....๑๖๘
๑๕๙	ซุ้มเสมาวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร.....๑๖๙
๑๖๐	ซุ้มเสมาวัดจันทารามวรวิหาร.....๑๖๙
๑๖๑	ซุ้มเสมาวัดราชนัคดารามวรวิหาร.....๑๗๐
๑๖๒	ซุ้มเสมาวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร.....๑๗๐
๑๖๓	ซุ้มเสมาวัดมหรณพารามวรวิหาร.....๑๗๑

ภาพที่	หน้า
๑๖๔	ฐานชั้นล่างและชั้นบน พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร.....๑๕๐
๑๖๕	ฐานพระอุโบสถและการเปรียญชั้นล่างเป็นฐานสิงห์ ชั้นบนเป็นฐานบัวคว่ำ.....๑๕๑
๑๖๖	ซุ้มประตูหน้าต่าง พระวิหารหลวงป็นปูนเป็นซุ้มบันแถลงยอดปราสาท.....๑๕๒
๑๖๗	ซุ้มประตู หน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศน์ทรงบันแถลงยอดปราสาท.....๑๕๒
๑๖๘	ซุ้มประตู หน้าต่างทรงบันแถลงยอดปราสาทพระมณฑป วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....๑๕๓
๑๖๙	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม.....๑๕๓
๑๗๐	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดไพยชนัดพลเทพ.....๑๕๔
๑๗๑	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดโปรดกษเกษฐาราม.....๑๕๔
๑๗๒	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์.....๑๕๕
๑๗๓	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดเจตน์มิตร.....๑๕๕
๑๗๔	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม.....๑๕๖
๑๗๕	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดนางชี.....๑๕๖
๑๗๖	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดนางนอง.....๑๕๗
๑๗๗	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม.....๑๕๗
๑๗๘	กรอบซัดหน้าประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม.....๑๕๘
๑๗๙	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดจันทาราม.....๑๕๘
๑๘๐	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดราชนัคดาราม.....๑๕๙
๑๘๑	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ.....๑๕๙
๑๘๒	ซุ้มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดมหรณพาราม.....๒๐๐
๑๘๓	หน้าบันพระวิหารหลวงกัลยาณมิตร แกะสลักประดับกระจกสี.....๒๐๒
๑๘๔	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร.....๒๐๓
๑๘๕	หน้าบันแบบกระแทะเซรการเปรียญวัดกัลยาณมิตร.....๒๐๓
๑๘๖	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม.....๒๐๔
๑๘๗	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระอุโบสถ วัดไพยชนัดพลเทพ.....๒๐๔
๑๘๘	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระวิหาร วัดโปรดกษเกษฐาราม.....๒๐๕
๑๘๙	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์.....๒๐๕
๑๙๐	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระวิหาร วัดเสวตมิตร.....๒๐๖
๑๙๑	หน้าบันแบบกระแทะเซรพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม.....๒๐๖

ภาพที่	หน้า
๑๕๒	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดนางชี.....๒๐๓
๑๕๓	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดนางนอง.....๒๐๓
๑๕๔	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม.....๒๐๔
๑๕๕	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม.....๒๐๔
๑๕๖	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดจันทาราม.....๒๐๕
๑๕๗	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดราชนัคคาราม.....๒๐๕
๑๕๘	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ.....๒๑๐
๑๕๙	หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดมหรณพาราม.....๒๑๐
๒๐๐	หลังคาพระวิหารหลวง ๔ ตับ ๒ ซ้อนและมุขลดได้ชื่อ.....๒๑๑
๒๐๑	หลังคาพระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม หลังคา ๔ ตับ ๒ ซ้อน และมุขลดได้ชื่อ.....๒๑๑
๒๐๒	มุขลดได้ชื่อวัดปทุมวนาราม ในรัชกาลที่ ๔.....๒๑๒
๒๐๓	หลังคาพระอุโบสถ หลังคา ๓ ตับ ๒ ซ้อน.....๒๑๒
๒๐๔	หลังคาการเปรียญ หลังคา ๓ ตับ ๒ ซ้อน.....๒๑๓
๒๐๕	ศาลาตรีมุขประตูทางเข้าหลักวัดกัลยาณมิตร.....๒๑๓
๒๐๖	กำแพงแก้วล้อมเขตพุทธาวาสประดับด้วยกระเบื้องปรางเคลือบสี.....๒๑๔
๒๐๗	ซุ้มประตูทางเข้าออกทางด้านข้างพระอุโบสถ.....๒๑๔
๒๐๘	ซุ้มประตูแบบจีนผสมฝรั่งและกำแพงแก้วประดับด้วยกระเบื้องปราง.....๒๑๕
๒๐๙	ซุ้มประตูแบบจีน วัดราชโอรสาราม.....๒๑๕
๒๑๐	ซุ้มประตูแบบฝรั่งและกำแพงแก้วประดับด้วยกระเบื้องปราง วัดไพชยนต์พลเสพ.....๒๑๖
๒๑๑	ซุ้มประตูแบบไทยผสมฝรั่งและกำแพงแก้วมีป้อมคล้ายกำแพงเมือง วัดอัมรินทร์วราราม.....๒๑๖
๒๑๒	ซุ้มประตูแบบฝรั่งผสมจีนและกำแพงแก้ววัดเศวตฉัตร.....๒๑๗
๒๑๓	ซุ้มประตูแบบไทยและกำแพงแก้ววัดราชสิทธิาราม.....๒๑๗
๒๑๔	ซุ้มประตูแบบไทยผสมฝรั่งวัดนางชีโชติการาม.....๒๑๘
๒๑๕	ซุ้มประตูฝรั่งผสมจีน วัดนางนอง.....๒๑๘
๒๑๖	ซุ้มประตูแบบจีนผสมฝรั่งวัดเทพธิดาราม.....๒๑๙
๒๑๗	ซุ้มประตูแบบไทย วัดพิชัยญาติการาม.....๒๑๙

ภาพที่		หน้า
๒๑๘	ซุ้มประตูแบบไทยผสมจีน วัดจันทาราม.....	๒๒๐
๒๑๙	ซุ้มประตูแบบไทยยอดปราสาท วัดราชนาคดา.....	๒๒๐
๒๒๐	ซุ้มประตูแบบจีน วัดเฉลิมพระเกียรติ.....	๒๒๑
๒๒๑	ซุ้มประตูแบบไทยผสมฝรั่ง วัดมหรณพาราม.....	๒๒๑
๒๒๒	ช่องประตูใช้แผ่นไม้เป็นทับหลังไม้ก่อนก่ออิฐเป็นผนัง.....	๒๒๕
๒๒๓	การใช้แผ่นไม้เป็นทับหลังก่อนก่ออิฐเป็นคอสอง.....	๒๒๕

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่		หน้า
๑	รูปตัดตามยาว วิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร	๗๘
๒	รูปตัดตามขวาง พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร	๗๙
๓	รูปด้าน พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร	๘๐
๔	รูปด้าน พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร	๘๑
๕	แสดงระดับพื้นวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร	๘๔
๖	รูปตัดตามยาว พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร	๑๐๑
๗	รูปตัดตามขวาง พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร	๑๐๒
๘	รูปด้านสกัด พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร	๑๐๓
๙	รูปด้านยาว พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร	๑๐๔
๑๐	รูปตัดตามยาว การเปรียญวัดกัลยาณมิตร	๑๒๓
๑๑	รูปตัดตามขวาง การเปรียญวัดกัลยาณมิตร	๑๒๔
๑๒	รูปด้านสกัด การเปรียญวัดกัลยาณมิตร	๑๒๕
๑๓	รูปด้านยาว การเปรียญวัดกัลยาณมิตร	๑๒๖
๑๔	รูปด้านหน้า หอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ	๑๔๓
๑๕	รูปด้านข้าง หอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ	๑๒๖
๑๖	รูปด้านหลัง หอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ	๑๔๔
๑๗	รูปด้านหลัง หอพระมณฑิยธรรมเถลิงพระเกียรติ	๑๔๕
๑๘	โครงสร้างหลังคาพระวิหารหลวง	๒๒๖
๑๙	โครงสร้างหลังคาพระอุโบสถและการเปรียญ	๒๒๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๓๖๓ - พ.ศ.๒๓๙๔) เป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองสยามมีการติดต่อกับต่างชาติ โดยเฉพาะการค้ากับชาวจีนที่มีความใกล้ชิดตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โดยทรงกำกับกรมท่า เมื่อพระองค์เสด็จทรงขึ้นครองราชย์ การเดินเรือค้าขายมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น พระองค์ทรงนำรายได้จากการค้าขายมาสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ด้วยทรงยึดถือคติที่ว่า “การสร้างถาวรวัตถุและเสนาสนะเป็นการกุศลอย่างยิ่ง”^๑ พระองค์ทรงบอกบุญไปยังบุคคลต่างๆ เช่น เจ้านาย ขุนนาง เศรษฐีจีน และราษฎรผู้มีทรัพย์สินให้ช่วยกันทำบุญสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามด้วยถึงกับมีคำกล่าวว่าในสมัยรัชกาลของพระองค์ ใครใจบุญสร้างวัดวาอารามก็จะได้เป็นคนโปรด^๒ การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดในรัชกาลของพระองค์ทรงครองราชย์อยู่ ๒๗ ปีมีจำนวนมากถึง ๗๒ วัด ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์พระองค์ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโดยนำศิลปะของจีนผสมกับศิลปะไทย คือวัดราชโอรสาราม^๓ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมและการวางผังในวัดแตกต่างไปจากวัดโดยทั่วไป ภายหลังสถาปัตยกรรมรูปแบบนี้นิยมสร้างกันอย่างแพร่หลายในเขตพระนคร จนถือเป็นศิลปสถาปัตยกรรมเฉพาะตัว ที่เรียกว่าเป็นแบบกระบวนจีน^๔ หรือเรียกว่า ศิลปสถาปัตยกรรม แบบพระราชนิยม^๕ หรือคำเรียกว่า “วัดนอกอย่าง”^๖ จากการประทานความเห็นของ

^๑ วอลเตอร์ ฟรานซิส เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), ๕๐.

^๒ สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์, พระเกียรติคุณพระบรมจักรีวงศ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๒๓), ๕๖.

^๓ เดิมชื่อ วัดจอมทอง สันนิษฐานว่าเป็นวัดเก่าที่สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

^๔ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๖), ๕.

^๕ ไชแสง สุขะวัฒนะ, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๕.

^๖ สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๕ (กรุงเทพฯ: องค์การคำkurusaka, ๒๕๐๕), ๒.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเห็นว่าสถาปัตยกรรมที่เลียนแบบจีนหรือที่ได้รับอิทธิพลแบบจีนนั้นผิดแผกไปจากสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่ได้มีการสร้างก่อนหน้านี้

วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรมหาวิหาร สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ โดยเจ้าพระยาบดินทร (โต กัลยาณมิตร) สมุหนายก^๗ ผู้สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย^๘ ชูนางเชื้อสายจีนที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นดำรงตำแหน่งพระยาราชสุภาวดีเจ้ากรมสุรัสวดีกลาง รูปแบบการออกแบบผังเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตรได้มีการจัดวางอาคารเรียงตัวกันเป็นแบบขนานสามแนวแกน ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดวางผังอาคารวัดแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนที่แตกต่างจากวัดแบบพระราชนิยมที่สร้างขึ้นไปเพราะเป็นการสร้างสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดกัลยาณมิตรเป็นแบบไทยผสมจีน กล่าวคือ การสร้างพระวิหารหลวงสร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี มีเครื่องลางของ ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ หน้าบันไม้แกะสลัก ปิดทองประดับกระจกสี ส่วนพระอุโบสถและการเปรียญสร้างในแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมที่เป็นแบบกระบวนจีน หน้าบันแบบกระเท่เชอร์ คือ ก่ออิฐเต็มหน้าบัน แผงหน้าบันประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นหรือประดับด้วยเครื่องกระเบื้องเคลือบสี

วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหารเป็นวัดที่มีความสำคัญเพราะเป็นวัดที่สร้างขึ้นมีขนาดใหญ่ และจากการที่สร้างสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวต่างจากวัดแห่งอื่นๆ ที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกัน การศึกษาสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตรจึงเป็นการศึกษาเพื่อให้เห็นพัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมที่รับและส่งต่อไปกับวัดร่วมสมัยกัน นอกจากนั้นยังการศึกษาปัจจัยทางด้านการเมือง การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ ที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมด้วย

๒. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. ศึกษาถึงปัจจัยในด้านต่างๆ เช่น สังคม การเมือง การศาสนา เศรษฐกิจและการต่างประเทศ ที่ส่งผลต่อสถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว;

๒. ศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ที่สร้างขึ้นทั้งแบบประเพณีและแบบพระราชนิยม

^๗ ตำแหน่งที่ได้รับพระราชทานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๘ พระบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ , เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), ๕๗.

๓. ประโยชน์ของการศึกษา

๑. มีความเข้าใจในปัจจัยในด้านต่างๆ เช่น สังคม การเมือง การศาสนา เศรษฐกิจและการต่างประเทศ ที่ส่งผลต่อสถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. มีความเข้าใจในสถาปัตยกรรม แผนผังและศิลปะแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. ขอบเขตของการศึกษา

๑. การศึกษาค้นคว้ากำหนดการศึกษาสถาปัตยกรรมในเขตบริเวณพื้นที่ส่วนพุทธาวาสของวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหารรวมถึงอาคาร เจดีย์ และพื้นที่ลานหน้าวัดซึ่งติดแม่น้ำเจ้าพระยา ยกเว้นเขตพื้นที่สังฆาวาส

๒. กำหนดช่วงเวลาในการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๙-พ.ศ. ๒๓๙๔)

๕. ขั้นตอนการศึกษา

๕.๑. ขั้นตอนการเก็บข้อมูล เป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลพื้นฐานในการศึกษา แบ่งออกเป็น

๕.๑.๑ ข้อมูลภาคเอกสาร ได้แก่

- ข้อมูลทางเอกสารเกี่ยวกับการสร้างและการปฏิสังขรณ์ เพื่อให้ทราบถึงประวัติของการก่อสร้าง ได้แก่ พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ

- ข้อมูลเอกสารด้านประวัติศาสตร์ สังคม ศิลปะ วัฒนธรรมและคติความเชื่อทางด้านศาสนาเพื่อทราบถึงปัจจัยในการออกแบบและการสร้างงานสถาปัตยกรรม

๕.๑.๒ ข้อมูลภาคสนาม เป็นข้อมูลทางกายภาพที่ได้จากการเก็บข้อมูลจากตัวสถาปัตยกรรมโดยการรังวัด การถ่ายภาพ การเขียนแบบและลายเส้น

๕.๑.๓ ข้อมูลการสัมภาษณ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง

๕.๒. ขั้นตอนการจัดลำดับข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาประมวล ทำการแยกแยะข้อมูลและจัดระเบียบเพื่อให้เกิดความสะดวกในการศึกษาและใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ต่อไป

๕.๓ ขั้นตอนการสรุป เป็นการนำผลที่ทำการทำการประมวลวิเคราะห์ ดีความแล้วมาสรุปเพื่อทราบถึงแนวคิด และคติในการออกแบบสถาปัตยกรรม

๖. แหล่งที่มาข้อมูลในการศึกษา

๖.๑. ข้อมูลภาคเอกสาร ได้แก่เอกสารบันทึก จดหมายเหตุ พงศาวดาร โดยวิธีการเก็บรวบรวมจากสถานที่แหล่งข้อมูลดังนี้

- หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
- กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร
- กองโบราณคดี กรมศิลปากร
- หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
- หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ห้องสมุดของสถาบันต่างๆ

ฯลฯ

๖.๒. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสำรวจวัด จดบันทึกเขียนแบบเป็นลายเส้น ภาพถ่ายเป็นต้น เพื่อนำมาเปรียบเทียบและนำมาวิเคราะห์ การสำรวจวัดโดยวิธี

- วัดระยะ ขนาด ความกว้าง ความยาว
- วัดทิศทาง มุมและองศา
- วัดระดับความสูง ต่ำ
- วัดโครงสร้างโดยใช้และเครื่องมือเช่น สายวัด ตลับเมตร ลูกดิ่งช่วยในการวัด

ฯลฯ

๗. การนำเสนอผลการศึกษา

การนำเสนอผลงานแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. การนำเสนอผลงานเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์ตามระเบียบของบัณฑิตวิทยาลัย

๒. การเสนอผลงานด้วยการบรรยายประกอบแผ่นใส ภาพสไลด์ และ PowerPoint

๘. คำนิยามศัพท์เฉพาะ

“พระอารามหลวง” หมายถึงวัดที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงวัดที่ขุนนางและประชาชน สร้างหรือปฏิสังขรณ์แล้วถวายให้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ของพระมหากษัตริย์

“สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม” หมายถึง รูปแบบสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและวิทยาการของการก่อสร้าง ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

“เขตพุทธาวาส” หมายถึง ขอบเขตที่มีความสำคัญที่สุดของวัด^๕ เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานของวัด และมีสถาปัตยกรรมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ ปรางค์ การเปรียญ ฯลฯ โดยมักจะปิดล้อมพื้นที่ด้วยกำแพงแก้ว

“กระเท่เชร^{๖๖}” หมายถึง ลักษณะหน้าบันที่ไม่มีไชราหน้าจั่ว เป็นการก่ออิฐเป็นแผงคั่นประดับตกแต่งด้วยการปั้นปูนหรือใช้กระเบื้องเคลือบสีติดเป็นลวดลายต่างๆ

^๕ สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๕๔๒), ๒๗.

^{๖๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), ๑๗.

บทที่ ๒
การศึกษาประวัติศาสตร์
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ ๑ พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพในวันจันทร์ เดือน ๔ แรม
๑๐ ค่ำ ปีมะแม นพศก ศักราช ๑๑๔๕^๑ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมี

^๑ ตรงกับวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐

พระนามเดิมว่า หม่อมเจ้าทับ^๒ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และ หม่อมเรียม^๓ ธิดาของเจ้าพระยานนทบุรีกับภรรยาเพียง พระองค์จึงไม่ได้ทรงประสูติในฐานะของเจ้าฟ้า^๔

^๒ วอลเตอร์ ฟรานซิส เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, นิจ ทองโสพิต พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕), ๒ อ้างถึงใน ราชสกุลวงศ์, “พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าทุกพระองค์ในกรุงรัตนโกสินทร์,” (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย , ๒๕๖๓), หน้า ๒๐. และ H.G. Guaritch Wales, Siamese State Ceremonies (London; Bernard Quaritch, ๑๙๓๑), ๓๕.

^๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจึงโปรดฯสถาปนาขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชชนนีพันปีหลวงในรัชกาลที่ ๒

^๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม เกี่ยวกับเกณฑ์ในการที่จะสถาปนายศเจ้าฟ้ามี ๗ พวกคือ

๑. แรกตั้งพระวงศ์ ตั้งพี่เธอ น้องเธอ พี่ร่วม พระชนกชนนี พระราชโอรสขึ้นเป็นเจ้าฟ้าได้

๒. พระราชโอรสเกิดแต่ลูกหลวงเป็นเจ้าฟ้าหลวง คือพระราชมารดาเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าลูกยาเธอเป็นเจ้าฟ้าตรงตามตำแหน่ง

๓. พระราชโอรสเกิดด้วยหลานหลวงเป็นเจ้าฟ้า คือพระราชมารดาเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดิน

๔. พระราชโอรสเกิดด้วยลูกเจ้าประเทศราชเป็นเจ้าฟ้าได้

๕. เจ้าซึ่งเป็นโอรสเจ้าฟ้าเป็นมารดาเป็นเจ้าฟาลานเธอได้โดยมารดา

๖. เจ้าลูกวังหน้าและมารดาเป็นเจ้าจะเป็นเจ้าฟ้าได้ก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ทรงตั้ง

๗. เจ้าที่เป็นพระราชบุตรพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ถ้ามารดาเป็นบุตรเสนาบดมี ความชอบแรกตั้งองค์พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดฯให้เป็นก็เป็นเจ้าฟ้าได้

นอกจากเจ้าฟ้าซึ่งกำหนด ๗ ชั้นนั้นไปไม่เป็นเจ้าฟ้า แบ่งยศเจ้าฟ้าเป็นสามเจ้าฟ้าพี่เธอ น้องเธอแลพี่ป้าน้าเธอเป็นชั้น ๑ เจ้าฟาลูกเธอเป็นชั้นรองตามศักดิ์ เจ้าฟาลานเธอมียศเป็นชั้นต่ำ ด้วยเป็นกรม เป็นก็เสมอต่างกรมปรกติเรื่องนี้ถูกกับพระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นหม่อมเจ้าทับมีพระชันษา ๑๓ พรรษา ทรงเจริญพระมาลีตามประเพณีนิยม พระบรมอัยกาธิราช ได้รับโปรดฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีเกศากันต์ (โกนจุก) เป็นกรณีพิเศษ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง^๕ และเมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา ทรงโปรดฯ ให้มีการประกอบพิธีผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเฉพาะพระพักตร์ จากนั้นทรงเสด็จไปจำพรรษา ณ วัดราชสิทธิาราม บางกอกใหญ่^๖

เมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต^๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้อุปราชภิเษกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็น สมเด็จพระมหาอุปราช กรมพระราชวังสถานมงคล^๘ พระราชโอรสและพระราชธิดาทุกพระองค์จึงได้เฉลิมพระยศขึ้นตามประเพณี รวมถึงหม่อมเจ้าทับจึงได้สถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้าชายทับ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เสด็จสวรรคต พระราชบิดาได้สำเร็จราชการแผ่นดิน โปรดฯ ให้ตั้งการขบวนการพระบรมศพ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีเหตุเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ กรมขุนกษัตราธิราช คบคิดกับขุนนางช่องสุ่มกำลังผู้คนจะชิงพระราชสมบัติ กรมพระราชวังบวรฯ โปรดฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทับเป็นผู้ชำระคดีกบฏ ผลการสอบสวนพบว่าผู้คนร่วมคิดด้วยเป็นจำนวนมาก พระองค์เจ้าทับตัดสินประหารชีวิตกรมขุนกษัตราธิราชกับพวกที่ร่วมก่อการ เมื่อชำระคดีกบฏเสร็จ พระราชบิดาก็เสด็จปราบดาภิเษก^๙ ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชายทับได้รับการปูนบำเหน็จ

^๕ มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๑๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, ๒๖.

^๗ พ.ศ. ๒๓๔๖

^๘ พ.ศ. ๒๓๔๕

^๙ เจ้าฟ้าหมื่นเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าตากสินกับเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ เดิมมีพระนามว่า “เจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์” พระราชมารดาเป็นพระราชธิดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้งยังเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ยังมีพระชนม์ชีพอยู่โปรดฯ สร้างวังท่าพระให้ประทับ

^{๑๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ ๒ (พระนคร: องค์การคำคุณุสกา, ๒๕๐๔,) ๔,

โดยสถาปนาขึ้นเป็น พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์^{๑๑} โดยพระนามแปลว่า “พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นใหญ่” และโปรดฯ ให้ไปครองวังท่าพระแทนเจ้าฟ้าสุพันธุ์ กรมขุนกษัตราธิบดี

กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงทำราชการต่างพระเนตรพระกรรณได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยมากกว่าพระราชโอรสพระองค์อื่นๆ^{๑๒} ให้ทำราชการสำคัญๆ โดยเป็นผู้บัญชาการตำรวจวัง เป็นผู้กำกับกรมพระคลัง เป็นผู้กำกับกรมท่า เป็นผู้ดูแลการค้าการพาณิชย์ เงินตรา เงินทองของประเทศ และเป็นอธิบดีวินิจัยฎีกา เมื่อทรงกำกับกรมท่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงทอดพระเนตรเห็นถึงความเดือดร้อนเพราะการคลังแผ่นดินขาดแคลนเงินตรา พระองค์ทรงโปรดฯ ให้มีการแต่งสำเภาเอาสินค้าไทยลงเรือไปขายกับจีนจากนั้นก็เอาสินค้าจากจีนกลับเข้ามาขายเมืองไทย พระองค์ทรงนำเงินที่ได้จากการค้าขายขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อบรรเทาการขาดแคลนเงินของแผ่นดิน พระบรมชนกนาถทรงตรัสล้อพระองค์โดยทรงเรียกว่า “เจ้าสัว”^{๑๓} น้ำพระทัยของพระองค์ยังแผ่ไปถึงประชาชนที่อดคัดค้าน โดยพระองค์ทรงจัดตั้งโรงทานที่วังท่าพระเพื่อแจกจ่ายอาหารแก่ประชาชนทั่วไป แม้บรรดาเจ้านายและขุนนางทั้งหลายเมื่อเสร็จจากเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็มาแวะพักที่วังท่าพระ ก็ได้รับพระราชทานอาหารของหวานของคาวเป็นประจำทุกวัน ทำให้พระองค์ทรงเป็นที่เกรงกลัวและเคารพรักของประชาชนโดยทั่วไป^{๑๔}

เมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงมีพระชนมายุ ๓๗ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระประชวรพระอาการหนักไม่สามารถที่จะตรัสสั่งราชการใดๆ ได้ พระอาการไข้หนักรุนแรงอยู่หลายวันก็เสด็จสวรรคต โดยมีได้สั่งเสียมอบหมายให้ผู้ได้รับราชสมบัติสืบพระราชสันตติวงศ์ ในคืนวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๑๕} พระเจ้าลูกเธอ

^{๑๑} พระบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๑, ราชบัณฑิตยสถานแก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, พ.ศ. ๒๔๗๒), ๓๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๓๐.

^{๑๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ, อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), ๒๕.

^{๑๔} สมภพ จันทรประภา, “แผ่นดินที่สาม” (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, พ.ศ. ๒๕๓๐, พิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพ ครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐.), ๑๓.

^{๑๕} วันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอก จศก จุลศักราช ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ - กวป

พระองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานฝ่ายเบื้องซ้ายด้านทิศตะวันตก^{๑๖} และพระราชวงศานุวงศ์ต่างกรมผู้ใหญ่ เสนาบดี พระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ข้าทูลละอองพระบาท ร่วมกันปรึกษาราชการแผ่นดิน เห็นว่าพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระปัญญาเฉลียวฉลาด ได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมานาน รวมทั้งมีคนจงรักภักดีในพระองค์มาก สมควรจะเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติรักษา ราชการแผ่นดินสืบทอดพระราชสมบัติ กรณีการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเอกสารของ ดร.จอห์น ครอว์ฟอร์ด ชาวอังกฤษ ที่กล่าวว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสตามกฎหมาย ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มของพระองค์ให้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จัดกันกับสิทธิ์ของเจ้าฟ้าโดยตามหลักกฎหมายเทียบมาจากกฎหมายตราสามดวงที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ ราชสมบัติจะตกแก่พระราชโอรสที่ประสูติด้วยพระอัคมเหสี คือสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ แต่พระองค์ทรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่เป็นเจ้าฟ้า มีทั้งสิ้น ๕ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้าจุฑามณี ประสูติแต่เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด^{๑๗} หลานหลวงในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้าชายกลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว ประสูติแต่เจ้าฟ้าหญิงกุลทลทิพวดี^{๑๘} พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ซึ่งดำรงพระยศเป็นลูกหลวง และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้มีการสถาปนาขึ้นเป็นพระมเหสี มีเพียงชายานารี จึงไม่มีสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ตาม กฎหมายเทียบบาล^{๑๙}

^{๑๖} ทิพากรวงศ์, เจ้าพระเจ้า. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘), ๑๕๐.

^{๑๗} พระราชธิดาในกรมสมเด็จพระศรีสุริยราช ภายหลังได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๔

^{๑๘} พระราชธิดาองค์ที่ ๓๕ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ กับเจ้าจอมมารดาทอง สุก พระราชธิดาพระเจ้าอินทวงศ์ เจ้านครศรีสัตนาครหุต เดิมมีพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงจันทบุรี

^{๑๙} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และ บูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๒๖.

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๐} เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ^{๒๑} เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระชนมายุได้ ๓๘ พรรษา ทรงโปรดฯ ให้กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ พระปิตุจฉาธิราชขึ้นดำรงที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลฝ่ายวังหน้า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วก็ทรงบริหารแผ่นดินให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ นานับประการ ทรงสามารถปราบปรามหัวเมืองประเทศราชที่กระด้างกระเดื่องให้สงบเรียบร้อย ทรงทำนุบำรุงศาสนาให้รุ่งเรืองในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภก ทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดวาอาราม ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ รวมถึงการค้าที่ทรงส่งเสริมจนกระทั่งเงินในท้องพระคลังมั่งคั่งขึ้น ทรงเก็บเงินที่เรียกว่า เงินถุงแดงเป็นเงินคงคลังไว้และเงินคงคลังนี้ได้ใช้ในการกู้เอกราชจากจักรวรรดิฝรั่งเศสในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรณีการรุกรานเมื่อ ร.ศ.๑๑๒^{๒๒}

ใน ปีจอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒^{๒๓} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวรหนักพระโรคทวีมากขึ้นทุกวัน รับสั่งว่าถ้าจะสวรรคตที่พระมหามณเฑียร ท่านผู้ใดมาเป็นพระเจ้า

^{๒๐} ในรัชสมัยของพระองค์ชาวบ้านยังไม่ได้ขนานนามพระองค์ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือเรียกพระองค์ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ แต่ว่าประเพณีการเรียกพระมหากษัตริย์ไทยว่า “สมเด็จพระรามาธิบดี” นั้นได้มีการเรียกในภายหลังคือสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ซึ่งในพระนามของพระองค์ที่ได้มีการจารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏนั้นมีปรากฏไว้ว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช รามาธิบดีศรีสุนทรมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราธิราชรัตนกาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร ศรีภูวนะตรวรนายก ดิลกรัตนชาติอาชาวไสยสมุทัยดโรมน สกลจักรวาลธิเบศร สุริเยนทราธิบดินทร์ หริหรินทราธาดาธิบดี ศรีวิบูลยคุณอนันชฎฤทธิราเมศวร ธรรมมิกราชาธิราชเดโชชัย พรหมเทพาดิเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศรโลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎประเทศตามหาพุทธางกูร บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว” (พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระธรรมเนียมเสนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงพิมพ์อักษรนิติ พ.ศ.๒๔๘๑), ๔๔ – ๔๕.

^{๒๑} ตรงกับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗

^{๒๒} ในพ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ฝรั่งเศสได้รุกรานเข้ามาในเขตแดน เกิดการรบกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศสบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง การสู้รบต่างฝ่ายต่างได้รับความเสียหาย รัฐสภาฝรั่งเศสได้ประชุมกันและยื่นคำขาดแก่รัฐบาลไทยให้ชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ฝรั่งเศส

^{๒๓} วอลเตอร์ ฟรานซิส เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, ๑๓.

แผ่นดินใหม่ก็จะรังเกียจ^{๒๔} จึงขอไปสวรรคตภายนอกพระที่นั่งเกิด จึงให้ตั้งเตียงวางไว้ที่เกลี้ยงพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน แล้วทรงย้ายไปบรรทมที่นั่นจนสวรรคต

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันพุธเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ^{๒๕} เวลา ๘ นาฬิกา ๕ บาทเศษ สิริรวมพระชนมายุทั้งสิ้น ๖๓ พรรษา ๑๑ วัน ทรงราชย์สมบัติอยู่เป็นเวลานาน ๒๗ พรรษา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชบุตร ๒๒ พระองค์ มีพระราชบุตรี ๒๖ พระองค์รวม ๕๑ พระองค์^{๒๖}

การปกครอง สภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจ และการศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สภาพทางการเมือง

การปกครองและการบริหารงานแผ่นดินในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คงยึดถือการปกครองแบบรัชกาลก่อน คือ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดเป็นพระประมุขของอาณาจักร ทรงปกครองทั้งราชอาณาจักรและพุทธจักร ทรงเป็นธรรมราชา กฎหมายที่ใช้ในการปกครองยังเป็นกฎหมายตราสามดวง^{๒๗} ใช้มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบรมอัยกาธิราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกนาถของพระองค์แล้ว ระบบการบริหารของราชการ ก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงใดๆที่จะมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์มากนัก

^{๒๔} ทิพากรวงศ์,เจ้าพระเจ้า. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, ๑๕๓.

^{๒๕} วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓.

^{๒๖} เจ้าพระเจ้าทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, ๑๕๓.

^{๒๗} แถมสุข นุ่มนนท์, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประวัติศาสตร์ไทย , ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.), ๓.

การปกครองยังขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์โดยตรง^{๒๘} โดยใช้ระบบศักดินาเป็นพื้นฐานสำคัญ^{๒๙} พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุดของสังคม^{๓๐} เจ้านายสืบเชื้อสายพระมหากษัตริย์มีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมา บทบาทสำคัญในทางสังคมขึ้นอยู่กับชนชั้นปกครองและกลุ่มบุคคลรองลงมา รวมไปถึงพระสงฆ์ ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา

ในปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ไม่ได้ทรงแต่งตั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ดำรงตำแหน่งเสนาบดี ทั้งนี้เพราะมีผู้ที่ดำรงตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้อยู่แล้ว ต่อมาเมื่อเสนาบดีเหล่านี้ได้ถึงแก่อสัญกรรม พระองค์จึงทรงเลือกเสนาบดีตามพระราชประสงค์ รวม ๖ ท่าน คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุด เป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการมหาดไทย (ภาคเหนือ) เจ้าพระยามหาเสนาเป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการกลาโหม (ภาคใต้) เจ้าพระยาอมราชเป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการนครบาล (เวียง) เจ้าพระยาพระคลังเป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการนา (ที่ดิน) เจ้าพระยาพลเทพเป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการพระคลัง (การต่างประเทศ) และเจ้าพระยาธรรมา เป็นหัวหน้าฝ่ายกิจการวัง

ตำแหน่งบังคับบัญชาทั้ง ๖ ตำแหน่งเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหนายก เป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือน และสมุหพระกลาโหม เป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร ในขณะที่บ้านเมืองอยู่ในความสงบ หน้าที่ฝ่ายพลเรือนกับทหารจะแยกจากกันโดยเด็ดขาด เมื่อใดที่บ้านเมืองมีข้าศึกถูกรุกราน หรือยกทัพไปปราบปรามประเทศใดนอกพระราชอาณาจักร ทั้งสองฝ่ายจะรวมกำลังเข้าด้วยกันเพื่อป้องกันประเทศและทำศึกสงคราม นอกจากนี้สมุหนายกยังมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและประเทศลาว สมุหพระกลาโหมมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันออก ตะวันตก และเมืองมลายูประเทศ

ตำแหน่งรองลงมาจากอัครมหาเสนาบดี มี ๔ ตำแหน่ง เรียกว่า เสนาบดีจตุสดมภ์ ประกอบด้วย^{๓๑}

^{๒๘} หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, สังคมสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔), ๗๖.

^{๒๙} หม่อมราชวงศ์แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงษ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - พ.ศ. ๒๕๓๔), (นครหลวงฯ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๓๕), ๑๔๕.

^{๓๐} วิมล พงษ์พิพัฒน์, เหตุการณ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ๒๕๒๕), ๕.

^{๓๑} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และ

เสนบดีกรมเมืองหรือกรมเวียง มีหน้าที่ว่าการไปสละและบัญชาคน เป็นหน้าที่ได้บังคับ กองตะเวนซ้ายขวา และขุนแขวงอำเภอกำนันในเขตกรุง บังคับศาลพิจารณาความฉกรรจ์ มหันตโทษ แบ่งเป็นแผนกนครบาล เป็นศาล ว่าด้วยความแพ่ง ความอาญา ความอุทธรณ์ อย่าง เสนบดีกรมอื่นๆ และได้บังคับบัญชารักษาคุมไพร่หลวงมหาดไทยตะพุมหลวงช้าง

เสนบดีกรมวัง มีหน้าที่ว่าการในพระราชวัง เป็นพนักงานที่จะรักษาพระราชมณเฑียร และพระราชวังชั้นนอกชั้นใน เป็นพนักงานที่จะจัดการพระราชพิธีทั้งปวงทั่วไป และได้บังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายหน้า มีตำแหน่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้น และข้าราชการฝ่ายในทั่วไป มี อำนาจที่จะตั้งศาลชำระความเกี่ยวข้องกับ สมในได้ทุกกระทรวง

เสนบดีกรมคลัง มีหน้าที่เกี่ยวกับการรับจ่ายและเก็บพระราชทรัพย์ที่ได้จากภาษีอากร ขนอนตลาดทั้งปวงทั่วไป และบังคับศาลชำระความเกี่ยวข้องกับพระราชทรัพย์หลวง บัญชา กรมทำเกี่ยวข้องกับการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศและยังมีหน้าที่เกี่ยวกับกรมพระคลังสินค้า การค้าสำเภาลงด้วย

เสนบดีกรมนา มีหน้าที่เกี่ยวกับการดูแลรักษานาหลวงเก็บหางข้าวค่านาจากราษฎร เป็นพนักงานจัดซื้อข้าวขึ้นนางหลวง สำหรับจ่ายในพระราชวังและการพระนคร เป็นพนักงานที่จะ ทำตัวอย่างชักจูงราษฎรให้ลงมือทำนา เป็นผู้ทำนุบำรุงชาวนาให้ทำการไถนา

การปกครองหัวเมืองหรือส่วนภูมิภาค นั้นได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นหัวเมือง ชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก หัวเมืองประเทศราช

หัวเมืองชั้นใน คือหัวเมืองที่อยู่รายรอบราชธานี เรียกว่าเมืองชั้นจัตวา ผู้ปกครองเมืองไม่มีอำนาจเด็ดขาด ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของเสนบดีจตุสดมภ์ในราชธานี จึงเรียกว่า “ผู้รั้ง” ไม่เรียกว่าเจ้าเมือง หัวเมืองเหล่านี้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลจากราชธานีอย่างใกล้ชิด

หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่หัวเมืองที่อยู่ภายนอกราชธานีออกไป กำหนดเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท ตรี โดยลำดับกันตามขนาดและความสำคัญของเมือง เนื่องจากหัวเมืองชั้นนอกนั้นอยู่ห่างไกลจากราชธานี การคมนาคมยังไม่เจริญการเดินทางติดต่อยอมทำได้ยากลำบาก จึงมีการแต่งตั้งเจ้าเมืองดูแลควบคุมเมืองให้อำนาจในการปกครองอย่างเต็มที่และมีการตั้งพนักงานปกครองคล้ายกับในราชธานี

เมืองประเทศราช ยังคงให้เจ้านายชนชาตินั้นปกครองกันเองตามจารีตประเพณี เป็นแต่ว่าการแต่งตั้งเจ้าเมืองนั้นต้องได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ไทย และจะต้องส่งเครื่อง

บรรณาการ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง โดยมีกำหนด ๓ ปีต่อครั้งและจะต้องส่งกองทัพบกช่วยเหลือเมื่อเกิดศึกสงคราม

การปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แบ่งเมืองออกเป็นแขวง แขวงแบ่งออกเป็นตำบล และตำบลแบ่งออกเป็นบ้าน โดยบ้านนั้นมาจากการรวมของหลายๆครอบครัว ในแต่ละหน่วยการปกครองก็มีส่วนปกครองเป็นสัดส่วนโดยเฉพาะ คือ บ้านมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครอง หลายบ้านรวมกันเป็นตำบล มีกำนันเป็นหัวหน้า หลายตำบลรวมกันเป็นแขวง มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครอง หลายแขวงรวมกันเป็นเมือง มีผู้รั้งหรือเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครอง

สภาพทางสังคม

ประชาชนพลเมืองส่วนใหญ่ในบ้านเมืองของประเทศถูกเรียกว่า ไพร่ โดยแบ่งออกเป็น ไพร่หลวง ไพร่สมและไพร่ส่วย โดยไพร่หลวงนั้นขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ในการใช้แรงงานทำงานก่อสร้างต่างๆ เช่น สร้างวัด วัง ป้อม ฯลฯ หรือเรียกอีกอย่างว่าทำราชการ ไพร่สมเป็นไพร่ที่สังกัดของเจ้านาย ขุนนาง ไพร่กลุ่มนี้ไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานหรือทำราชการ เช่นเดียวกับไพร่หลวง ไพร่สมมีหน้าที่ในการใช้แรงงานรับใช้เจ้านายที่ตนเองสังกัด ส่วนไพร่ส่วยคือไพร่ที่อยู่ไกลหรืออยู่ในเขตที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่หลวงต้องการ โดยไพร่กลุ่มนี้ต้องจ่ายเป็นค่าส่วยแทนการใช้แรงงาน

การใช้แรงงานไพร่เป็นการปฏิบัติต่อจากกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ไพร่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ๖ เดือน ต่อ ๑ ปี เรียกว่า “เข้าเดือนออกเดือน” เพราะบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงครามและเป็นการฟื้นฟูประเทศ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ การเกณฑ์แรงงานไพร่นั้นลดลงเหลือ ๔ เดือนต่อ ๑ ปี เรียกกันว่า “เข้าเดือนออกสองเดือน” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านฯ ทรงเปลี่ยนการเกณฑ์แรงงานไพร่ใหม่โดยกำหนดให้เกณฑ์แรงงานลดลงเหลือเพียง ๓ เดือนใน ๑ ปี หรือเรียกว่า “เข้าเดือนออกสามเดือน” นอกจากนี้ยังสามารถที่จะจ่ายเป็นเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ การเกณฑ์แรงงานไพร่ก็ลดความจำเป็นลงเพราะการอพยพเข้ามาของแรงงานชาวจีน ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ คาดว่ามีชาวจีนอพยพเข้ามาในสยามประมาณ ๑,๑๐๐,๐๐๐ คน^{๓๒}

^{๓๒} สารสิน วีระผล, จิมก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๘), ๒๐๕.

สภาพเศรษฐกิจ

การค้าขายกับต่างประเทศเดิมมีการติดต่อกับชาวจีนและแขกมุสลิม ก่อนที่จะมีชาวยุโรปเข้ามา จึงได้มีการแต่งตั้งหัวหน้าชาวจีนและแขกมุสลิมเป็นข้าราชการทำหน้าที่ติดต่อประสานงานในการค้า หัวหน้าชาวจีนมีตำแหน่งเป็นเจ้ากรมท่าขวา มียศเป็นพระหรือพระยา ได้รับบรรดาศักดิ์ว่า โขภูริราชเศรษฐี ส่วนหัวหน้าแขกมุสลิม มี ๒ คน คือหัวหน้าแขกนิกายชีอะ เป็นพระหรือพระยาจุฬาราชมนตรี เจ้ากรมท่าซ้าย และหัวหน้าแขกนิกายสุหนี่ เป็นพระยาราชบังสัน เป็นเจ้ากรมอาสาจาม หาเงินจากการแต่งสำเภาค้าขายเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงเชิดชวชาญเพราะพระองค์ทรงแต่งเรือสำเภาค้าขายกับประเทศจีนตั้งแต่ครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และทรงกำกับกรมพระคลังสินค้า พระองค์ยังมีการส่งเสริมให้มีการค้าอย่างกว้างขวางกับเจ้านาย ขุนนางและข้าราชการที่มีทุนรอนพอที่จะแต่งสำเภาไปค้าขายก็แต่งสำเภาไปค้าขายเป็นจำนวนมาก^{๓๓}

ส่วนเรือที่ทำการค้าระหว่างประเทศนั้น สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีเรือเพียง ๓ ประเภท^{๓๔} คือ เรือสำเภาของจีน เรือสลุปของแขก และเรือกำปั่นของฝรั่ง เนื่องด้วยการเดินเรือนี้ คนไทยไม่ค่อยมีความเชี่ยวชาญ จึงต้องใช้ชาวจีนและแขกมุสลิมเข้ามาช่วยในการเดินเรือ เพราะชาวจีนและแขกมุสลิมนั้นเชี่ยวชาญในการเดินเรือมากกว่า ทำให้มีชาวจีนที่ได้เดินทางอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจำนวนมาก ส่วนใหญ่ชาวจีนที่เข้ามานั้นมักที่จะอยู่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ชาวจีนที่เข้ามาเหล่านี้ก็มีความสามารถในการค้าขาย ในด้านงานช่าง ตลอดจนพวกขายแรงงาน เนื่องจากความขยันขันแข็งในการทำงาน ทำให้คนจีนพวกนี้บางส่วนเดินทางลงไปขุดเหมืองแร่ทางปักษ์ใต้ บางส่วนก็ค้าขายในส่วนของสินค้าผูกขาด พวกที่มีความรู้ก็รับราชการจนบ้างคนนั้นได้เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ก็มี อาชีพหนึ่งที่มีความสำคัญในรัชสมัยนี้คือการทำน้ำตาลโดยมีการส่งออกน้ำตาลกว่า ๑๒ ล้านตัน^{๓๕} นำความร่ำรวยมาให้แก่ชาวจีน ชาวจีนจึงมีฐานะดีขึ้นตามลำดับ

^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๖.

^{๓๔} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนารายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๖๘.

^{๓๕} ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจเมืองไทยสมัยกรุงเก่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีศวิน (ซิลค์เวอร์บุคส์, ๒๕๔๒), ๒๖.

ประกอบกับการได้รับสิทธิพิเศษที่ได้รับยกเว้นการสักระเล แต่ต้องเสียส่วยค่าผูกปี้เป็นรายหัว^{๓๖} และคนจีนบางคนทำความดีความชอบจนมีฐานะสูงในสังคมไทย^{๓๗} ได้รับราชการจนมีตำแหน่งสำคัญ มีบรรดาศักดิ์เป็นมุลนาย เช่น เป็นนายอากรทำหน้าที่ผูกขาดเก็บภาษีอากรส่งเข้าหลวง^{๓๘}

การจัดหารายได้ของแผ่นดิน คือการค้าขายสินค้าหลายอย่างกับต่างประเทศในลักษณะของการผูกขาดสินค้า เช่น การค้ารังนก กระวาน ไม้ฝางและไม้อื่นๆ ตะกั่ว ดินบุก พริกไทย งาช้าง ช้าง และรง เป็นรายได้ส่วนใหญ่ของการค้าเป็นการเก็บภาษีแบบผูกขาด การเก็บภาษีค่าทำเทียมเรือ ภาษีสินค้าขาออก และราชสำนักยังใช้สิทธิในการเลือกซื้อสินค้าได้ก่อนผู้ใด สิทธิดังกล่าวนี้ ชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขายนั้นถือว่าไม่เหมาะสมและเป็นการเอาเปรียบ เพราะว่าสินค้าที่ราชสำนักเลือกซื้อก่อนหน้านี้ไม่ได้นำไปใช้เอง ทำให้พ่อค้าไม่สามารถที่จะซื้อสินค้าบางรายการได้โดยตรงแต่ต้องซื้อกับราชสำนัก เป็นการขายทำกำไรอีกต่อหนึ่งอย่างเปิดเผย เมื่อมีการทำสนธิสัญญากับต่างชาติแล้วคือ อังกฤษและสหรัฐอเมริกา การค้าที่เป็นระบบผูกขาดของราชสำนักนั้นต้องยกเลิกไป แล้วเปลี่ยนมาให้ราษฎรผูกขาดแทน การเริ่มผูกขาดนั้นเริ่มใช้มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ โดยการให้ราษฎรทำสัญญาผูกส่งภาษีการผลิตและการจำหน่ายสุรา ภาษีบ่อนการพนัน และภาษีร้านค้า แทนการผูกขาดสินค้าของหลวง การผูกขาดภาษีนี้นั้นเป็นการได้แบบอย่างมาจากชาวจีนที่นำมาใช้เหมือนกับที่ประเทศจีน และเมื่อระบบการผูกขาดภาษีนี้นั้นผู้ที่ผูกขาดภาษีก็คือ ชาวจีน โดยการขึ้นประมูลที่จะให้ค่าตอบแทนแก่ราชการ การผูกขาดภาษีนี้นี้ก็นำความร่ำรวยมาให้ชาวจีนเช่นกัน

รายได้ของประเทศอีกอย่างคือการเก็บภาษีไรร่นา โดยการขูดคลองเพื่อชักน้ำ และการขูดลอกคลอง การขูดคลองในรัชสมัยของของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีทั้งที่อยู่ในพระนครเองและเป็นคลองที่ขุดเพื่อที่จะใช้ในการเดินทางทางน้ำด้วย ปัจจุบันนี้ยังคงมีความสำคัญที่ใช้ในเดินทางสัญจร คือคลองแสนแสบเป็นคลองที่ใช้ในการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรจากฉะเชิงเทรามายังพระนคร การขูดคลองจะไม่สามารถที่ทำรายได้ให้เห็นอย่างรวดเร็วแต่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ราชการจากเดิมที่มีการเก็บค่าไรร่นา โดยกฎหมายเก่าในรัชสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้กำหนดว่าชาวนาจะต้องชำระค่าภาคหลวงเป็นข้าว ๒

^{๓๖} วอลเตอร์ ฟลานซีส เวลดา, แผ่นดินพระเกล้า, ๔๐.

^{๓๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมมเทสนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ, อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), ๓๔.

^{๓๘} ไชแสง สุขะวัฒนะ, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กันยายน ๒๕๒๖), ๘.

ศักดิ์ศรีและเจ้าของข้าวต้องนำมายังนางหลวงเอง^{๓๕} ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้กำหนดภาคหลวงใหม่เพื่อให้การเก็บอากรภาษีให้รัดกุมมากขึ้น^{๓๖}

การป้องกันประเทศ^{๓๗}

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงโปรดฯ ให้มีการปรับปรุงด้านการทหารให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในด้านการจัดหน่วยทหารยังคงจัดตามแบบแผนของเดิมที่มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา และทรงพัฒนาด้านการทหารเพื่อที่จะป้องกันประเทศไว้ เป็นต้นว่า โปรดฯ ให้มีการจัดหน่วยทหารราบและทหารปืนใหญ่ขึ้นเป็นหน่วยประจำการ พระองค์ทรงตระหนักดีว่าศัตรูในสมัยต่อไปจะไม่ใช้พม่าที่มีระบบการทหารเช่นเดียวกับไทยอีกแล้ว ภัยอันตรายของประเทศไทยต่อไปจะเป็นชาติตะวันตกที่มีระบบการทหารที่มีประสิทธิภาพกว่าจะวันออกมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงดำเนินการป้องกันประเทศในด้านต่างๆ ที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑. สร้างป้อมปราการรักษาพระนคร

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการสร้างความมั่นคงแข็งแรงทางด้านการป้องกันประเทศทางด้านทะเลให้เข้มแข็งเป็นระยะๆ คือ

พ.ศ. ๒๓๗๑ โปรดฯ ให้สร้างป้อมทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่เจ้าพระยา ชื่อ ป้อมปึกกา และป้อมตรีเพชร ที่ตำบลบางจะเกร็ง อยู่เหนือเมืองสมุทรปราการ

พ.ศ. ๒๓๗๔ โปรดฯ ให้สร้างป้อมพิฆาฏข้าศึก ที่ปากแม่น้ำแม่กลอง เมืองสมุทรสงคราม

^{๓๕} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๕๕.

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมมเทสนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ, อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ, ๒๕๓๐), ๒๕.

^{๓๗} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๒๘๐.

พ.ศ. ๒๓๗๗ สร้างป้อมที่บางปลากรด เหนือเมืองสมุทรปราการ ชื่อป้อมกงกะพัน และสร้างป้อมรักษาปากแม่น้ำบางปะกงที่ฉะเชิงเทรา

ต่อมาได้ขยายป้อมสี่เหลี่ยมออกไปทั้ง ๒ ข้างแล้วถมศิลาปิดอ่าวที่แหลมฟ้าผ่า คงไว้แต่ทางเดินเรือเป็นช่องๆ เรียกว่า โขลนทวาร

พ.ศ. ๒๓๘๒ โปรดฯให้สร้างป้อมทางฝั่งตะวันออก ที่ตำบลบางจะเกร็งสำหรับเป็นที่บัญชาการของแม่ทัพ เรียกว่า ป้อมสี่ช่องนเลียบ

๒. สร้างเมืองหน้าด่าน

เพื่อเป็นการสร้างเสริมสมรรถภาพในการป้องกันประเทศทางด้านชายแดนต่างๆ ให้เข้มแข็งขึ้นจึงทรงโปรดฯให้สร้างเมืองหน้าด่านขึ้นอีก ๓ แห่ง คือ

พ.ศ. ๒๓๗๕ โปรดฯให้สร้างป้อมปราการที่เมืองกาญจนบุรี ที่ตำบลปากแพรก เป็นเมืองหน้าด่านรับศึกพม่าทางด้านทิศตะวันตก

พ.ศ. ๒๓๗๗ โปรดฯให้ย้ายตัวเมืองมาตั้งที่ตำบลเนินวงแล้วสร้างป้อมปราการที่ปากน้ำเมืองจันทบุรี ๒ ป้อม ชื่อ ป้อมไทรพิณาสและป้อมพิฆาฏปัจจามิตร เพื่อต่อสู้กับญวน

พ.ศ. ๒๓๗๘ โปรดฯให้สร้างป้อมปราการที่ปากทะเลสาบตำบลบ่อทราย เมืองสงขลา สำหรับรับศึกด้านใต้

๓. สร้างเรือรบ

การสร้างเรือรบนับเป็นเรื่องหนึ่งในการป้องกันประเทศ เพราะในรัชการก่อนๆ การรบทางเรือมีอยู่เสมอ เรือที่ใช้ส่วนมากเป็นเรือพระที่นั่ง เรือพิฆาฏ และเรือแซ แต่เป็นเรือขนาดเล็ก ไม่สามารถที่จะลำเลียงทหารได้มาก ทำให้เกิดความเสียเปรียบในการทำสงคราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯให้ต่อเรือรบไว้สำหรับทำศึกสงครามทางน้ำโดยใช้ช่างหลายคน เช่น เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) หลวงนายสิทธิ ต่อมาภายหลังได้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นคนแรกที่ต่อเรือแบบทันสมัย และเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงกองทัพเรือในรัชกาลต่อมา และสมเด็จพระปิ่นเกล้าเมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

๔. การขุดคลอง

ใน พ.ศ. ๒๓๘๐ โปรดฯ ให้มีการขุดคลองใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นคือคลองแสนแสบ หรือคลองบางขนาก เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงและช่วยย่นระยะเวลาทางการเดินทางจากเมืองปราจีนบุรี เข่งเทรา กับกรุงเทพฯ จุดประสงค์เบื้องต้นในการขุดคลองแสนแสบ คือเพื่อใช้เป็นเส้นทางอำนวยความสะดวกในการเดินทาง ขนส่งเสบียงอาหาร และกำลังกองทัพจากเมืองหลวงไปยังเมืองเขมรและญวน

การศาสนา

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นช่วงที่มีการสร้างวัดและการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุดเพราะพระอารามที่สร้างในรัชกาลก่อนที่มีมาแต่เดิมชำรุดทรุดโทรมลงตามกาลเวลา คือมีการสร้างวัดใหม่และบูรณะปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมวัดทั้งสิ้น ๑๒ วัด พระองค์ทรงสร้างเองนั้นมี ๓ วัด คือวัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดราชนัคดาววิหาร และวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร ส่วนวัดที่เหลือเป็นวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์โดยเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง พ่อค้า เศรษฐี เพื่อที่จะถวายให้เป็นพระอารามหลวง วัดที่สร้างถวายนั้นพระองค์ก็จะพระราชทานเงินช่วย^๒ การสร้างวัดเพื่อถวายพระมหากษัตริย์นั้นเป็นประเพณีที่ได้ทำสืบต่อมาตลอดตามประเพณีไทย วัดที่สร้างขึ้นนอกจากที่จะสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระและเพื่อที่จะสืบต่อศาสนา เป็นอนุสรณ์ต่อวงศ์ตระกูล^๓ การสร้างวัดยังมีมูลเหตุจากคำกล่าวที่ว่า “ใครใจบุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด”^๔ นอกจากนี้วัดที่สร้างนั้นยังเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยสร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่สอนหนังสือเป็นโรงเรียน คือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระองค์ทรงส่งเสริมให้มีการส่งเสริมให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรม เพราะตั้งแต่เมื่อครั้งเสียกรุงครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้นการศึกษาพระคัมภีร์ปริยัติธรรมต่างๆ ล้วนถูกเผาทำลายไปเผาจำนวนมาก พระภิกษุสงฆ์ สามเณรที่ทรงภูมิก็กระจัด

^๒ หม่อมราชวงศ์ แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงษ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๓๕๔) (เอกสารชุดประวัติศาสตร์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), ๒๓๓.

^๓ เนตรนภิส นาควัชระ, ปิยนาด บุนนาค และจุลทัศน์ พยาฆรานนท์, วัดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), ๓๕.

^๔ กรมศิลปากร, ตำนานวัดอุสถานต่างๆ ที่รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้าง (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพครบรอบ ๒๐๐ ปีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๓๐), ๒๕.

กระจายหรือถึงแก่ชีวิตเป็นจำนวนมาก เมื่อต้นกรุงในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่ พระไตรปิฎกฉบับของหลวงนั้น ทรงโปรดฯ ให้เก็บรักษาไว้ในพระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชศรัทธาอุดหนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมให้กว้างขวาง โดยทรงโปรดฯ ให้สร้างพระปริยัติฉบับเอก ๑ ฉบับโท ๑ กรอบเทพขมุนม ๑ กรอบลายก้ามแมลง ๑ รวม ๔ จบ โปรดฯ ให้พระเถระผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกกับนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวงบอกหนังสือภิกษุสามเณรที่มาศึกษาเล่าเรียนบาลี ทรงพระราชทานทั้งภัตตาหารหวาน เข้าและเพลแก่พระภิกษุสงฆ์ ถึงขวบปีมีการสอบไล่สนามหลวง ในด้านพระวินัยสงฆ์ก็ทรงให้มีการชำระโทษแก่พระสงฆ์ที่ประพฤติอนาจารมิควร ได้ชำระสึกเสียก็มากประมาณ ๕๐๐ เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชคณะเป็นปราชิกก็หลายรูป^{๔๕}

นอกจากการชำระพระวินัยสงฆ์ในรัชสมัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้สร้างพระปฏิมากรรมเพื่อประดิษฐานเป็นพุทธรูป โดยจำแนกแยกเป็นประเภทต่างๆ เป็น

๑. พระประธาน

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัดที่ได้รับการสถาปนาขึ้นและวัดที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ การสร้างพระประธานในพระอุโบสถเพื่อประดิษฐานและเพื่อทดแทนพระประธานเดิมที่ชำรุดในรัชกาลมีดังนี้

๑.๑ พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นพระอารามที่สร้างค้างไว้แต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑๐ ศอก ๘ นิ้ว ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายพระนามว่า “**พระพุทธตรีโลกเชษฐ์**”

๑.๒ พระพุทธอนันตคุณอดุลยาณูปติ พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ปั้นและหล่อขึ้นเพื่อประดิษฐานประจำในพระอุโบสถที่ทรงสถาปนาขึ้นตั้งแต่เมื่อรัชกาลที่ ๒ มีขนาดหน้าตักประมาณ ๖ ศอก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระราชนามสัญญานกับศิลาจารึกดวงพระชันษา มาบรรจุไว้ที่พระอาสน์ของพระประธานองค์นี้ และทรงถวายพระนามพระประธานว่า “**พระพุทธอนันตคุณอดุลยาณูปติ**”

^{๔๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ , ๘๑.

๑.๓ พระพุทธมหาโลกาภินันท์ พระประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ เป็นพระปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๖ ศอก เป็นพระที่หล่อขึ้นด้วยแร่ทองแดง จากอำเภोजันทิก จังหวัดนครราชสีมา วัดเฉลิมพระเกียรติเป็นพระอารามที่สถาปนาขึ้นใหม่ในรัชกาล ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายพระนามพระประธานองค์นี้ว่า “**พระพุทธมหาโลกาภินันท์ปฎิมา**”

๑.๔ พระเศรษฐมุนี พระประธานในพระอุโบสถวัดราชนัคคาราม เป็นพระปฏิมากรที่หล่อขึ้นด้วยแร่ทองแดง จากอำเภोजันทิก จังหวัดนครราชสีมาเช่นเดียวกันกับพระพุทธมหาโลกาภินันท์ ที่ปั้นและหล่อขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน เป็นพระปางสมาธิ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายนามว่า “**พระเศรษฐมุนี**”

๑.๕ พระพุทธไตรรัตนนายก พระประธานในพระวิหารวัดกัลยาณมิตร พระพุทธรูปองค์นี้ ชาวบ้านเรียกกันว่า พระโต เป็นพระก่อแกนในขึ้นด้วยอิฐ รูปภายนอกปั้นลงรักปิดทอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำขึ้นตามแบบพระใหญ่ ซึ่งเป็นประธานในพระวิหาร วัดพระเจ้าพันญ์เชิง เสด็จพระราชดำเนินไปทรงก่อพระฤกษ์พระโตที่วัดกัลยาณมิตรนี้ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๔๐ และทรงสร้างวิหารช่วยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายพระนามว่า “**พระพุทธไตรรัตนนายก**”

๑.๖ พระพุทธเศรษฐมุนี พระประธานในศาลาการเปรียญ ณ วัด สุทัศน์เทพวราราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้หล่อขึ้นด้วยดินกถักใส่ฝิ่น ซึ่งรวบรวมได้จากทางหัวเมืองปักษ์ใต้ เมื่อเผาฝิ่นหมดแล้วจึงนำเอาดินกถักใส่ฝิ่นมาหล่อเป็นพระแล้วถวายพระนามว่า “**พระพุทธเศรษฐมุนี**”

๑.๗ พระทรงเครื่องพระประธานวัดนางนอง พระประธานในพระอุโบสถ วัดนางนอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปั้นและหล่อด้วยโลหะลงรักปิดทอง เมื่อคราวที่รื้อวัดและสถาปนาวัดขึ้นมาใหม่ทั้งวัด

๑.๘ พระปางห้ามสมุทรวัดเครือวัลย์ พระประธานในพระอุโบสถวัดเครือวัลย์ เป็นพระประธานปางห้ามสมุทร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นแล้วพระราชทานให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ พระอุโบสถวัด วัดเครือวัลย์ เป็นการช่วยเจ้าจอมเครือวัลย์ผู้เป็นต้นคิดในการสร้างวัด

๑.๙ พระประธานวัดปรินายก เป็นวัดที่พระยาพรหมสุรินทร์เป็นผู้สร้าง เรียกว่าวัดพรหมสุรินทร์ ต่อมาเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) มาจัดการสถาปนาใหม่แต่ยังไม่เสร็จ

ริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้หล่อพระประธานพระราชทาน และถวายพระนามว่า “วัดปริณายก”

๑.๑๐ พระประธาน ๒๘พระองค์ พระประธานในพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์ เดิมชื่อว่าวัด หมู เจ้าจอมน้อย ฉายา สุหรานางง ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) เป็นผู้สถาปนาใหม่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงช่วยปฏิสังขรณ์ ในการปฏิสังขรณ์ครั้งนี้โปรดให้สร้างพระประธานขึ้นมาใหม่จำนวน ๒๘ องค์ หล่อด้วยโลหะ ทำปางมารวิชัยเหมือนกันทุกองค์ มีขนาดหน้าตัก ๑ ศอก โดยอัญเชิญขึ้นประดิษฐานรวมอยู่บนฐานชุกชีเดียวกัน ฐานชุกชีก่อเป็นชั้นๆ คล้ายเขาค้อมทอง มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมรี มีพระนามจารึกปรากฏอยู่ที่ด้านหน้าฐานทุกองค์

๒. พระพุทธไสยาสน์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระพุทธไสยาสน์ตั้งแต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ไว้ที่วัดราชโอรสาราม องค์หนึ่ง เมื่อเถลิงถวัลยราชสมบัติก็ทรงโปรดให้สถาปนาขึ้นใหม่อีกองค์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ พระพุทธไสยาสน์ทั้ง ๒ องค์

๒.๒ พระพุทธไสยาสน์ที่วัดราชโอรสาราม พระพุทธไสยาสน์องค์นี้ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ องค์พระทำด้วยอิฐก่อเป็นแกนใน ปั้นปูนข้างนอกและลงรักปิดทองคำเปลวทั้งองค์ ในฝ่าพระบาทเขียนลายลงรักปิดทองเป็นภาพมงคล ๑๐๘ ประการ ทอดพระองค์ตามยาววิหาร ส่วนฐานชุกชีรองรับองค์พระพุทธไสยาสน์นั้น ปั้นปูนเป็นลายบัวรวนปิดทองประดับกระจกสีด้วยฝีมือช่างหลวง

๒.๑ พระพุทธไสยาสน์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สถาปนาขึ้นในคราวเดียวกับการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในพุทธศักราช ๒๓๗๕ โดยโปรดให้พระองค์เจ้าลดาวัลย์ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ทรงอำนวยการสร้าง

๓. พระพุทธรูปแสดงปางต่างๆ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระพุทธรูปปางต่าง จำนวน ๓๓ ปาง โดยใช้แร่ทองแดง จากอำเภอจันทิก โดยให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส โดยพระพุทธรูปปางต่างๆทั้ง ๓๓ ปางมีดังนี้

๓.๑ ปางพุทธกิริยา นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระอุระ

๓.๒ ปางรับมธุปายาส นั่งห้อยพระบาท แขนพระหัตถ์ทั้งสองบนพระชานุเป็นกิริยาคอยรับ

๓.๓ ปางลอยถาด นั่งคุกพระชานุ พระหัตถ์ซ้ายหงายพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงวางถาดลงในน้ำ

๓.๔ ปางทรงรับหญ้าคา ยืนห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยืนพระหัตถ์ขวาเป็นกิริยารับ

๓.๕ ปางถวายเนตร ยืนพระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลา

๓.๖ ปางจงกรมแก้ว ยืน ยกพระบาทซ้าย พระหัตถ์ทั้งสองประสานที่พระเพลา

๓.๗ ปางประสารบาตร นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร พระหัตถ์ขวา

ทรงลูบปากบาตร

๓.๘ ปางฉันสมอ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพลาพระหัตถ์ขวาทรง

ผลสมอ

๓.๙ ปางลีลา ยืนยกพระบาทซ้าย ห้อยพระหัตถ์ซ้าย พระหัตถ์ขวายกเสมอพระอุระ

กิริยาไกวพระพาหา

๓.๑๐ ปางประทานเอหิภิกขุอุปสมบท นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระ

เพลา พระหัตถ์ขวาทรง กวัค

๓.๑๑ ปางปลงกรรมฐาน ยืน พระหัตถ์ซ้ายประสานพระเพลา ยืนพระหัตถ์ออกไป

เป็นกิริยาจับ

๓.๑๒ ปางห้ามสมุทร ยืน ยกพระหัตถ์ทั้งสองป้องเสมอพระอุระ

๓.๑๓ ปางอุ้มบาตร ยืน พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตร

๓.๑๔ ปางภุคตกิจ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร พระหัตถ์ขวาจุ่มลงไป

ในบาตร

๓.๑๕ ปางพระเกศธาตุ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายวางบนพระเพลา พระหัตถ์

ขวาลูบพระเกศา

๓.๑๖ ปางเสด็จลงเรือขนาน นั่งห้อยพระบาทบนบัลลังก์ พระหัตถ์ซ้ายค้ำลงบน

พระเพลา พระหัตถ์ขวายกเพียงพระอุระ

๓.๑๗ ปางพระปาลิไลยก์ นั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ซ้ายคว่ำลงบนพระเพลา แเบ

พระหัตถ์ขวาวางลงพระชานุ เป็นกิริยาทรงรับ

๓.๑๘ ปางห้ามพระแก่นจันทน์ ยืน ห้อยพระบาทขวา ยกพระหัตถ์ซ้ายป้อง

๓.๑๙ ปางนาควาโลภย์ ยืน ห้อยพระหัตถ์ซ้าย ยกพระหัตถ์ขวาเสมอพระอุระ เปื่อน

พระพักตร์กลับมาด้านหลัง

๓.๒๐ ปางปลงพระชนม์ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุ พระหัตถ์ขวา

ประทับบนพระอุระ

๓.๒๑ ปางรับอุทกัง นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุ พระหัตถ์ขวาทรง

บาตร

๓.๒๒ ปางสร่งน้ำ ยืนห่มเฉียงผ้าอุทกสาฎก ห้อยพระบาทซ้าย พระหัตถ์ขวายก
เสมอ พระอุระเป็นกิริยาอุบพระกาย

๓.๒๓ ปางทรงรำพึง ยืน พระหัตถ์ทั้งสองประสานพระอุระ

๓.๒๔ ปางลำแดงชาธรรม นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายขวาจับพระชานุทั้งสอง

๓.๒๕ ปางประดิษฐานพระพุทธรูป ยืนกคปลายพระบาท พระหัตถ์ทั้งสอง
ประสานที่พระเพลา

๓.๒๖ ปางแสดงโอฬาริกนิมิตร์ นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายป้องพระอุระ พระหัตถ์
ขวากว้างบนพระชานุ

๓.๒๗ ปางรับผลมะม่วง นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายขวากว้างบนพระชานุ พระหัตถ์ขวา
ทรงผลมะม่วง

๓.๒๘ ปางขับพระวัฏฏี นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายขวากว้างบนพระอุระ พระหัตถ์ขวา
ห้อยลงที่พระขงฆ์เป็นกิริยาโบกพระหัตถ์

๓.๒๙ ปางฉันทรูปายาส นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองถาด พระหัตถ์ขวาจุ่ม
ลงในถาด

๓.๓๐ ปางห้ามมาร นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวา
ป้องพระอุระ

๓.๓๑ ปางสนเข็ม นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองเสมอพระอุระ เป็นกิริยาจับด้าย
ข้างหนึ่ง เข็มข้างหนึ่ง

๓.๓๒ ปางซื้อครุฑนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวา
ชี้เป็นกิริยาทรงเลือก

๓.๓๓ ปางเปิดโลก ยืน พระหัตถ์ซ้ายขวากางออกไป และกางนิ้วพระหัตถ์น้อย
หนึ่ง

๔. พระพุทธรูปปฏิมากรเนื่องด้วยพระราชประวัติ

๔.๑ พระพุทธรูปยอผ้าจุฬาโลก กับพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย เป็นพระพุทธรูปปฏิมากร
ยืน สูงองค์ละ ๖ ศอก เสมอกันทั้ง ๒ องค์ หล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นหุ่นข้างในแล้วแผ่ทองคำหุ้ม
ทรงเครื่องดั่งอย่างพระเจ้าจักรพรรดิลงยาราชาวดี ประดับด้วยเนาวรัตน์มีค่า ประดิษฐานไว้ในพระ
อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๔.๒ พระพุทธรูปเจษฎา พระพุทธรูปปฏิมากรหล่อด้วยโลหะอย่างพระทรงเครื่อง ทำ
ด้วยทองคำลงยาราชาวดี ปางห้ามสมุทร สูง๔๕ นิ้วครึ่ง ทรงสร้างตั้งแต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น
เจษฎาภินันท์ ก่อนเสวยราชย์สมบัติ ๕ ปี

๔.๓ พระพุทธราชาภิเษก พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยทองคำ ทรงเครื่องลงยา ราชาวดี ปางห้ามสมุทร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เมื่อปีระกา พุทธศักราช ๒๓๖๘ เมื่อเสวยราชย์สมบัติได้ ๑ ปี

๔.๔ พระพุทธชินสีห์ตรีโลกนาถ พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยทองคำ ทรงเครื่องลงยา ราชาวดีปางห้ามสมุทร

๔.๕ พระพุทธชินราชรังสรรค์ พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยทองคำ ทรงเครื่องลงยา ราชาวดีปางห้ามสมุทร

๔.๖ พระชัยวัฒน์ พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยทองคำ นั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ ขวาวางลงพระขงฆ์พระหัตถ์ซ้ายถือด้านตาลปัตร ฝ่าห่มลงยาราชาวดี

๔.๗ พระพุทธนิรมิต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้าง อุทิศถวายเป็นฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยเงิน ปางมารวิชัย

๔.๘ พระพุทธรังสรรค์ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างเป็นพระพุทธปฏิมากรฉลองพระองค์ เมื่อล่วงรัชกาลแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงถวายพระนามใหม่ว่า “พระพุทธรังสฤษฎ์” พระพุทธปฏิมากรหล่อด้วยเงิน นั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ ขวาวางซ่อนพระหัตถ์ซ้าย

๔.๙ พระพระพุทธปฏิมากรประจำปีพระชันษา การสร้างพระพระพุทธปฏิมากรประจำปีพระชันษา หรือประจำปีพระชนมพรรษานี้เป็นพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงริเริ่มขึ้นเป็นคราวแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ พระพุทธปฏิมากรประจำปีพระชันษา หล่อด้วยเงินแล้วทำไหล่ทองสร้างเท่าจำนวนปีพระชันษา ปีก่อนเสวยราชย์ไม่มีฉัตรประกอบ ตั้งแต่เสวยราชย์แล้วมีฉัตรประกอบทุกองค์

วัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างและปฏิสังขรณ์^{๔๖}

- วัดเทพธิดาราม	ทรงสร้าง
- วัดราชนัคราม	ทรงสร้าง
- วัดเฉลิมพระเกียรติวราราม	ทรงสร้าง

^{๔๖} วงศ์ฉัตร นัตรกุล ณ อยู่ชยา, “การศึกษาสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดเทพธิดารามวรวิหาร” (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมภาควิชา ศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๘), ๓๕.

- วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสุทัศน์เทพวราราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดชนะสงคราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดราชบูรณะ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสระเกศ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดบพิตรพิมุข	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดยานนาวา	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดราชาธิวาส	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสัมพันธวงศาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสังเวช	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดราชโอรสาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสุวรรณาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดนางนอง	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดเครือวัลย์	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดอัปสรสวรรค์	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดนาคกลาง	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดทองธรรมชาติ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดพระยาทำ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดอรุณราชวราราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดรัษฎาธิฐาน	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดโมฬีโลกยาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดกาญจนสิงหาสน์	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดหงษ์รัตนาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดกนิ์นาถ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดราชสิทธิาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดคูสิดาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสังข์กระจาย	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดบวรเมกค	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์

- วัดปากน้ำ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดหนัง	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดอมรินทราราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดกฤหบดี	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดอัมพวันเจติยาราม	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดสุวรรณดาราราม พระนครศรีอยุธยา	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดวัดศาลาปูน พระนครศรีอยุธยา	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดกลางสมุทรปราการ	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดคงคาราม เพชรบุรี	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์
- วัดพระพุทธรบาท สระบุรี	ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์

สถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สถาปัตยกรรมกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สถาปัตยกรรมต่างๆ ยังโปรดฯ ให้สร้างขึ้นในแนวคิดที่จะจำลองความเจริญรุ่งเรืองเหมือนครั้งบ้านเมืองดี^{๔๓} เริ่มจากการสร้างพระบรมมหาราชวัง วัดวาอาราม และสถานที่ที่เคยมีในกรุงศรีอยุธยา เช่น ภูเขาทอง คลองมหานาค ฯลฯ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า ไทยมีความเข้มแข็งและมีฐานะเศรษฐกิจบ้านเมืองมั่นคงจึงสามารถสร้างบ้านเมืองให้เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานี^{๔๔} เพราะในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินนั้น บ้านเมืองมีภาระทางการสงครามตลอดราชการ การสร้างบ้านยังไม่ค่อยมีความปราณีตเท่าใดนัก เพราะยังขาดทั้งเวลาและพระราชทรัพย์ ด้วยเวลานั้นไทยเพิ่งฟื้นตัวจากการเสียกรุงใหม่ๆ บ้านเมืองยังไม่เข้าสู่สภาพสงบสุข

สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งรัชสมัยของพระราชบิดา พระองค์ก็ทรงเป็นแม่กองในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อสนองพระบรมราชโองการเช่น การ

^{๔๓} หม่อมราชวงศ์ แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงษ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ.๒๓๒๕ - พ.ศ.๒๓๕๔) (นครหลวงฯ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๕), ๑๕๓.

^{๔๔} สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, (๒๔๗๘) (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๑.), ๖๓ – ๖๔.

สร้างสวนขวา^{๔๙}ในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ทรงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า จึงโปรดฯ ให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี โดยเฉพาะวัดจอมทองที่พระองค์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรง โปรดฯ พระราชทานนามว่า วัดราชโอรสาราม เป็นวัดแรกที่มีการปฏิสังขรณ์โดยเอาศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ได้รับจากจีนมาดัดแปลงประยุกต์ ผสมผสานเข้ากับลักษณะดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมไทย เรียกสถาปัตยกรรมแบบนี้ว่าสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเรียกสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมว่า *วัดนอกอย่าง*^{๕๐} นอกจากนั้นวัดบางแห่งยังนำเอาเค้าโครงแบบศิลปะตะวันตกเข้ามาประดับตกแต่ง เช่น ชุ่มประตุน้ำต่างวัดนางนอง วัดนางชี เรียกว่าประตูหน้าต่างว่า “ทรงอย่างเทศ”^{๕๑} เป็นต้น

สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม

สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นตามพระราชหฤทัยของพระองค์^{๕๒}โดยได้เอาศิลปะจีนมาประดับตกแต่ง^{๕๓} เพื่อให้เกิดความสวยงามและเกิดความทนทานจะปรากฏในอาคารพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เช่น พระอุโบสถและพระวิหาร สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมมักจะสร้างเจดีย์รอบ มีบันไดขึ้นทางด้านข้างทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ส่วนพื้นที่ทำสังฆกรรมจะยกพื้นสูงกว่าเจดีย์ และก่อนเข้าสู่ภายในจะมีพื้นที่ส่วนที่เป็นมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลังสำหรับผังพื้นที่แตกต่างไปจากนี้จะเป็นแบบทรงโรง แบบไม่มีเจดีย์แต่มีมุขและแบบที่แต่เจดีย์

^{๔๙} สวนขวาภายในพระบรมมหาราชวังรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้างไว้ ต่อมารัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อถอนสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในสวนขวาไปถวายวัด เช่น วัดสุทัศนเทพวราราม

^{๕๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๕ (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสภาค, ๒๕๐๕), ๒.

^{๕๑} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๒๗๖.

^{๕๒} เนตรนภิศ นาควัชร, ปิยนาค บุนนาค และจุลทัศน์ พยาฆรานนท์, วัดในกรุงเทพฯ, ๑๔๑.

^{๕๓} ไชยแสง สุขวัฒน์, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในดินกรุงรัตนโกสินทร์, ๑๔๑.

ไม่มีมุข รูปทรงและโครงสร้างเป็นแบบก่ออิฐฉาบปูน ผังก่ออิฐหนา กำแพงแก้วจนถึงระดับท้องชื้อ ยังคงรูปทรงเดิม เสาสี่เหลี่ยมใหญ่ แข็งแรง มีการลบมุมเหลี่ยมไม่มีบัวหัวเสา เสารับพาไลตอนบนมีไม้วางพาดทำนองทับหลังเพื่อรับการก่ออิฐขึ้นไปปรับจันทันเฉียง การเจาะผนังเพื่อเป็นช่องประตูหน้าต่างนั้นมีทับหลัง ไม่อยู่ตอนบนสุดของความสูงเหมือนสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี ชุมประตูหน้าต่างไม่ได้มีการทำซุ้มแบบบันแถลง มณฑป หรือทรงมงกุฏ แต่จะปั้นปูนเป็นลวดลายดอกไม้ ใบไม้ กระฉังแปลง ประจำยามแปลง ฐานสิงห์แปลง แล้วใช้งาน ถ้วยประดับเป็นดอกไม้ โครงสร้างส่วนหลังคาเป็นไม้ ใช้ระบบจันทัน แป กลอน ระแนง เหมือนโครงสร้างระบบเดิม ตัดการยื่นของไครหาหน้าจั่วให้เหลือเสมอกับแนวหน้าจั่ว หน้าจั่วหรือลายหน้าบันแกะสลักก็เปลี่ยนจากไม้เป็นก่ออิฐฉาบปูน ปั้นลวดลายหรือติดกระเบื้องสีเป็นลวดลาย เพราะเป็นวัสดุที่ทนต่อดินฟ้าอากาศ รวบรวมและเครื่องถ่ายองค์ถูกตัดออก ไม่ยื่นชายคาด้านข้างมาก จึงไม่จำเป็นต้องมีคันทวยเพื่อรับชายคา หลังคาจะซ้อนชั้นกัน ๒ – ๔ ชั้น เหมือนการซ้อนชั้นของหลังคาสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี จนเกิดเป็นความนิยมในการสร้าง บุรณปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นอันมาก^{๕๔}

รูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม^{๕๕}

๑. ผังพื้น สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นใหม่หรือจากการปฏิสังขรณ์นั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงยึดถือรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาจากอดีต

๒ รูปทรง จากระดับพื้นจนถึงระดับท้องชื้อยังคงรูปแบบเดิมคือเป็นทรงสี่เหลี่ยม การเปลี่ยนแปลงจากรูปทรงเดิมโดยการลบเหลี่ยมมุมเสา ไม่มีบัวหัวเสา เพิ่มเสานางเรียงรับพาไลคลุมพื้นระเบียงโดยรอบ ชุมประตูหน้าต่าง เดิมจากลักษณะซุ้มปูนปั้นรูปแบบต่างๆ เช่น ซุ้มบันแถลง หรือซุ้มมณฑป ลดความยุ่งยากเหลือเพียงการปั้นปูนเป็นซุ้มเรือนแก้วโดยลอกแบบลวดลายจากลายดอกไม้ แล้วใช้งาน ถ้วยประดับอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้วประกอบการปั้นปูน

^{๕๔} วอลเตอร์ ฟรานซิส เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, ๑๑๕.

^{๕๕} มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.: เฉลิมพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเพื่อนำรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามที่สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑), ๑๒๗.

๓. โครงสร้าง อาคารก่อสร้างด้วยวิธีการก่ออิฐถือปูน ก่ออิฐหนา ในระบบผนังรับน้ำหนัก ซึ่งเป็นวิธีการก่อสร้างที่ใช้มาตั้งแต่สมัยโบราณ โครงสร้างหลังคาเป็นแบบจันทันรับน้ำหนักที่ถ่ายมาจากแป กลอน ระแนง และวัสดุผนังหลังคา โดยวัสดุที่ใช้ผนังหลังคาเป็นกระเบื้องแบบหางมนและหางตัดมีทั้งแบบเคลือบและแบบดินเผาไม่เคลือบสี

๔. หลังคา มีทั้งแบบทรงโรงและแบบซ้อนชั้น ระบบของโครงหลังคาเป็นระบบจันทันแป กลอน ระแนง ที่เป็นระบบโครงสร้างที่ทำกันมาตั้งแต่อดีต หน้าบันเป็นส่วนที่เอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม โดยเปลี่ยนจากงานแกะสลักไม้เป็นการก่ออิฐทึบประดับด้วยการปั้นปูนและเครื่องกระเบื้องเคลือบสี ไม่มีเครื่องล้ายอง คือ ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ที่เป็นลักษณะของงานสถาปัตยกรรมแบบประเพณี

วัดที่สร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม

แผนที่ ๒ แสดงตำแหน่งวัดที่รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรม

วัดที่สร้างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ โดยได้รับอิทธิพลทางสถาปัตยกรรม และศิลปะจีนปรากฏอยู่

๑. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๖๔
๒. วัดโพชนัดพลเสพรามวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๖๕
๓. วัดโปรดกษเชษฐาราม	พ.ศ. ๒๓๖๕
๔. วัดอัมพรสวรรค์วรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๖๘
๕. วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร	พ.ศ. ๒๓๖๘

๖. วัดเศวตฉัตรวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๓๓
๗. วัดราชสิทธิธารามราชวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๓๔
๘. วัดนางชีโชติการาม	พ.ศ. ๒๓๓๔
๙. วัดนางนองวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๓๕
๑๐. วัดเทพธิดารามวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๓๕
๑๑. วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๔๔
๑๒. วัดจันทารามวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๔๖
๑๓. วัดราชนัคดารามวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๔๕
๑๔. วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๕๐
๑๕. วัดมหรณพารามวรวิหาร	พ.ศ. ๒๓๕๓

วัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ที่มีสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม

วัดร่วมสมัยที่สร้างและปฏิสังขรณ์ตั้งแต่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต่อเนื่องมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีรูปแบบจีนหรือแบบพระราชนิยม โดยการสร้างและปฏิสังขรณ์ของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านาย ขุนนาง และเศรษฐี ทั้งพระอุโบสถ พระวิหาร และการเปรียญ

๑. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

ภาพที่ ๒ เขตพุทธาวาสวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

ประวัติวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

วัดราชโอรสาราม ปฏิสังขรณ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร เดิมชื่อวัดจอมทอง ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดนี้ในขณะนั้น เพราะพระองค์เคยนำไพร่พลผ่านมาและประทับแรม ทำพิธีเบิกโขลงทวารที่หน้าวัดนี้ เพื่อความเป็นสิริมงคลและบำรุงขวัญแก่กองทัพก่อนนำไพร่พลไปจัดดาทัพที่เมืองกาญจนบุรี เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากราชการแล้วได้โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดนี้ เป็นการสร้างใหม่ทั้งหมด

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังในเขตพุทธาวาสมีลักษณะสี่เหลี่ยม โดยแบ่งสถาปัตยกรรมออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนหน้าเป็นที่ตั้งของกลุ่มอาคาร พระอุโบสถ พระวิหารพระยืน และการเปรียญและส่วนหลังมีอาคารพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ โดยอาคารพระพุทธไสยาสน์มีพระระเบียงคดล้อมรอบเพื่อแยกพื้นที่ออกจากกลุ่มอาคารด้านหน้า

พระอุโบสถ มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๕ x ๒๘ เมตร เป็นอาคาร ๕ ช่วงเสา มีเฉลียงทั้งหน้าและหลัง พระโลกรอบ ภายในไม่มีเสาร่วมใน ชุ่มประตุน้ำต่างปั้นปูนเป็นลายพรรณพุกษาประดับด้วยดอกพุดตาล บานประตูประดับมุกเป็นรูปมังกร บานหน้าต่างแกะสลักปิดทอง หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น มีพระโลกรอบ ไม่มีคันทวยรับหลังคา หน้าบันประดับด้วยลวดลายปูนปั้นมงคลแบบจีน เช่น แจกันดอกไม้ เชิงเทียน รูปมังกร วัว กวาง

พระวิหารพระยืนและการเปรียญ เป็นอาคาร ๓ ช่วงเสา ไม่มีพระโลกรอบ ไม่มีการปั้นปูนประดับชุ่มประตุน้ำต่าง มีการปั้นปูนประดับเหนือช่องประตุน้ำต่างเป็นรูปนูนต่ำ บานประตูหน้าต่างทาสีพื้นแดงไม่มีการประดับลวดลาย หลังคา ๒ ชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี หน้าบันประดับด้วยลวดลายปูนปั้นแบบจีนโดยประดับด้วยเครื่องเคลือบสีแบบจีน

พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๘ x ๓๑ เมตร เป็นอาคาร ๕ ช่วงเสา ภายในพระวิหารมีเสาร่วมใน มีเฉลียงพระโลกรอบ ชุ่มประตุน้ำต่างปั้นปูนปิดทองร่องชาด บานประตูแกะสลักรูปทวารบานเลี้ยวทางปิดทองร่องชาด หลังคา ๔ ชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี หน้าบันประดับด้วยลวดลายปูนปั้นแบบจีน

๒. วัดไผยนต์พลเสพรามวรวิหาร

ภาพที่ ๓ เขตพุทธาวาสวัดไผยนต์พลเสพรามวรวิหาร

ประวัติวัดไผยนต์พลเสพรามวรวิหาร

วัดไผยนต์พลเสพรามวรวิหารสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร เป็นวัดที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าอนุวงศ์ยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งยังเป็นนายงานสร้างนครเขื่อนขันธ์และป้อมเพชรหึง หลังจากทรงขุดคลองลัดหลวง หลังเมืองเขื่อนขันธ์ทะลุออกจากคลองตาลแล้ว สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ จึงสร้างวัดขึ้น ได้รับพระราชทานนามวัดว่าไผยนต์พลเสพรามวรวิหาร เป็นพระอารามหลวง

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังของเขตพุทธาวาสมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม หันด้านหน้าฝั่งไปทางทิศตะวันออก ลงสู่คลองลัดหลวงที่ขุดขึ้น มีลานโล่งตลอดแนวความยาวฝั่ง มีกำแพงแก้วสร้างขึ้นล้อมอาคารในเขตพุทธาวาสที่ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร และมีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองสามองค์ มีกำแพงแก้วล้อมเจดีย์อีกชั้นหนึ่ง ที่มุมกำแพงแก้วมีวิหารทิศยกสูงเท่าความสูงกำแพงแก้วทั้งสี่ด้าน

พระอุโบสถ เป็นสถาปัตยกรรมแบบทรงโรงกระแทะไม่มีพะไลรอบ กว้างยาวประมาณ ๑๖ x ๒๒ เมตร ชุ่มประตุน้ำต่างระดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายพรรณพฤกษาและดอกพุดตาน หลังคา ๓ ตับ ไม่มีช้อนชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีคันทวยเล็กประดับรับชายคา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเป็นรูปสัตว์มงคล

พระวิหาร เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรงโรงกระแทะมีพะไลรอบ ก่ออิฐถือปูน กว้างยาวประมาณ ๑๓ x ๒๒ เมตร ตั้งคู่กับพระวิหาร ชุ่มประตุน้ำต่างเป็นกระเบื้องเคลือบสี

เหมือนพระอุโบสถ บานเป็นไม้แกะสลักปิดทอง หลังคา๓ชั้นไม้ซ้อนกัน มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกาประดับ การประดับตกแต่งหน้าบันคล้ายกับพระอุโบสถ

๓. วัดโปรดเกศเชษฐาราม

ภาพที่ ๔ เขตพุทธาวาสวัดโปรดเกศเชษฐาราม

ประวัติวัดโปรดเกศเชษฐาราม

วัดโปรดเกศเชษฐารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างป้อมปราการเมืองสมุทรปราการสำหรับป้องกันข้าศึกทางทะเลนั้น มีพระราชดำริว่าการสร้างป้อมที่เมืองเขื่อนขันธ์ หรือเมืองพระประแดง ยังค้างอยู่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ และเจ้าพระยาเพชรพิไชย (เทศหรือเกษ) เป็นแม่กองและนางงานสร้างเมืองเขื่อนขันธ์ และป้อมเพชรหึงต่อจากที่สร้างค้างไว้ ในการนี้ทรงขุดคลองลัดหลังเมืองเขื่อนขันธ์ไปทะลุออกคลองตาขาว เรียกว่า คลองลัดหลวง ซึ่งกว้าง ๖ เมตร ๕ ศอก ยาว ๕๐ เส้น แล้วเสร็จ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ และพระยาเพชรพิไชย (เทศ) จึงสร้างวัดขึ้น คนละฟากคลองลัดหลวง ตรงข้ามกัน ได้รับพระราชทานนามว่า วัดโปรดเกศเชษฐาราม เป็นพระอารามหลวง

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นรูปสี่เหลี่ยมวางผังหันหน้าไปทางทิศตะวันตกสู่คลองลัดหลวง ตั้งอยู่ตรงข้ามกับวัดโพชนัดพลเสพ ผังเขตพุทธาวาสแบ่งออกเป็นสองส่วนส่วนหน้าเป็นอาคาร พระอุโบสถ พระวิหาร มีลานโล่งระหว่างทั้งสองอาคาร ส่วนหลังเป็นพระมณฑปมีบ่อน้ำล้อมรอบ

พระอุโบสถ เป็นลักษณะการก่อสร้างตามรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบทรงโรงกระท่อเชร ไม่มีพะไลรอบ มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๐ x ๒๐ เมตร มีเสาร่วมใน ชุ่มประตุน้ำต่างปั้นปูนลายพรรณพฤกษา บานประตุน้ำต่างเป็นลายรดน้ำรูปดอกพุดตาน หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้าใบระกา ไม่มีคันทวยรับชายคา หน้าบันประดับด้วยเครื่องถ้วยเคลือบสี เป็นรูปดอกไม้ประดับก้านเป็นดอกไม้

พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ พระวิหารมีรูปแบบการก่อสร้างในรูปแบบเดียวกับพระวิหารที่ชาวมอญมีคันทวยขนาดเล็กประดับอยู่

๔. วัดอัปสรสวรรค์วิหาร

ภาพที่ ๕ เขตพุทธาวาสอัปสรสวรรค์วิหาร

ประวัติวัดอัปสรสวรรค์วิหาร

วัดอัปสรสวรรค์ปฏิสังขรณ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร วัดนี้เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดหมุ่ มีคำเล่ากันว่า จินอู เป็นผู้สร้าง ไม่มีหลักฐานปรากฏในการสร้าง ในรัชกาลที่ ๓ เจ้าจอมน้อย (สุหรา นางง) ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) สถาปนาใหม่

ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณะปฏิสังขรณ์อีกเมื่อทรงปฏิสังขรณ์สำเร็จแล้วจึงพระราชทานนามว่า “วัดอัปสรสวรรค์” และได้พระราชทานพระปรารักษ์นั้นสมอ มาประดิษฐานไว้ในวัด

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังวัดอัปสรสวรรค์วิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าสู่คลองด่าน ส่วนเขตพุทธาวาสตั้งอยู่กึ่งกลางวัด โดยเขตสังฆาวาสล้อมรอบเป็นรูปเกือกม้าในด้านข้างและด้านหลัง ภายในเขตพุทธาวาสมีพระอุโบสถ พระวิหาร พระปรารักษ์ และพระมณฑป มีกำแพงแก้วล้อมรอบแบ่งเขตพุทธาวาสออกจากเขตสังฆาวาส กำแพงแก้วสูงประมาณ ๑ ศอก

พระอุโบสถกับพระวิหาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนตั้งเป็นคู่ขนานกัน เป็นอาคารทรงโรงกระเท่เชรแบบมีพระโลรอบ พระอุโบสถอยู่ทางทิศตะวันออก พระวิหารอยู่ทางทิศตะวันตกมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ชุ่มประตุน้ำต่างปั้นปูนลายดอกพุดตานแบบพระราชนิยม บานประตุน้ำต่างเป็นลายรดน้ำแบบไทยประเพณีหลังคา ๒ ชั้น ไม่มีช้อน มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี หน้าบันประดับปูนปั้นประดับเป็นรูปธรรมชาติ ประดับรูปดอกไม้และรูปสัตว์

๕. วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

๖. วัดเศวตฉัตรวรมหาวิหาร

ภาพที่ ๖ เขตพุทธาวาสวัดเศวตฉัตรวรมหาวิหาร

ประวัติวัดเสวตฉัตรวิหาร

วัดเสวตฉัตรปฏิสังขรณ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร เดิมชื่อ “วัดบางลำภูล่าง” เป็นวัดเก่าแก่มากแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏว่าใครเป็นคนสร้าง ครั้นรัชกาลที่ ๓ พระอัยกาเธอกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระองค์เจ้าฉัตรทรงย้ายวัดออกไปสร้างใหม่ ในเนื้อที่กว้างประมาณ ๒๑ เมตร ยาว ๒๕ เมตร ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถใหม่ พระวิหารสร้างพระปรางค์ เสนาสนะ เป็นต้น ครั้นในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระราชทานชื่อว่า “วัดเสวตฉัตร” เพื่อเป็นเกียรติแก่กรมหมื่น สุรินทรรักษ์ฯ

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นรูปสี่เหลี่ยม วางตัวตามแนวฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ภายในกำแพงแก้วประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร และมีพระปรางค์ตั้งเป็นประธานในแนวแกนประธานฝั่ง

พระอุโบสถ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ หมื่นสุรินทรรักษ์เป็นผู้สร้าง เป็นศิลปะผสมจีนและไทย ก่ออิฐถือปูน อาคารเป็นแบบพระราชนิยม มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๓ x ๒๑ เมตร ไม่มีเสาร่วมใน ชุ่มประตูหน้าต่างปั้นปูนประดับกระจก ลวดลายริ้วผสมดอกไม้ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ซ้อน มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี หน้าบันปั้นปูนลายริ้วฟ้าและใบไม้ตอนล่างเป็นรูปธรรมชาติและประดับด้วยสัตว์มงคล

พระวิหาร มีลักษณะเป็นอาคาร ๕ ห้อง ประกอบด้วยลวดลายเช่นเดียวกับพระอุโบสถ

๗. วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร

ภาพที่ ๗ เขตพุทธาวาสวัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร

ประวัติวัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร

วัดราชสิทธิาราม พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร มีมาแล้วตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี วัดนี้เดิมชื่อวัดพลับ เป็นวัดที่เจ้านายซึ่งทรงผนวชแล้วก็มักจะเสด็จไปประทับอยู่ที่วัดราชสิทธิาราม ศึกษาวิปัสสนาธุระมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดราชสิทธิารามยังมีพระตำหนักจันทน์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวช วัดราชสิทธิารามปฏิสังขรณ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๔

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นรูปแบบสี่เหลี่ยม มีกำแพงแก้วล้อมรอบพระวิหารแยกออกจากกัน พระอุโบสถใช้ศาลารายขนาดเล็กเรียงตัวล้อมรอบแทนกำแพงแก้ว

พระอุโบสถ ก่ออิฐถือปูนแบบไทยประเพณี มีช่อฟ้าใบระกา ไม่มีคันทวยและบัวหัวเสา หลังคาลด ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ประดับลายปูนปั้นพระนารายณ์ทรงครุฑ ประกอบลายก้านขด ผนังภายในเขียนภาพจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ เวสสันดรชาดก เทพชุมนุม และไตรภูมิ

พระวิหาร เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดเล็กกว่าพระอุโบสถ มีขนาดเล็ก เป็นอาคารที่สร้างขึ้นภายหลัง

๘. วัดนางชีโชติการาม

ภาพที่ ๘ เขตพุทธาวาสวัดนางชีโชติการาม

ประวัติวัดนางชีโชติการาม

วัดนางชี ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัด ในพ.ศ. ๒๓๓๔ พระอารามหลวงชั้นตรี เป็นวัดโบราณ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๖ ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง ครั้นมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชานุชิต (จ้อง) ได้บูรณะวัดนี้ ซึ่งกำลังชำรุดทรุดโทรมขึ้นใหม่ทั้งวัด เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ เสนาสนะต่าง ให้รื้อของเก่าแล้วสร้างใหม่โดยเฉพาะ หลังคาอุโบสถนั้น สร้างตามแบบพระราชนิยมกันในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ สร้างเสร็จแล้วได้น้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่า วัดนางชีโชติการาม

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม หันหน้าสู่คลองด้านทางด้านทิศตะวันออก กำแพงแก้วล้อมรอบอาคารประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร พระปรารักษ์ขนาดเล็ก และพระมณฑปพระปางป่าเลไลย์

๑. พระอุโบสถ เป็นพระอุโบสถทรงโรงกระเท่เซร ไม่มีพะไลรอบ ซุ้มประตูหน้าต่างเป็นปูนเป็นลายพรรณพฤษา บานประตูหน้าต่างเป็นลายรดน้ำปิดทอง หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายเครื่องบูชา และเครื่องแขวนมงคลจีน

๒. พระวิหาร ตั้งอยู่ด้านขวาของพระอุโบสถทรงโรงหลังคาแบบเดียวกับพระอุโบสถ มีพะไลรอบ บานประตูหน้าต่างเป็นลายรดน้ำปิดทอง หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบจีนเป็นรูปเรือสำเภาและเครื่องกระเบื้องเคลือบลายดอกไม้

๘. วัดนางนองวรวิหาร

ภาพที่ ๘ เขตพุทธาวาสวัดนางนองวรวิหาร

ประวัติวัดนางนอง

นางนองปฏิสังขรณ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เป็นวัดอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร เป็นวัดเก่าแก่ ไม่ปรากฏนามผู้สร้างและปีที่สร้าง สันนิษฐานว่า สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนศรีอยุธยา ประมาณสมัยสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๘ (ขุนหลวงสรศักดิ์) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ปฏิสังขรณ์ และสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามหลวง

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม หันหน้าไปทางทิศตะวันตกคู่คลองด้าน เขตพุทธาวาสตั้งอยู่หน้าวัดภายในเขตพุทธาวาสมี พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ พระเจดีย์ และพระรางค์เล็กหลังพระวิหารและการเปรียญ

พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงโรงกระท่อเชร มีพะไลรอบ ชุ่มประดูหน้าต่างปั้นปูนเป็นลายพรรณพฤษาอย่างเทศ บานประดูหน้าต่างเป็นลายรดน้ำปิดทอง หลังคา ๓ ตับ ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายแผนงรูปดอกไม้ว

พระวิหาร และการเปรียญ เป็นอาคารทรงโรงกระท่อเชร มีพะไลรอบ ชุ่มประดูหน้าต่างปั้นปูนเป็นลายพรรณพฤษาอย่างเทศ บานประดูหน้าต่างเป็นลายรดน้ำปิดทอง หลังคา ๓ ตับ ๒

ซ้อน มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันพระวิหารประดับด้วยกระเบื้องเคลือบรูปธรรมชาติประดับด้วยสัตว์มงคล การเปรียญหน้าบันเป็นรูปมังกรจีนสีเล็บ

๑๐. วัดเทพธิดารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๐ เขตพุทธาวาสวัดเทพธิดารามวรวิหาร

ประวัติวัดเทพธิดารามวรวิหาร

วัดเทพธิดารามวรวิหาร พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ.๒๓๗๕ โดยเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกหลังจากที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ.๒๓๖๗ เพื่อเฉลิมพระเกียรติแด่ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิลาส ซึ่งทรงเป็นพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ อีกทั้งยังทรงเป็นพระราชธิดาที่ทรงพระเมตตาเอ็นดูมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้เนื่องจากทรงมีความสามารถในการรับสนองพระราชกิจต่างๆ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง โดยหลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงสถาปนาขึ้นทรงกรมเป็น “กรมหมื่นอัสสรสุดาเทพ” เป็นพระราชธิดาที่ได้รับพระอิสริยยศใหญ่ยิ่งเหนือกว่าพระธิดาทั้งปวง และมีผู้ยำเกรงมาก

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นรูปสี่เหลี่ยม หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก ภายในประกอบด้วยอาคาร ๓ หลัง คือ พระอุโบสถ พระวิหาร และการเปรียญ มีกำแพงแก้วแบ่งอาคารแต่ละหลังออกจากกัน ที่กำแพงแก้วล้อมพระอุโบสถมีพระปรางค์เล็กตั้งอยู่เหนือกำแพงแก้ว

พระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน กว้าง ๑๘ เมตร ยาว ๒๗ เมตร สูง ๑๖ เมตร หลังคา ๓ ชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้าหางหงส์

พระวิหาร ให้สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. ๒๓๗๕ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน กว้าง ๑๓ เมตร ยาว ๒๒ เมตร สูง ๑๕ เมตร หลังคา ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ใต้ถุนเป็นปีกนก ครอบตั่งเสาเข็มในเป็นทางเดินโดยรอบ

การเปรียญ ศาลาการเปรียญอยู่ด้านข้างพระอุโบสถด้านทางทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. ๒๓๗๕ กว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๒๒ เมตร สูง ๑๕ เมตร หลังคา ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี

๑๑. วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๑ เขตพุทธาวาสวัดพิชัยญาติการาม

ประวัติวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

วัดพิชัยญาติการาม สถาปนาขึ้นใหม่ทั้งวัดในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร เดิมเป็นวัดร้าง ไม่มีพระสงฆ์สามเณรอยู่จำพรรษา และไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าสร้างขึ้นมาในสมัยใด สมเด็จพระเจ้าบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) หรือ “สมเด็จพระยาพระองค์น้อย” เมื่อครั้งดำรงบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาศรีพิพัฒน์ฯ” (พระยาศรีพิพัฒน์ โกศาธิบดี) จางวางกรมพระคลังสินค้า ได้ดำเนินการปรับปรุงก่อสร้างสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งวัด แล้วน้อมเกล้าฯ

ถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ได้พระราชทานนามว่า “วัดพิชัยญาติการาม”

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวหันหน้าวัดสู่คลองสาน ทางด้านทิศเหนือ เขตพุทธาวาสแบ่งเขตสังฆาวาสออกเป็นสองส่วนขนานซ้ายขวา

พระอุโบสถ รูปทรงแบบพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ ๓ อาคารเป็นทรงโรงแบบกระแทะ เสรพระไทรรอบ ชุ่มประตุน้ำไม่มีการประดับปูนปั้นมีการประดับด้วยฉลุลายปิดทอง บานประตุน้ำต่างเขียนลายรดน้ำลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ซ้อน ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา ไม่มีคันทวย

๑๒. วัดจันทารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๒ เขตพุทธาวาสวัดจันทารามวรวิหาร

ประวัติวัดจันทารามวรวิหาร

วัดจันทารามปฏิสังขรณ์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร สันนิษฐานกันว่าคงสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานจากหอสมุดแห่งชาติว่า พระยาสุรเสนาเป็นผู้สร้างเดิมชื่อ “วัดบางยี่เรือกลาง” ต่อมาจึงเรียกกันสั้น ๆ ว่า “วัดกลาง” และอาศัยเหตุผลของวัดใกล้เคียงกัน ๓ วัด คือ วัดราชคฤห์เดิมชื่อ “วัดบางยี่เรือเหนือ” และวัดอินทารามเดิมชื่อ “วัดบางยี่เรือใต้” ครั้นในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงปฏิสังขรณ์และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดจันทาราม” ต่อมาภายหลังได้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นวรวิหาร

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นแบบสี่เหลี่ยม หันหน้าวัดไปทางทิศเหนือ หันด้านสกัดไปด้านคลองบางกอกใหญ่ มีอาคารประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร พระวิหารหันด้านสกัดไปแนวตะวันออก-ตะวันตก

พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงโรงกระท่อเชร มีพะไลรอบ ชุ่มประตูลูกต่างปั้นปูนเป็นลายพรรณพฤกษาอย่างเทศ บานประตูลูกต่างเป็นลายรดน้ำปิดทอง หลังคา ๒ ตับ ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายโต๊ะเครื่องบูชา และเครื่องแขวน

พระวิหาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนเช่นเดียวกับพระอุโบสถ หน้าบันประดับด้วยถ้วยกระเบื้องเคลือบสีและประดับลายใบไม้

๑๓. วัดราชนัคดารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๓ เขตพุทธาวาสวัดราชนัคดารามวรวิหาร

ประวัติวัดราชนัคดารามวรวิหาร

วัดราชนัคดารามวรวิหารสร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๘๕ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศแก่พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี โดยโปรดฯ ให้เจ้าพระยาอมราช จัดหาสถานที่สำหรับก่อสร้างและร่างแบบก่อสร้าง

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นแบบสี่เหลี่ยม หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก สู่กำแพงพระนคร มีอาคารประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหารและการเปรียญ โดยพระอุโบสถหันด้านข้างออกด้านหน้า และมีโถงปราสาทเป็นอาคารหลักของวัด

พระอุโบสถ เป็นอาคารแบบไทยประเพณี มีพะไลรอบ ชุ่มประตุน้ำต่างปูนเป็นลายพรรณพฤษาและดอกพุดตาน บานประตุน้ำต่างเป็นลายรดน้ำปิดทองลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หลังคา ๔ ชั้น ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจก ไม่มีคันทวย

พระวิหารและการเปรียญ เป็นอาคารแบบไทยประเพณี คล้ายกับพระอุโบสถแต่มีขนาดเล็กกว่า มีพะไลรอบ ชุ่มประตุน้ำต่างปูนเป็นลายพรรณพฤษาและดอกพุดตาน บานประตุน้ำต่างเป็นลายรดน้ำปิดทองลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หลังคา ๔ ชั้น ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจก ไม่มีคันทวย

๑๔. วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

ภาพที่ ๑๔ เขตพุทธาวาสวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

ประวัติวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

วัดเฉลิมพระเกียรติ พระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้สร้างวัดขึ้นในบริเวณป้อมเก้าริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ตลาดขวัญเมืองนนทบุรี ซึ่งเป็นเขตนิเวศสถานเดิมแห่งพระอัยกาอัยยิของพระองค์ กับทั้งยังเป็นที่ประสูติของสมเด็จพระศรีสุรลัย พระราชชนนีของพระองค์ด้วย เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระอัยกา อัยยิและพระราชชนนีของพระองค์ และโปรดให้สร้างป้อมปราการก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมรอบวัด มีใบสีมาทำนองเดียวกับพระบรมมหาราชวัง พระราชทานนามว่า วัดเฉลิมพระเกียรติ พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงก่อพระฤกษ์พระอุโบสถ เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๕๐

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นแบบสี่เหลี่ยม หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก สู่แม่น้ำเจ้าพระยา มีอาคารประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และพระเจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอาคารแต่ละหลังเหมือนวัดเทพธิดาราม

พระอุโบสถ ขนาดกว้าง ๒๖ เมตร ยาว ๔๐ เมตร ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วขนาดกว้าง ๔๕ เมตร ยาว ๑๐๐ เมตร มีเจดีย์ ๒ องค์ที่มุมกำแพงแก้วด้านหน้า ๒ มุม ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบไทยปนจีน คือ หลังคาพระอุโบสถมี ๓ ชั้น ๒ ซ้อน มุงด้วยกระเบื้องรางดินเผาชนิดกาบกล้วยไม้เคลือบสี ถือปูนทับแนวทำเป็นลอนลูกฟูกแบบจีน หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบจากประเทศจีนเป็นลายดอกพุดตาน ส่วนกระเบื้องฐานพระ ซ่อฟ้าใบระกา และหัวนาคปั้นทำเป็นกระเบื้องเคลือบสี

พระวิหารหลวง หรือพระวิหารพระศิลาขาว ขนาดกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๒๔ เมตร ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเดียวกับพระอุโบสถ อยู่ทิศใต้ของพระอุโบสถ

ศาลาการเปรียญ ขนาดกว้าง ๑๖ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สถาปัตยกรรมแบบเดียวกับพระอุโบสถและพระวิหารหลวง อยู่ทางทิศเหนือของพระอุโบสถมีกำแพงแก้วล้อมรอบต่อจากพระอุโบสถ เช่นเดียวกับพระวิหารหลวง

๑๕. วัดมหารณพารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕ เขตพุทธาวาสวัดมหารณพารามวรวิหาร

ประวัติความเป็นมา

วัดมหารณพารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราษี (พระองค์เจ้าอรรณพ ต้นราชสกุลอรรณพ) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาพิ้ง เป็นผู้สร้าง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามวัดว่า “วัดมหารณพาราม” อันเนื่องมาจากพระนามเดิมของกรมหมื่นอุดมรัตนราษี

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังเขตพุทธาวาสเป็นแบบสี่เหลี่ยม หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก มีอาคารประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ และพระเจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอาคารทั้งหมดในเขตพุทธาวาส

พระอุโบสถ พระอุโบสถ เป็นอาคารทรงโรงกระแทะ มีพะไลรอบ ชุ่มประตุน้ำต่าง บันปุ่นเป็นลายพรรณพฤษาอย่างเทศ บานประตุน้ำต่างเป็นลายรดน้ำปิดทอง หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีรูปสัตว์มงคล คือ มังกร และหงส์ มีพวงดอกไม้ประดับ

พระวิหาร เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีเฉลียงรอบ หลังคาเป็นหลังคามุขลด ๒ ชั้น การประดับตกแต่งคล้ายกับพระอุโบสถ

บทที่ ๓
วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

ภาพที่ ๑๖ เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (เจ้าสัวโต กัลยาณมิตร)

สกุลกัลยาณมิตร สืบทอดมาจาก เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (เจ้าสัวโต) ปราบกฏตามลายพระ
หัตถ์เลขของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พระราชทานแด่เจ้าพระยาสุรสีห์
วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๖

ประวัติเจ้าพระนิกรบดี (โต กัลยาณมิตร)

เจ้าพระยานิกรบดี (โต กัลยาณมิตร) เป็นบุตรของหลวงพิไชยวารี (เจ้าสัวมั่ง แซ่เอ็ง) พ่อค้าสำเภาวินฮกเกี้ยน เกิดที่ตำบลไชจันท์กัณ เมืองเอ๋หมิง ประเทศจีน เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยเจ้าสัวมั่งได้เข้ามาในประเทศไทยในฐานะพ่อค้าเรือ การค้าได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นและขยายกิจการใหญ่โตจนมีเรือสำเภามากมายลำนานำสินค้าจากประเทศไทยไปขายประเทศจีน และนำเอาสินค้าจากประเทศจีนกลับเข้ามาขายในประเทศไทย เจ้าสัวมั่งกลายเป็นเจ้าสัวใหญ่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าสัวมั่งไม่ได้รับราชการแต่ก็เป็นขุนนางสังกัดกรมท่าซ้าย ซึ่งเป็นกรมที่ติดต่อกับชาวจีนโดยเฉพาะ โดยกรมท่าสังกัดอยู่ในกระทรวงนครบาลอีกชั้นหนึ่ง โดยมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิไชยวารี หลวงพิไชยวารีมีบุตรอยู่ ๒ คน คือ เจ้าพระยานิกรบดี (เจ้าสัวโต) และเจ้าสัวต่วน ซึ่งเป็นบิดาท่านผู้หญิงมราช (หนู) ภรรยาเจ้าพระยาอมราช (แก้ว สิงหนเสนี) บุตรชายเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหนเสนี)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒) เมื่อหลวงพิไชยวารีถึงแก่กรรม เจ้าสัวโตบุตรชายจึงทำการค้าขายสำเภาแทน เจ้าสัวโตเข้าถวายตัวเป็นข้าหลวงในพระเจ้าลูกเธอกรมหลวงเจษฎาบดินทร์ ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ ๑) พระเจ้าลูกเธอกรมหลวงเจษฎาบดินทร์รับสั่งให้เป็นเจ้าสัวแต่งสำเภาในกรมและช่วยราชการสำเภาหลวง จึงได้ปรากฏนามในครั้งนั้นว่า “เจ้าสัวโต” พระเจ้าลูกเธอกรมหลวงเจษฎาบดินทร์ทรงสนิทสนมกับเจ้าสัวโตเป็นพิเศษ บางครั้งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าสัวโตเข้าวังเพื่อทำเภาเหลียงเจ้านายและขุนนางที่เข้าเฝ้าฯ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงพิไชยวารีและเป็นพระพิไชยวารีตามลำดับ เพื่อให้ช่วยราชการในกรมท่า

เมื่อพระเจ้าลูกเธอกรมหลวงเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแทนพระราชชนกนาถ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระมหากรุณาเลื่อนเป็นพระยาพิไชยวารี^๒ ทรงรับราชการกรมท่าต่อมาอีก ๖ ปี เมื่อพระยาราชสุภาวดีศรีสุนทรามาศ เจ้ากรมพระสุรัสวดีกลางว่างลง จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิไชยวารี (โต) เป็นพระยาราชสุภาวดีศรีสุนทรามาศ^๓ รับราชการลองพระเดชพระคุณอีก ๑๗ ปี เมื่อที่สมุหนายกและ

^๑ ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ชีวประวัติเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บันดาสาสน์, ๒๕๑๗), ๘.

^๒ สิริ เปรมจิตต์, พระบรมราชจักรีวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์เสาวภาค, ๒๕๑๔), ๑๐๕.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ ๓ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕), ๕๖.

จางวางพระคลังมหาสมบัติว่าลง จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสุภาวดีศรีสุนทร
รามศรเป็นพระยาราชสุภาวดีศรีบรมหยัง ช่วยราชการกรมมหาดไทย หมู่ใหญ่และกรมพระคลัง
มหาสมบัติ^๔ จนสิ้นรัชกาล

พระยาราชสุภาวดีศรีบรมหยังเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ว่ร่วมกันอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ยังทรงผนวชอยู่ขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ต่อมาพระองค์ท่านทรงพระมหา
กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชสุพรรณบัตรให้เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร์มหินทรมหากัลยาณมิตร
ที่สมุหนายก

เจ้าพระยานิกรบดินทร์มหินทรมหากัลยาณมิตร ที่สมุหนายก ล้มป่วยและถึงแก
อสัญกรรมเมื่อปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๑๒๒๕ เดือน ๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๐ มกราคม
พ.ศ.๒๔๐๖ รวมสิริอายุได้ ๗๕ ปี ๒เดือน ๒๑ วันและพระราชทานเพลิงศพ วันจันทร์เดือน ๔ แรม
๗ ค่ำ ที่วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

รายชื่อบุตรธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์

๑. นายพิจารณ์สรรพกิจ (ทองอยู่)
๒. นายจำเวยด
๓. พระยาจำแสนบดี
๔. พระยามหาอำมาตยาธิบดีพิริยะพาหะ (จีน กัลยาณมิตร)
๕. พระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร)
๖. เจ้าจอมมารดาอึ้ง ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
๗. จาด
๘. นวล

เจ้าจอมมารดาอึ้งในรัชกาลที่ ๓ เป็นธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (เจ้าสัวโต) กับท่าน
ผู้หญิง (ลิ้ม) เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้รับสถาปนาเป็น ท้าวสมศักดิ์ มีหน้าที่ปฏิบัติพระราชกิจต่างๆ ให้
เป็นไปตามพระราชประเพณีทุกประการมีพระราชธิดาทรงพระนามว่า “พระองค์เจ้าบุตรี” ประสูติ
เมื่อวันอังคาร เดือน ๘ บุรพาสาด ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเสว สัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๑๕๐ ตรงกับวันที่ ๑๗
มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นพระราชธิดาองค์สุดท้ายของกัที่ ๕๑ ในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕
ทรงสถาปนาเป็น “พระเจ้าอัยยิกาเธอกรมหลวงวรเสฐสุดา อาทิกษรรวรรคศรี”

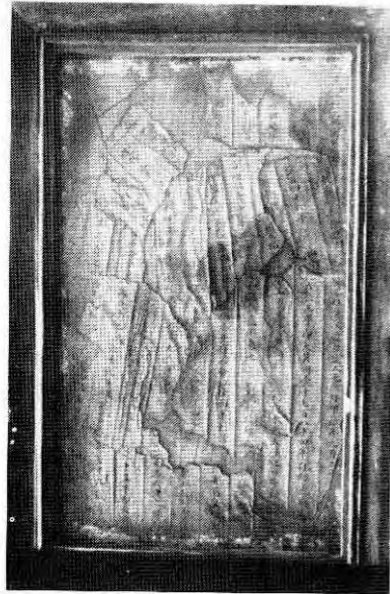
^๔ ฦัฐวุฒิ สุกฤษสงคราม, ชีวประวัติเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
บันดาสาสัน, ๒๕๑๗), ๒๑๓.

ภาพที่ ๑๗ พระเจ้าอัยยิกาเธอกรมหลวงวรเสฐสุดาอาทิตยรรวรคศรี
 พระธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
 ที่มา : สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง,
 ๒๕๓๖), ๕๒.

ภาพที่ ๑๘: เจ้าจอมมารดาอิงธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร์
ที่มา : สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง,
๒๕๓๖), ๕๑.

ภาพที่ ๑๙ แผ่นกระดาษในกรอบไม้โบราณบันทึกประวัติเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต
กัลยาณมิตร)

ที่มา : สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖), ๑๕.

選國王拍密奉叻拍威慶奏恭賀華誕誌慶至前准道務各姓黃詩道
禧建人也乾隆甲辰年九月二十日吉時生於暹羅國堂十歲百四十六年
拍勳塔花莊在恒三年即又英皇國堂十七百八十四年幼學動建進昇指
時年十六左修前國王拍龍芳王事未嘗少懈於拍龍殿為太子之日
即封拍龍彩華利命理實德網實中此華是也以至今猶稱道不衰也
拍龍殿後元年封至帝後利華利奉九年指來往無不稱讚
拍龍余在恒三年封至帝後利華利奉九年指來往無不稱讚
課正百官恤萬民式十餘年其功於社稷有難堂前備詳也迄今至
臨故封昭至前准道務各姓黃詩道慶十歲百四十六年任國家以享太平
者也是為戰國二使探不期之數有足足矣竟毀傷於癸亥十月
十二日戌時終於暹羅國堂十式百五十五年即又英皇國堂十八百六十四年
計其壽壽之日式萬八千九百六十二日壽壽壽壽終年七十九歲自式
月又式十三日不特人間盛德在後品所稱世上元勳等當人敬略
誌其事以備觀瞻先為誌焉

ภาพที่ ๒๐ ประวัติเจ้าพระยานิกรบดินทร์ที่คัดลอกจากกระดาษในกรอบไม้โบราณ

ที่มา : สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖), ๒๐.

คำแปลประวัติเจ้าพระนิกรบดินทร์จากกระดานในกรอบไม้โบราณ^๕

เจ้าพระยานิกรบดินทร์มหินทรมหาภักตยาณมิตร ว่าที่สมุหนายก มิตรดีอันปรากฏในมนุสยไศยนี้อาศัยวันกลอดจากมาตุครรภ์โกทรในวัน ๑^๕ ๑๑ ค่ำปีมะโรง สักราช ๑๑๔๖ เป็นปีที่ ๓ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตรงกับวันสุริยคติที่ใช้อย่างยุโรป เป็นวันที่ ๓ ของเดือนออกต๋อเบอ (ตุลาคม) ปีภุสศักราช (ค.ศ.) ๑๗๘๔ นั้นมา มีความเจริญในสมบัติด้วยการค้าขายโดยทางสำเภาไปเมืองจีน ได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมา ครั้นถึงกาลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอุบายพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ มีรับสั่งใช้ให้เป็นเจ้าสัว แต่งสำเภาในกรม แลช่วยราชการสำเภาหลวง จึงได้ปรากฏนามในครั้งนั้นให้รู้ทั่วไปเรียกว่า เจ้าสัวโต ครั้นภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงพระมหากรุณาโปรดตั้งเป็นพระพิไชยวารีผู้ช่วยราชการในกรมท่า

ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าเลื่อนที่ให้เปนพระยาในนามนั้นกองท่าราชการอยู่ในกรมท่าในแผ่นดินนั้นสืบมาได้ ๖ ปี ที่พระยาราชสุภาวดีศรีสุเรนทราเมศวร เจ้ากรมสุรัสวดีกลางว่างลง จึงทรงพระมหากรุณาโปรดตั้งพระยาพิไชยวารี เปนพระยาราชสุภาวดีศรีสุเรนทราเมศวรเป็นเจ้ากรมสุรัสวดีกลาง ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมา ๑๗ ปี ภายหลังที่สมุหนายก แลที่จางวางพระคลังมหาสมบัติว่างลง จึงทรงแปลงชื่อท้าวเป็นพระยาราชสุภาวดีศรีบรมหงส์ ให้ช่วยราชการในกรมมหาไทยหมู่ใหญ่แลกรมพระคลังมหาสมบัติด้วย จนสิ้นเวลาแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดพระราชทานสุพรรณบัตรให้เป็นที่ “เจ้าพระยานิกรบดินทร์มหินทรมหาภักตยาณมิตร อนุบุญฤทธประสิทธิสาธุคุณ วิบุลย์สุกผลนิพัทธากุศล กิริยาพิริต ัณฐนสารสมบัติ บริวารสมบูรณ์ อดุลยเมตยาชวาทยาไศรย ศรีรัตนไตรยสรณารักษ์ อุดมศักดิ์พิเศศ นาคมายเชฐมหาสมุหนายก สยามโลกยดิลก บรมราชมหิตสกลโชครทิสประเทศาธิบดินหาราชสีหมูรชาธร อรรคมหายวิริศวรเสนาธิบดี อภัยพิริยปรากฏมพาหุ ที่สมุหนายก” ได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ โดยสุจริต มีความคิดเป็นคุณแก่ราชสมบัติแลพระราชอาณาจักรมาได้ ๑๒ ปีถึง ก็กาลตั้งแต่ปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมา

เจ้าพระยานิกรบดินทร์ป่วยด้วยโรคต่างๆ เป็นที่น่ากลัวเนื่องๆ แต่เพราะพระเดชพระบารมีแลบุญกุศล เพราะความฉลาดในที่จะใช้รักษาโรคก็ได้ประกอบยาใช้เอง รักษาหายเป็นปกติมาหลายครั้ง ครั้นมาถึงปีกุนเบญจศก สักราช ๑๒๒๕ เดือนเก้า เจ้าพระยานิกรบดินทร์ป่วยลง

^๕สกุลภักตยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖), ๒๑.

แพทย์ว่าเป็นโรคทางสันตนาฏ ได้ประกอบยารักษาประทับประคองมา อาการก็ค่อยคลายขึ้น ครั้นมาถึงเดือนยี่ อาการซุดหนักถึงอนิจกรรมในวันที่ ๑^๒ ค่ำปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ เวลาค่ำ ๒ ทุ่มกับสามบาตร วันนั้นตรงกับสุริยคติกาลที่ใช้อย่างยุโรป เป็นวันที่ ๒๐ ในเดือนที่ ยานวาริ (มกราคม) ในคฤศต์ศักราช ๑๘๖๔ คิดนับชนมายุเจ้าพระยานิกรบดินทร์มหินทรมหาภักดญาณมิตร ตั้งแต่คลอดจากมาตุครรภ์โพทรมานับได้ ๒๘๘๑๘ วัน คิดอย่างไทยนับเป็น ๗๕ ปี เศษสองเดือน ยี่สิบวัน

ภาพที่ ๒๑ ป้ายบรรพบุรุษประจำตระกูล

ที่มา : สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖), ๘.

คำแปล^๖ เต้า แซ่ฮึง (เจ้าพระยานิกรบดินทร์ เจ้าสัวโต) อายุ ๘๐ ปี เชื้อชาติจีน จังหวัด สกเกี้ยน มณฑลจัวกู่ อำเภอ่ท่งฮิบ ตำบลไชกัวเผื่อเฮียว เกิดสยาม ๑๑๔๖ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครองราชย์ ๓ ปี ตรงกับไทยเดือน ๑๑ วันที่ ๒๐ ตรงกับราชวงศ์ชิง สมัยเฉียนหลง ถึงอนิจกรรมวัน จิน เดือน ๘ วันที่ ๒๐ ปีที่ ๑๒ ในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้า ตรงกับสมัยท่งตี้ปีที่ ๒ วันที่ ๑๒ เดือน ๑๒ ของจิน ได้รับพระราชทานเพลิงศพที่เมืองหลวง (กรุงเทพฯ) เมื่อเดือน ๒ วันที่ ๒๑

^๖ สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖), ๘.

ประวัติวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (เจ้าสัวโต) สมุหนายก ต้นสกุลกัลยาณมิตร ครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี เจ้ากรมพระสุรัสวดีกลาง ได้อุทิศบ้านเรือนและซื้อที่ดินบริเวณใกล้เคียง ซึ่งเดิมเป็นหมู่บ้านที่พำนักของพระภิกษุจีน มีภิกษุจีน และศาลเจ้าที่เรียกว่า “เกียนอันเกง” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัด หมู่บ้านแห่งนี้เรียกว่า “หมู่บ้านกุฎิจีน” ถัดไปทางใต้เป็นหมู่บ้านชาวโปรตุเกส เรียกว่า “หมู่บ้านกุฎิฝรั่ง” ทางด้านตะวันออกของวัดกัลยาณมิตรมีหมู่บ้านชาวมุสลิมเรียกว่า “กุฎิขาว” เมื่อซื้อที่ดินได้จึงสร้างวัดขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๖๘ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ช่วยสร้างพระวิหารหลวง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าทรงเสด็จพระราชดำเนินไปก่อพระฤกษ์ในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ ต่อมาภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ พระราชทานนามอันเป็นสิริมงคลไว้ว่า “วัดกัลยาณมิตร”

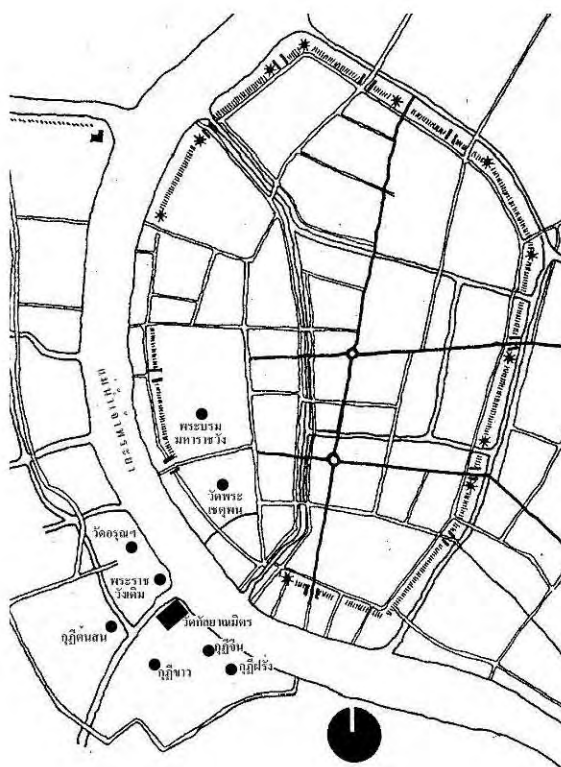
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “หอพระมณเฑียรธรรมเฉลิมพระเกียรติ” เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ พระบรมมาตามหัยิกา กรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) พระเชษฐภคินีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบรมราชมาตามหัยिकासุริเยนทรามาตย์ (เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด) พระอัครมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นพระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างตรงบริเวณที่จอดแพของสมเด็จพระศรีสุดารักษ์มาก่อนและเพื่อประกอบพระราชกุศลตามสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมเชษฐาธิราช กับทั้งเป็นการปูนบำเหน็จเชิดชูเกียรติของเจ้าพระยานิกรบดินทร์ด้วย นอกจากนั้นยังพระราชทานนามพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระวิหารหลวงซึ่งเรียกว่า “พระโต” ว่าพระพุทธรูปไตรรัตนนายก”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดกัลยาณมิตร ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงทราบในพระราชดำริของพระบรมราชชนก ในการสร้างหอพระธรรมมณเฑียรเฉลิมพระเกียรติ จึงมีพระราชดำริถามถึง และทรงรับสั่งว่า หากหอพระธรรมมณเฑียรเฉลิมพระเกียรติทรุดโทรมลงเมื่อใด ให้กราบทูลแล้วจะทรงซ่อมแซมด้วยพระทรัพย์ส่วนพระองค์ และต่อมาเจ้าพระยารัตนบดินทร์ กราบบังคมทูลถึงความชำรุดทรุดโทรมของวัดขาดทุนทรัพย์ในการซ่อมแซม จึงโปรดฯ เกล้าให้กรมโยธาธิการจัดการซ่อมแซม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน พระบรมรูปหล่อทรงเครื่องจอมพลทหารมหาดเล็กรักษาคำที่ ๖ กับธรรมมาสน์สลักลายปิดทองประดับกระจกกับหนังสือปาติโมกข์ สมุคไทย พ.ศ. ๒๔๖๕

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงบรรจุพระอุณาโลม พระพุทธไตรรัตนนายก ซึ่งเป็นทองหนัก ๔๐ บาท เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอปราจินกิติบดีทรงเป็นมรรคทายก

สถานที่ตั้ง

แผนที่ ๑ ตำแหน่งที่ตั้งวัดกัลยาณมิตร

วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดรวมหาวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๖๕๖ ถนนเทศบาลสาย ๑ แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ (ฝั่งตะวันตก)

พื้นที่เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๓๑.๗๕ เมตร ยาว ๔๑.๔๒ เมตร

ทิศเหนือ ติดแม่น้ำเจ้าพระยา

ทิศใต้ มีคูหลังวัดเป็นเขต

ทิศตะวันออก มีคูหลังวัดเป็นเขต

ทิศตะวันตก ติดคลองบางกอกใหญ่

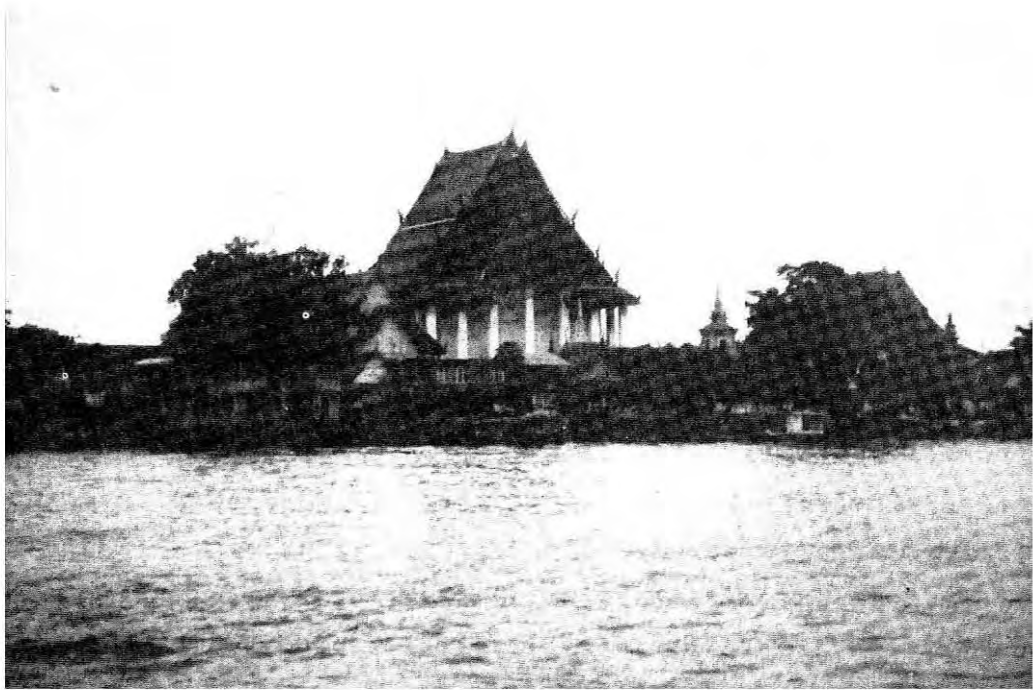
ลักษณะทางกายภาพ

แผนที่ ๒ ลักษณะทางกายภาพที่ตั้งวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : แผนที่บริเวณกรุงเทพฯ แผนที่ ๒๑ (ม.ป.ท., พิมพ์ที่กรมแผนที่, ๒๔๗๕)

วัดกัลยาณมิตรตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ตั้งบ้านเดิมของเจ้าพระยานิกรบดินทร์และการซื้อที่ดินเพิ่มเติมเพื่อมาสร้างวัด ซึ่งบริเวณเดิมเป็นหมู่บ้านที่พำนักของพระภิกษุจีน หมู่บ้านแห่งนี้จึงมีชื่อเรียกกันว่า “หมู่บ้านกุฎิจีน” ตำแหน่งของวัดตรงข้ามฝั่งท้ายกำแพงพระนคร วัดหน้าหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หันหน้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ด้านซ้ายของวัดติดกับปากคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ สถานที่ตั้งอยู่ตรงข้ามอีกฝั่งของคลองคือ พระราชวังเดิมที่สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซึ่งเป็นที่เสด็จพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ด้านหลังของวัดเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านชาวมุสลิมเรียกว่า “กุฎิขาว” ถัดไปทางทิศใต้ของวัดเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าที่เรียกว่า “เกียงอันเก้ง” ถัดไปเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านชาวโปรตุเกส เรียกว่า “หมู่บ้านกุฎิฝรั่ง”

ภาพที่ ๒๒ วัดกัลยาณมิตร ถ่ายจากฝั่งพระนคร

ที่มา : สกุลกัลยาณมิตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖), ๓๒.

ภาพที่ ๒๓ วัดกัลยาณมิตร พระวิหารหลวง และการเปรียญ ถ่ายจากฝั่งพระนคร

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

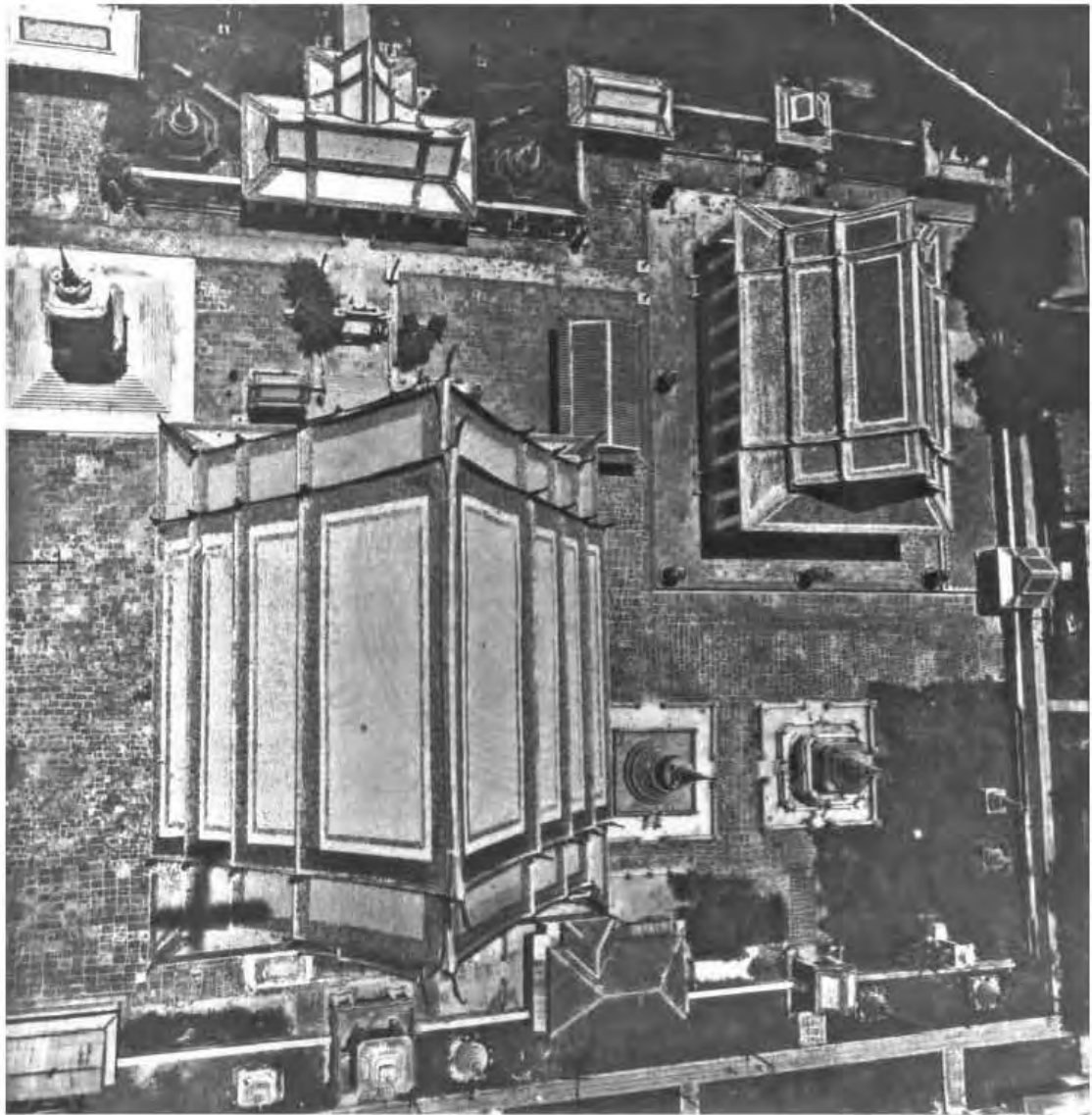
ภาพที่ ๒๔ พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร ถ่ายจากพระปรางค์วัดอรุณฯ สมัยรัชกาลที่ ๔
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ภาพที่ ๒๕ ภาพถ่ายทางอากาศวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ภาพที่ ๒๖ ภาพถ่ายทางอากาศวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ด้านหน้า
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, น.ป.ท., น.ป.ป.

ภาพที่ ๒๗ ฉายภาพทางอากาศวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร พระวิหารหลวง พระอุโบสถ
ศาลาตรีมุข
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ภาพที่ ๒๔ ลักษณะทางกายภาพแม่น้ำเจ้าพระยาด้านหน้าวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน

ภาพที่ ๒๕ ลักษณะทางกายภาพปากคลองบางกอกใหญ่ด้านข้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน

ภาพที่ ๓๐ ลักษณะทางกายภาพปากคลองบางกอกใหญ่ด้านข้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน

ภาพที่ ๓๑ ลักษณะทางกายภาพคูน้ำด้านข้างวัดกัลยาณมิตรในปัจจุบัน

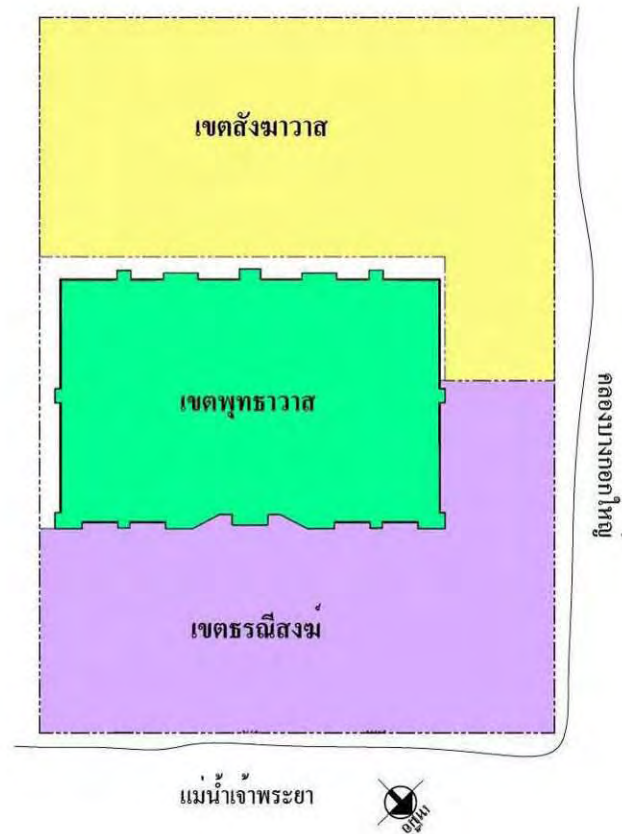

ภาพที่ ๓๒ ศาลเจ้าเกียงอันเก้ง ในชุมชนกุฎีจีนข้างวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๓๓ โบสถ์วัดชาวตากูส์ วัดที่พระเจ้าตากพระราชนิพนธ์ที่ดินให้กับชาวโปรตุเกส

รูปแบบผังบริเวณ

แผนผังที่ ๑ ขอบเขตพื้นที่ใช้งานในวัดกัลยาณมิตร

การวางแผนผังของเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตรยังคงรูปแบบการวางแผนตามที่เคยปฏิบัติการมาตั้งแต่สมัยโบราณ คือการวางแผนผังของวัดมีรูปแบบเป็นสี่เหลี่ยม การจัดวางตำแหน่งสถาปัตยกรรมเขตพุทธาวาสอยู่ในแบบพระราชนิยม การวางแผนผังของอาคารไม่ซับซ้อนเหมือนการวางแผนผังอาคารแบบประเพณี อาคารหลักตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงแก้วเดียวกัน การแบ่งเขตพื้นที่ใช้กำแพงก่ออิฐถือปูนและใช้ถนนทอดยาวขนานไปกับแนวกำแพงเป็นเส้นแนว การจัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนต่างๆ จะกำหนดพื้นที่ใช้งานเป็นวัตถุประสงค์หลัก วัดทั่วไปมักแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๓ ส่วนย่อย คือ

๑. เขตพุทธาวาส
๒. เขตสังฆาวาส
๓. เขตธรณีสงฆ์

๑. เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่กำหนดไว้เพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นที่พักบิณฑบาตทางศาสนา พื้นที่พุทธาวาสจะประกอบด้วยเจดีย์หรืออาคารประกอบพิธี ซึ่งภายในจะต้องประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นองค์ประธานอยู่ด้วย เพื่อที่จะกำหนดให้เขตพุทธาวาสมีความหมายว่า สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า เขตพุทธาวาสจึงเป็นเขตแดนศักดิ์สิทธิ์^๓ เป็นพื้นที่สำคัญของวัด ด้วยเสมือนพระพุทธรูปทรงสถิตย์เป็นประธาน ในพื้นที่เขตพุทธาวาสของวัดกัลยาณมิตรประกอบไปด้วย พระวิหารหลวงซึ่งเป็นอาคารประธานของวัดและเป็นอาคารหลักของแกนประธาน พระอุโบสถ การเปรียญ หอพระมณเฑียรธรรมเฉลิมพระเกียรติ หอระฆัง เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยาธรรมาธิปัตย์ เจดีย์หินเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง

๒. เขตสังฆาวาส เป็นเขตที่กำหนดไว้ให้เป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร และประกอบกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนา เขตสังฆาวาสจึงมักเป็นส่วนที่มีคหิลและแยกอาคารสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาสออกจากเขตพุทธาวาส อาคารในเขตสังฆาวาสแบ่งอาคารออกเป็นสัดส่วน เช่น กุฏิสงฆ์ หอฉัน หอสวดมนต์ เป็นต้น โดยจำนวนของอาคารนั้นจะขึ้นอยู่กับจำนวนพระสงฆ์ สามเณรในวัด เขตสังฆาวาสของวัดกัลยาณมิตรวางตัวแบบโอบหักศอก^๔ เขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร แบ่งการปกครองภายในเขตสังฆาวาสแบ่งออกเป็นคณะย่อย ๔ คณะ

๓. เขตธรณีสงฆ์ เป็นพื้นที่ส่วนที่เหลือจากการแบ่งพื้นที่ไปเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสแล้ว พื้นที่ส่วนธรณีสงฆ์จะถูกนำไปใช้ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องพิธีกรรม หรือใช้ในกิจกรรมเกี่ยวกับงานสาธารณะ เช่น การสร้างเมรุเผาศพ การตั้งโรงเรียน หรือให้กุฏิสงฆ์เช่าเพื่อเป็นที่อาศัยหรือทำการค้า ในวัดกัลยาณมิตรจัดพื้นที่ส่วนธรณีสงฆ์เป็นลานพุทธาวาสเป็นลานโล่ง มีเจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์ มีอะแปดเหลี่ยมยอดปรางค์ ๑ องค์ เก๋งจีน ๒ หลัง และศาลาท่าน้ำ ๓ หลัง

^๓ สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๕๔๒), ๒๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

ภาพที่ ๓๔ ถนนที่ใช้แบ่งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส วัดกัลยาณมิตรออกจากกัน และ
ศาลาक्रमกำแพง ชุมประตู่ทรงตะวันตก

ภาพที่ ๓๕ กุฏิสงฆ์ในเขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๓๖ กุฏิสงฆ์ในเขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร

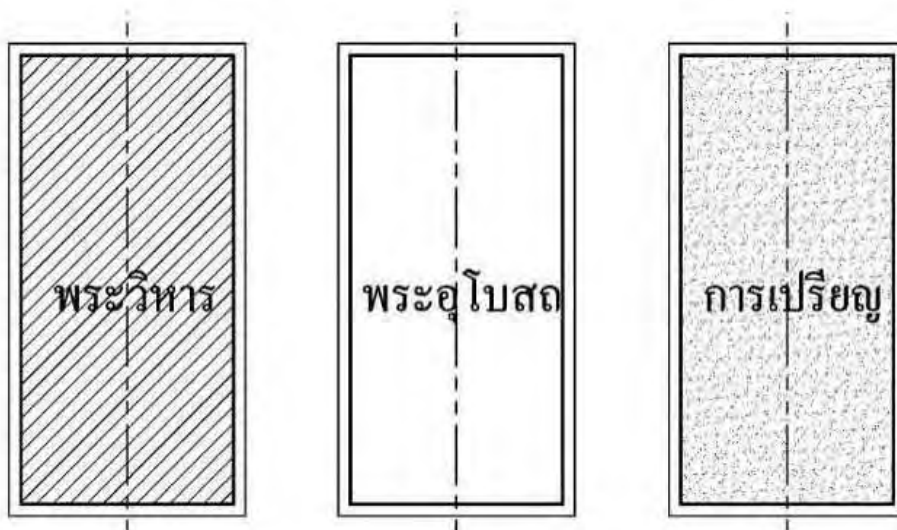

ภาพที่ ๓๗ กุฏิสงฆ์ในเขตสังฆาวาสวัดกัลยาณมิตร สร้างขึ้นใหม่

การวางแผนผังสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

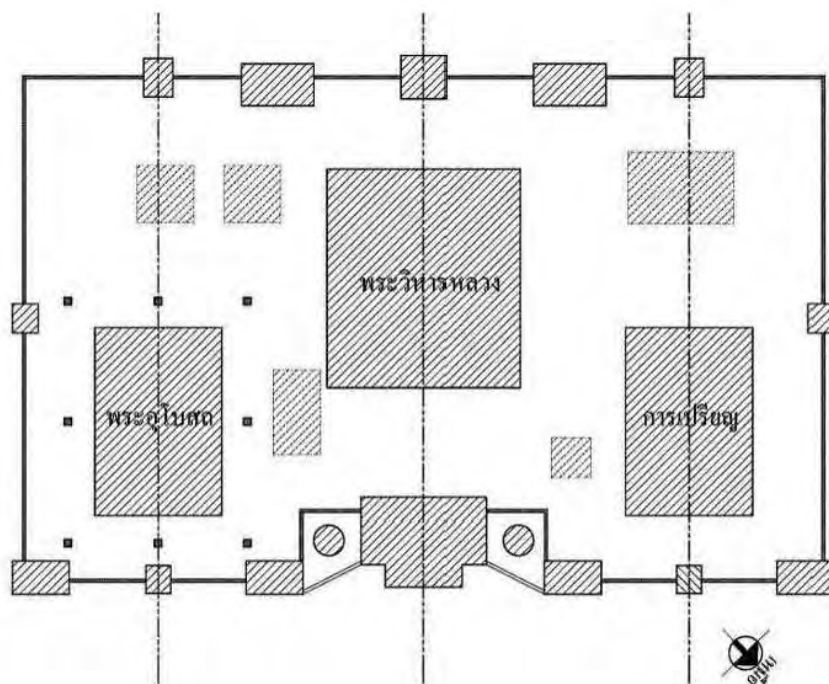
จากพื้นฐานสถาปัตยกรรมไทยได้รับอิทธิพลแบบสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาประเทศอินเดียโดยตรงและการรับรูปแบบผ่านประเทศศรีลังกา^๕ แม้จะได้ปรับเปลี่ยนความสำคัญของอาคารไปตามคิดว่าเชื้อลักษณะของการวางสถาปัตยกรรมในผังยังคงรักษารูปแบบเดิม โดยจะตั้งเจดีย์เป็นประธานในแนวแกนประธาน เพื่อให้เทวองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นองค์ประธานในการประกอบกิจต่างๆของพระสงฆ์ การวางผังในรูปแบบนี้กลายเป็นแม่แบบที่สำคัญของเขตพุทธาวาสในสมัยต่อมา รูปแบบของการวางแผนผังของสถาปัตยกรรมหลักในเขตพุทธาวาสนับตั้งแต่สมัยทวารวดีซึ่งตรงกับพุทธศตวรรษที่ ๑๑

การวางแผนผังในเขตพุทธาวาสของวัดกัลยาณมิตรเป็นการวางแผนแบบแนวนานสามแนวแกน คือ แผนผังที่กำหนดแนวแกนของอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาส ออกเป็นสามแนวแกน การวางแนวแกนของอาคารจะเป็นแนวแกนสมมาตรวางอาคารอย่างสมดุลย์แนวแกนกลางของผังจะเป็นแนวแกนหลัก การวางแนวแกนสามแนวแกนเป็นการวางที่ได้รับความนิยมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อาคารในแนวแกนประธานอาจจะสลับตำแหน่งกันระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร วัดที่อยู่ในรูปแบบการวางผังลักษณะนี้ เช่น วัดราชโอรสาราม วัดเทพธิดาราม วัดกัลยาณมิตร กรุงเทพฯ วัดเฉลิมพระเกียรติ จ.นนทบุรี

แผนผังที่ ๒ รูปแบบแนวนานสามแนวแกน

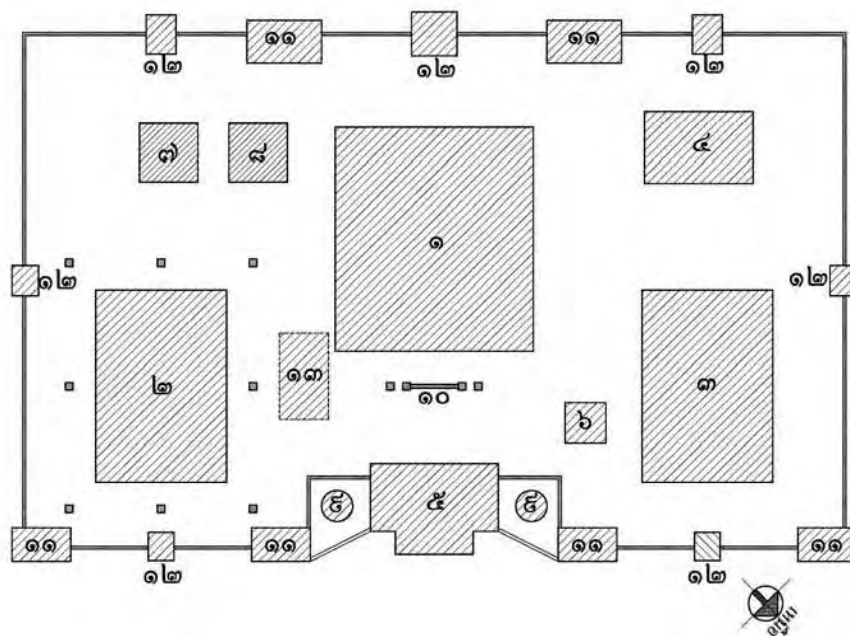
^๕ เรื่องเดียวกัน, ๒๕.

แผนผังที่ ๓ ตำแหน่งอาคารสำคัญในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร

เขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร กำหนดลักษณะการวางแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า การวางอาคารอยู่ในลักษณะวางขวางแผนผัง กำหนดให้เป็นเขตที่ตั้งของอาคารที่สำคัญของวัด กลุ่มอาคารหลักและอาคารรองล้อมด้วยกำแพงแก้ว อาคารหลักที่ตั้งอยู่ในแกนประธานของเขตพุทธาวาส คือ พระวิหาร พระอุโบสถ และการเปรียญ การวางตัวของแกนอาคารเป็นรูปแบบการวางผังแบบแนวนาน ๓ แนวแกน อาคารทั้งสามหลังจะหันหน้าไปทางทิศเดียวกัน คืออาคารจะหันด้านสกัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ การวางผังกำหนดให้พระวิหารตั้งอยู่ในแกนประธานหลักของเขตพุทธาวาส ตัวอาคารวิหารหลวงจะอยู่ในตำแหน่งถอยเอียงไปทางด้านหลังพระอุโบสถและการเปรียญ เมื่อหันหน้าออกไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านซ้ายของพระวิหารจะเป็นพระอุโบสถ และด้านขวาเป็นการเปรียญ อาคารทั้งสองวางตัวเป็นแนวสมมาตร ในแต่ละแนวแกนอาคารจะวางตรงกับซุ้มประตูทางเข้าทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ซุ้มประตูที่ตรงกับพระวิหารหลวงเป็นลักษณะศาลาตรีมุข มีศาลารายคร่อมกำแพงที่ด้านหน้า ๔ หลัง ทางด้านหลังท้ายพระวิหารหลวงจะมีศาลารายคร่อมกำแพง ๒ หลัง การวางผังเขตพุทธาวาสเป็นรูปแบบการวางแนวแกนอาคารขวางเขตแผนผัง ซึ่งเป็นแบบพระราชนิยมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาส

แผนผังที่ ๔ สถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร

อาคารในเขตพุทธาวาส

๑. พระวิหารหลวง
๒. พระอุโบสถ
๓. ศาลาการเปรียญ
๔. หอพระมณฑปธรรมเถลิงพระเกียรติ
๕. ศาลาตรีมุข
๖. หอระฆัง
๗. เจดีย์บรรจุมุมเจ้าพระรัตนดิลก
๘. เจดีย์สี่เหลี่ยมมุมไม้สิบสอง
๙. เจดีย์หินอ่อนทรงกลม
๑๐. ชุ่มประตูปะตูทองทวารหินแกะสลัก
๑๑. ศาลารายค่อมกำแพงแก้ว
๑๒. ชุ่มประตูกว้างเข้า-ออกเขตพุทธาวาส
๑๓. ศาลาแก่งอเนกประสงค์ สร้างขึ้นใหม่

๑. พระวิหารหลวง

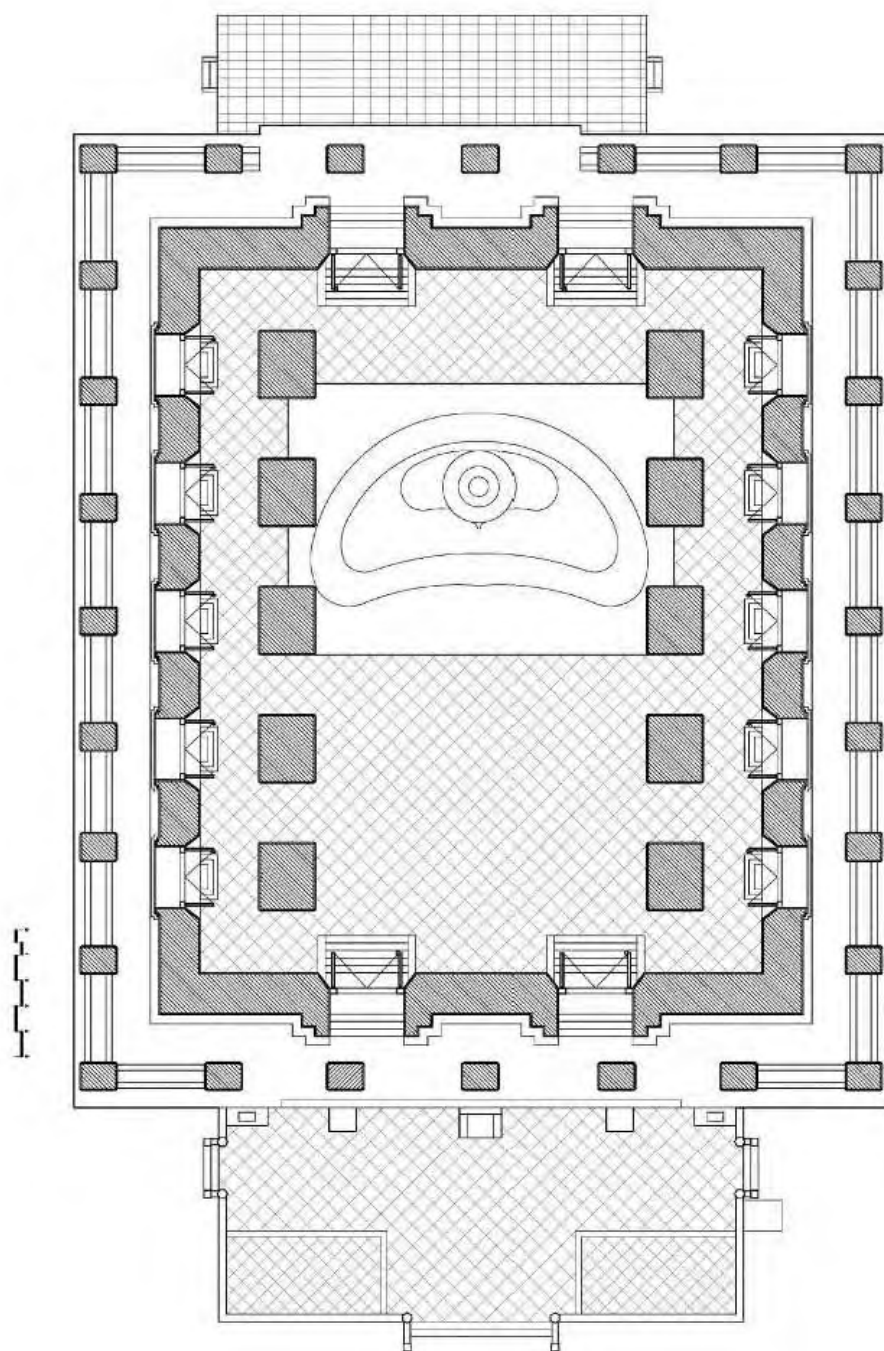
รูปแบบสถาปัตยกรรม

พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร เป็นอาคารประธานที่สร้างขึ้นที่ในเขตพุทธาวาส อาคารพระวิหารหลวงตั้งอยู่ในแนวแกนประธานของเขตพุทธาวาส โดยตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถและการเปรียญ ตั้งเยื้องไปทางท้ายพระอุโบสถ การเปรียญ พระวิหารหลวงหันด้านสกัดออกทางหน้าวัด รูปแบบ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้น^{๑๑}

ลักษณะแผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดของอาคารรวมเสาชะโลมกว้างประมาณ ๓๐.๖๐ เมตร ยาวประมาณ ๑๑.๕๐ เมตร เฉพาะตัวพระวิหารกว้างประมาณ ๒๑.๖๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๖.๔๕ เมตร แบ่งเป็น ๖ ห้อง การก่อสร้างพระวิหารหลวงเป็นการสร้างขึ้นแบบสถาปัตยกรรมแบบประเพณี หลังคาประดับเครื่องล่ายอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ไม่มีทวยรับชายคา หลังคาพระวิหารหลวงเป็นหลังคาชั้นลดหน้าหลัง ๔ ดับ ๒ ชั้น ชั้นสุดท้ายเป็นพะไลคลุมรอบเจดีย์พระวิหารหลวง เสาพะไลก่ออิฐถือปูนฉาบเรียบทาสีขาวไม่มีบัวหัวเสา มุมเสาอบมุมเป็นบัวเล็บมือ ระหว่างเสาพะไลทำพนักก่ออิฐทึบตอนบนเป็นบัวหลังเจียด หน้าบันพระวิหารหลวงแกะสลักปิดทองประดับกระจกสีเป็นลายดอกพุดตาน ส่วนฐานอาคารเป็นฐานปัทม์เป็นฐานปัทม์สองชั้น

ตัวอาคารพระวิหารหลวงมีทางเข้าทางด้านสกัดทั้งหน้าและหลัง ด้านละ ๒ ประตู มีหน้าต่างด้านละ ๕ บานทั้ง ๒ ด้าน ประตูหน้าต่างป็นปูนเป็นซุ้มประตูแบบซุ้มบันแถลงยอดปราสาท บานประตูหน้าต่างภายนอกเขียนลายรดน้ำปิดทองเป็นลายอักษราวุธ ภายในเขียนสีเป็นลายดอกไม้วัวเหมือนฝาผนัง ระบบโครงสร้างตัวอาคารใช้ระบบเสาร่วมใน ไม่มีบัวหัวเสา ลมมุมเสาด้วยการปั้นเป็นนบัวเล็บมือ เสาร่วมในมี ๑๐ ต้นเขียนลายประจายามส่วนล่างเขียนลายกรวยเชิง ภายในเขียนจิตรกรรมฝาผนัง เป็นลายดอกไม้วัว ฝาเพดานภายในฉลุลายดาวเพดานปิดทองบนพื้นสีแดง พระประธานในพระวิหารหลวงเป็นพระก่ออิฐปั้นปูนปิดทองมีพระนามว่า พระพุทธไตรรัตนนายก

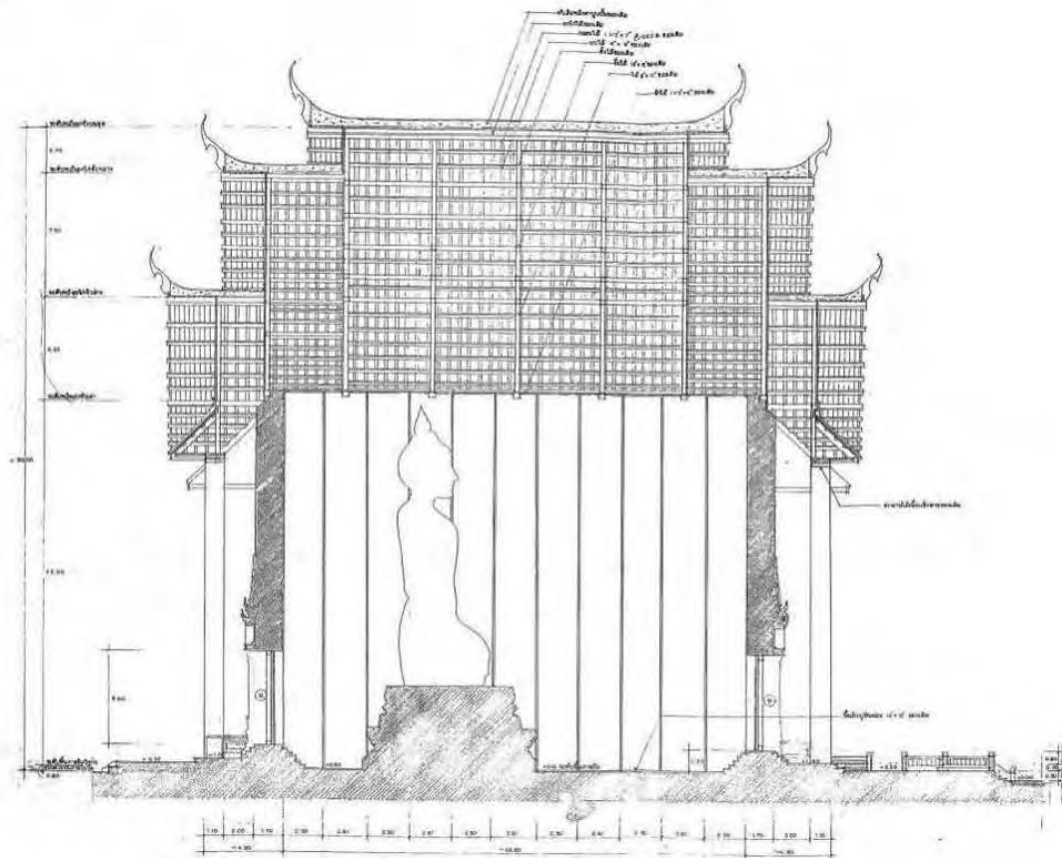
^{๑๑} เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗). พิมพ์แจกในงานศพ เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกรฯ (หม่อมราชวงศ์คลี่ สุกทัศน์) องคมนตรี รัฐมนตรี ๒๔๕๗), ๒๓.

แผนผังที่ ๕ ผังวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : บริษัท ไทบูลย์ ศิลปการสร้าง จำกัด , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม

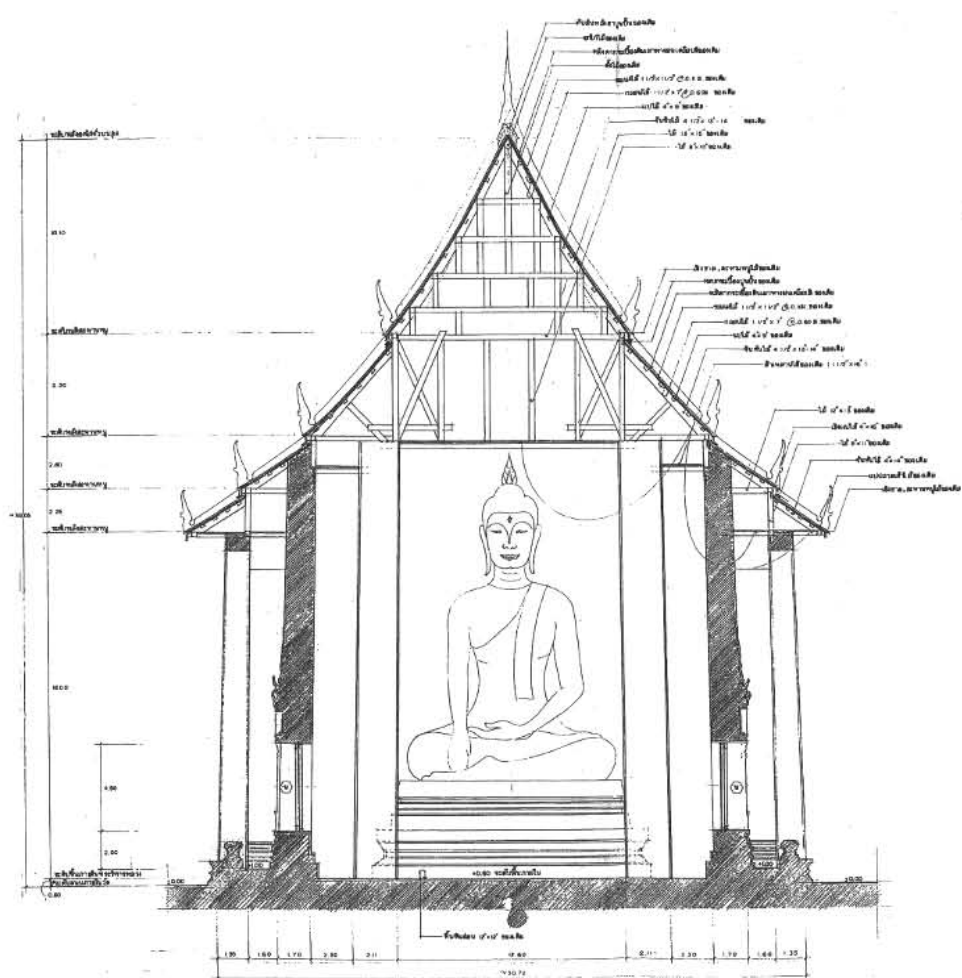
วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร , วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๕)

ลายเส้นที่ ๑ รูปตัดตามยาว วิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : บริษัท ไพบูลย์ศิลปการสร้าง จำกัด , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม

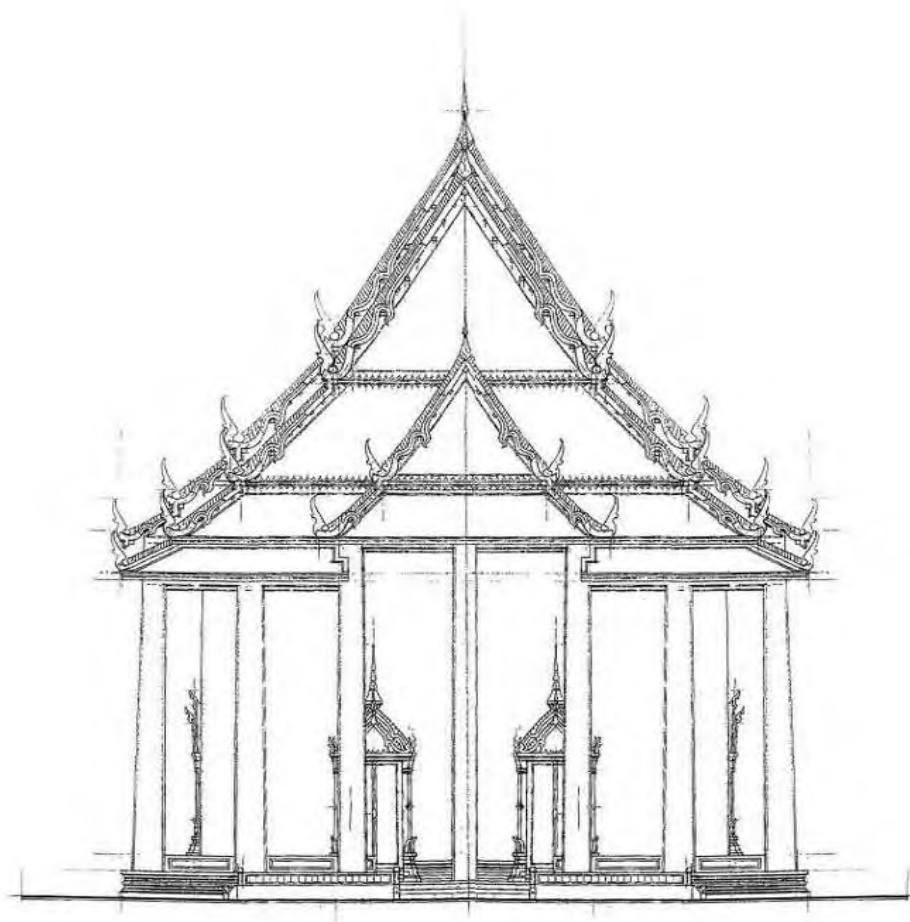
วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร , วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๕)

ลายเส้นที่ ๒ รูปตัดตาม ขวางวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

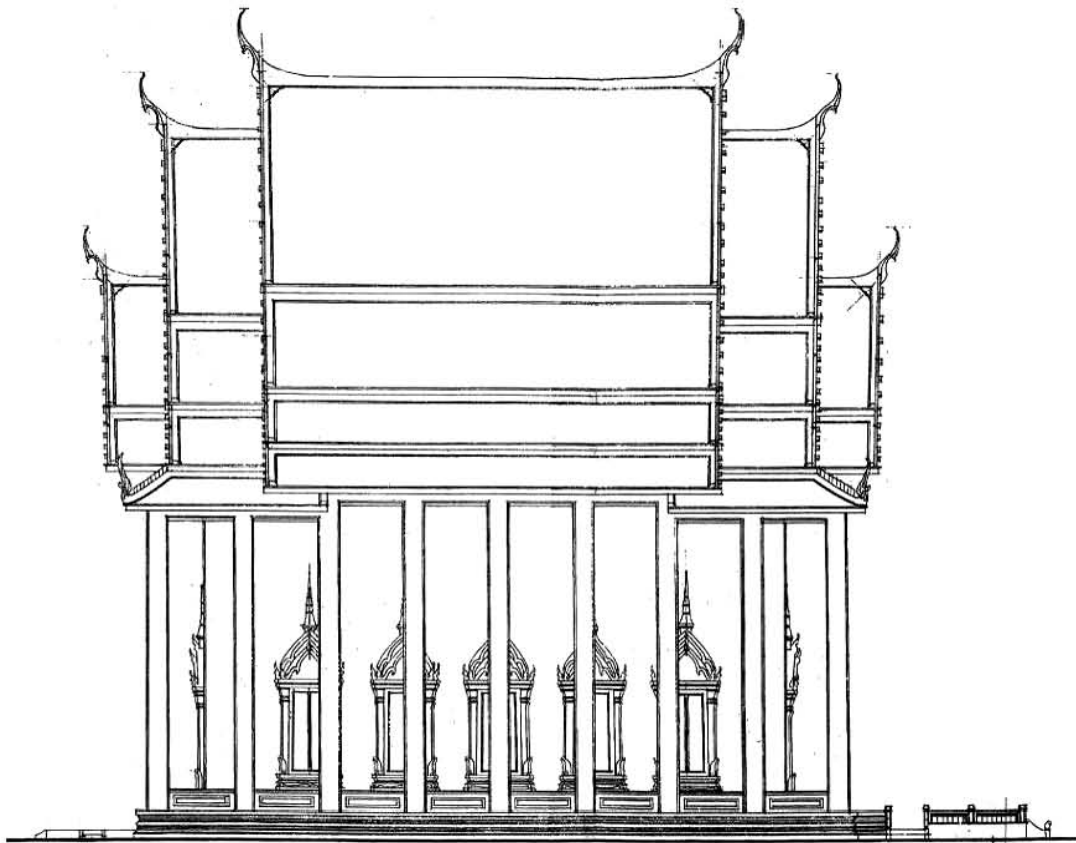
บริษัท ไพบูลย์ ศิลปการสร้ง จำกัด , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม

วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร , วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๕)

ลายเส้นที่ ๓ รูปค้ำน พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

บริษัท ไพบูลย์ ศิลปการสร้างสรรค์ , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม
วัดกัลยาณมิตรวรรมหาวิหาร, วัดกัลยาณมิตรวรรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๖)

ลายเส้นที่ ๔ รูปด้าน พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

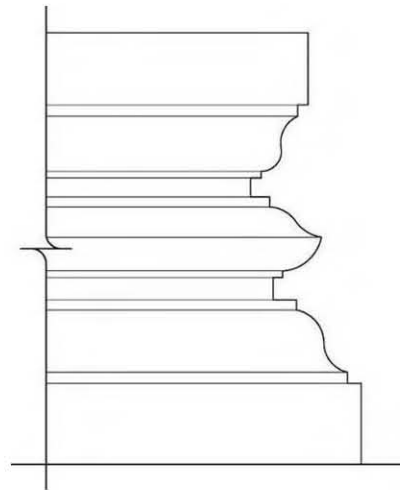
ที่มา : บริษัท ไพบูลย์ ศิลปการสร้าง จำกัด , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม
วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร , วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๕)

องค์ประกอบหลักของอาคาร

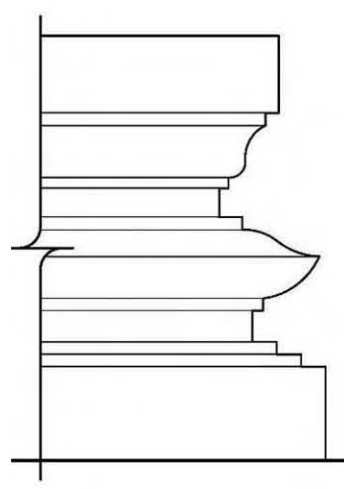
๑) ฐาน พระวิหารหลวงจะยกเป็น ๒ ชั้น คือ

ฐานชั้นล่างเป็นฐานปูนปั้นเป็นฐานชนิดฐานปัทม์แบบบัวลูกแก้วอกไก่ โดยเรียงจากชั้นหน้ากระดานล่าง เส้นลวด บัวหงาย เส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวด ลูกแก้วอกไก่ เส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวด บัวหงาย เส้นลวด หน้ากระดานบน ซึ่งเป็นชั้นเฉลี่ยของพระวิหาร

ฐานชั้นบนเป็นฐานปูนปั้นเป็นฐานชนิดฐานปัทม์แบบบัวลูกแก้วอกไก่ โดยเรียงจากชั้นหน้ากระดานล่าง เส้นลวดสองชั้น ท้องไม้ เส้นลวด ลูกแก้วอกไก่ เส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวด บัวหงาย เส้นลวด หน้ากระดานบนรับผนังพระวิหาร

ภาพที่ ๓๘ ฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่

ภาพที่ ๓๕ ฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ ไม่มีบัวคว่ำ

๒) บันได พระวิหารหลวงด้านสกัดทั้งด้านหน้าและหลังมีชานพักขนาดใหญ่^{๓๓} พื้นชานพักหน้าและหลังเดิมปูด้วยหินทรายจีน ลูกตั้งบันไดกรุด้วยหินอ่อน ลูกนอนบันไดขึ้นชานพักปูด้วยหินทรายจีน พนักบันไดก่ออิฐถือปูนเดิมกรุทับด้วยหินทรายแกะสลักจากหินทราย เสาบันไดพนักเป็นหินสลักเป็นรูปสี่เหลี่ยม หัวเสาแกะสลักเป็นรูปสิงโตจีน บันไดจากชานพักขึ้นเฉลียง และธรณีประตูลงสู่ภายในพระวิหารปูด้วยหินทรายจีน บันไดเข้าพระวิหารทั้งภายนอกและภายในพระวิหาร ลูกนอนปูทับด้วยเป็นหินทรายจีน ลูกตั้งเป็นหินอ่อนเจาะร่องเป็นแนวดัง พนักบันไดกรุทับด้วยหินอ่อน

ภาพที่ ๔๐ บันไดเฉลียงด้านหน้า พระวิหารหลวง

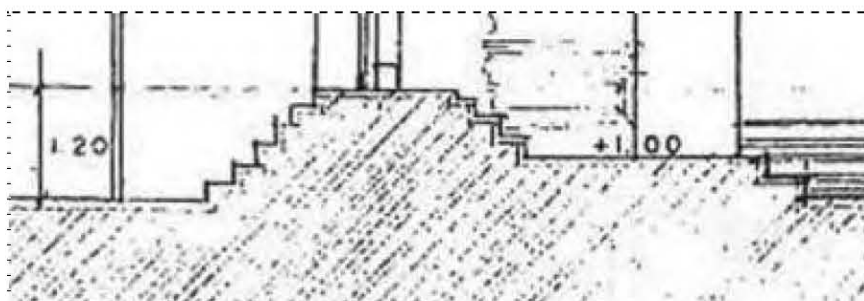
^{๓๓} ปัจจุบันชานพักด้านหน้าพระวิหารรื้อออกแล้ว เนื่องจากการถมพื้นที่เพราะวัดถูกน้ำท่วม วัดได้สร้างหลังคาคลุมแทน ชานพักด้านหลังยังมีเหลืออยู่

ภาพที่ ๔๑ บันไดภายนอก พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๔๒ บันไดภายใน พระวิหารหลวง

ลายเส้นที่ ๕ แสดงระดับพื้นวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : บริษัท ไพบูลย์ ศิลปการสร้างสรรค์ , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม
วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร , วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๕)

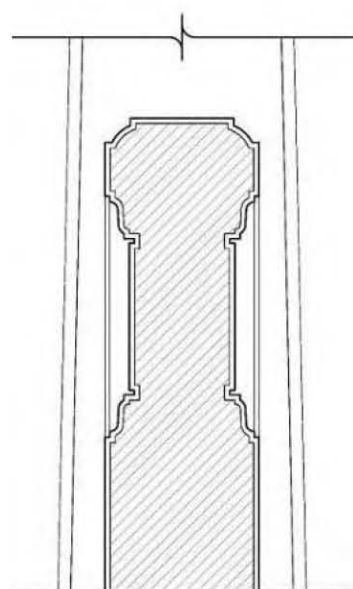

ภาพที่ ๔๓ ชานพักและบันไดด้านหลัง พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๔๔ บันไดด้านหลัง พระวิหารหลวง

๓) พนักเกลี้ยง ก่ออิฐถือปูนผิวฉาบปูนเรียบตรงกึ่งกลางเสาบนพื้นเกลี้ยง พนักเกลี้ยงก่อเป็นแผงทึบ ทับหลังปั้นเป็นบัวหลังเจียด กลางพนักปั้นบัวล้อมรอบทั้งด้านนอกและด้านใน

ภาพที่ ๔๕ พนักเกลี้ยง พระวิหารหลวง

๔) เสา พระวิหารมี ๒ ประเภท คือเสาพะไล และเสาร่วมในพระวิหาร

เสาพะไล พระวิหารหลวงมีเสาพะไลทั้งหมด ๒๘ ต้น ลักษณะเป็นเสาก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมมุมเป็นบัวเล็บมือ ทาสีขาว ไม่มีบัวหัวเสา ซึ่งเป็นลักษณะรูปแบบของสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

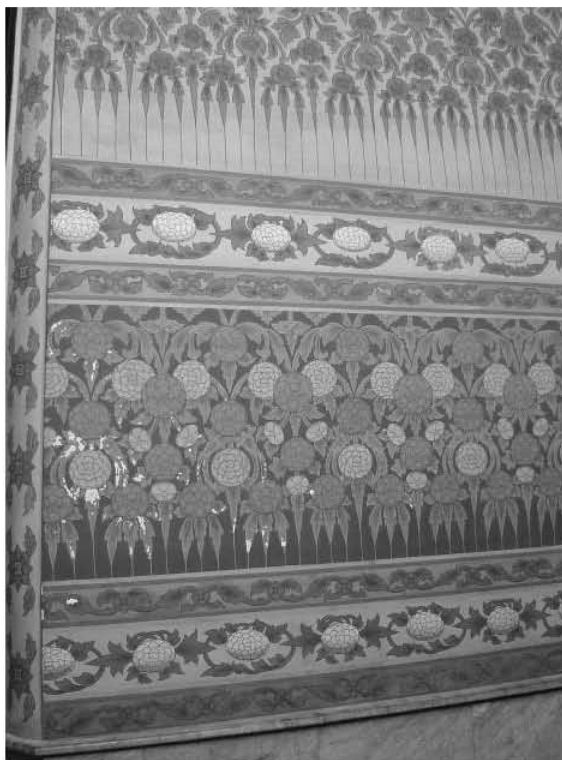
เสาร่วมใน พระวิหารหลวงมีเสาร่วมในทั้งหมด ๑๐ ต้น ลักษณะเสาเป็นเสาก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมเป็นบัวเล็บมือ เสาส่วนบนเขียนลายประจำยาม ก้านแยกบนพื้นหลังสีเหลืองจนถึงชั้นคอสอง ตอนล่างเขียนเป็นลายกรวยเชิง ลายกรวยเชิงจิตรกรรมในพระวิหารหลวงจะใช้เป็นลายดอกพุดตานแทนการเขียนเป็นรูปประจำยามแบบลายกรวยเชิงทั่วไป

ภาพที่ ๔๖ เสาพะไลพระวิหารหลวงก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ไม่มีบัวหัวเสา

ภาพที่ ๔๗ เสาร่วมในพระวิหารหลวง ไม่มีบัวหัวเสา

ภาพที่ ๔๘ ลายกรวยเชิงใช้ดอกพุดตาน แทนลายประจำยาม

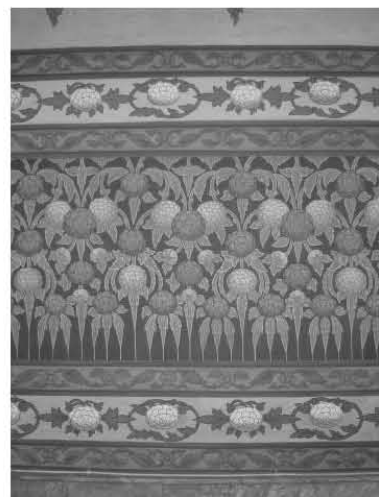
๕) **ผนังพระวิหาร** ผนังของพระวิหารมีรูปแบบการก่อสร้างระบบการก่ออิฐถือปูน โดยมีลักษณะผนังก่อที่มีความหนาเพื่อใช้รองรับน้ำหนักโครงสร้างชั้นหลังคา โดยผนังพระวิหารหลวงจะแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนผนังภายนอก และผนังภายใน

ผนังภายนอก เป็นผนังก่ออิฐถือปูนฉาบเรียบทาสีขาวไม่มีการเขียนลวดลายประดับ

ผนังภายใน ฉาบปูนเรียบเขียนภาพจิตรกรรมตกแต่งภายในแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ผนังส่วนบนเป็นภาพเขียนสีรูปดอกไม้วางบนพื้นหลังสีเหลืองต่างจากการเขียนลวดลายที่เสาร่วมในอาคาร ผนังส่วนล่างเขียนเป็นลายกรวยเชิงประดับดอกพุดตานเหมือนกับการเขียนลวดลายกรวยเชิงดอกพุดตาน บริเวณตอนล่างของเสาร่วมในพระวิหารหลวง

ภาพที่ ๔๙ ภาพเขียนสีลายดอกไม้ร่วงและลายกรวยเชิง พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๐: ภาพเขียนสีลายดอกไม้ร่วงและลายกรวยเชิง พระวิหารหลวง

๔) ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง ผนังภายนอกของพระวิหารหลวงมีชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่างประดับตกแต่งเป็นแบบก่ออิฐป็นปูนแบบชุ่มบันแถลงยอดปราสาท มีชุ่มประตู่ทั้งหมด ๔ ชุ่มและมีชุ่มหน้าต่างทั้งหมด ๑๐ ชุ่ม โดยหน้าบันที่ปรากฏในชุ่มประตู่ หน้าต่างพระวิหารหลวง จะประดับตกแต่งด้วยการปิดทองประดับกระจกสี ลวดลายที่ใช้ประดับภายในชุ่มเขียนรูปดอกไม้เป็นลายดอกพุดตาน

ผนังภายในชุ่มประตู่ลายรดน้ำปิดทองรูปเชี้ยวกางเขียบบนหลังสิงห์คล้ายกับรูปที่ผนังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่ป็นปูนนูนต่ำ พื้นหลังทาร์กเขียนลายดอกพุดตาน ผนังในชุ่ม ส่วนของชุ่มหน้าต่าง เขียนลายรดน้ำปิดทองเป็นลายเทวดาถือพระขรรค์ ยืนบนพระแท่นแบบขาสิงห์

ทับหลังภายในชุ่มประตู่ หน้าต่างทาสีพื้นแดงประดับดาวเพดานลายฉลุปิดทอง

หน้าบาน ลักษณะของบานประตู่ หน้าต่าง เป็นบานเข้าข้างในแบบบานแผละ ประตูด้านนอกเขียนลายรดน้ำเป็นรูปพระแสง ประกอบด้วย พระแสงหอก พระแสงทวนสามง่าม จักร พระแสงขวาน และพระแสงปิ่น พื้นหลังเป็นลายดอกพุดตาน ด้านในเขียนเป็นลายดอกพุดตานร่วงบนพื้นสีแดง บานหน้าต่างเขียนลายคล้ายกับบานประตู่ คือเขียนเป็นรูปพระแสงเหมือนประตู่ แตกต่างกันที่บานหน้าต่างไม่มีพระแสงขวาน

ภาพที่ ๕๑ ชุ่มประตู่แบบชุ่มยอดปราสาทของพระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๒ ถายรดน้ำบานประตูและผนังในซุ้มประตู พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๓ ดาวเพดานลายฉลุปิดทองซุ้มประตู พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๔ ชุ่มหน้าต่างแบบชุมปราสาทพระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๕ ลายฉลุปิดทองที่ผนังในชุมหน้าต่าง

ภาพที่ ๕๖ ภาพลายรดน้ำบานประคองซุ้มหน้าต่าง พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๗ ภาพดาวเพดานลายฉลุปิดทองซุ้มหน้าต่าง พระวิหารหลวง

ภาพที่ ๕๘ฐานปูนปั้นภายในพระวิหารหลวงอยู่ใต้ช่องหน้าต่าง

๗) หลังคา พระวิหารหลวงมีหลังคาเป็นแบบจั่ว หลังคามุงกระเบื้องเป็นแบบ ๔ ดับ ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แนวปีกนกจะยื่นออกมาพ้นแนวเสาพะไลโดยรอบเล็กน้อย ไม่มีคันทวยรับชายคา กลางหน้าบันมีการลดมุขขนาดเล็กแบบจั่วลดได้ช่อแบบหลังคา ๒ ดับ กว้าง ๒ ช่วงเสา มีการประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ปีกนกของมุขลดได้ช่อยื่นออกมาเสมอปีกนกของหลังคาจั่วใหญ่

ภาพที่ ๕๕ หลังคาจั่ว พระวิหารหลวง

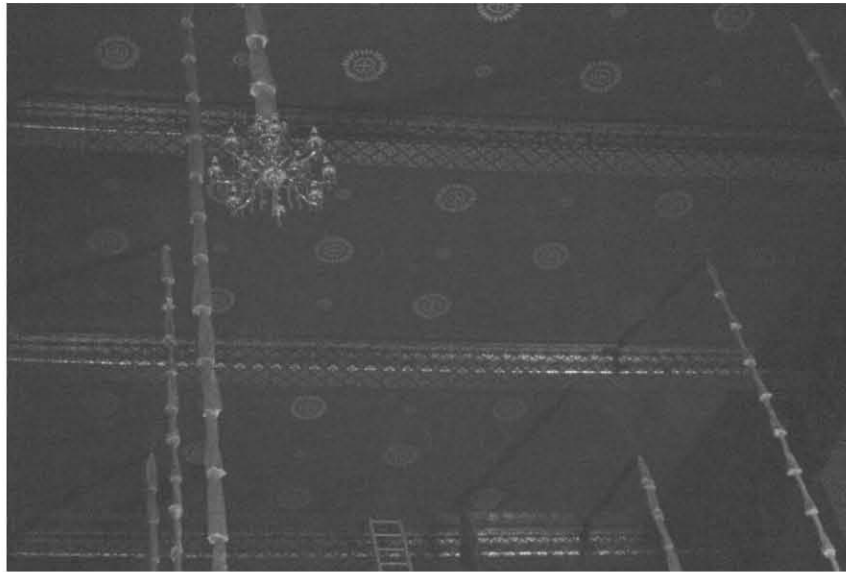

ภาพที่ ๖๐ มุขลดได้ช่อที่หน้าบันพระวิหารหลวง

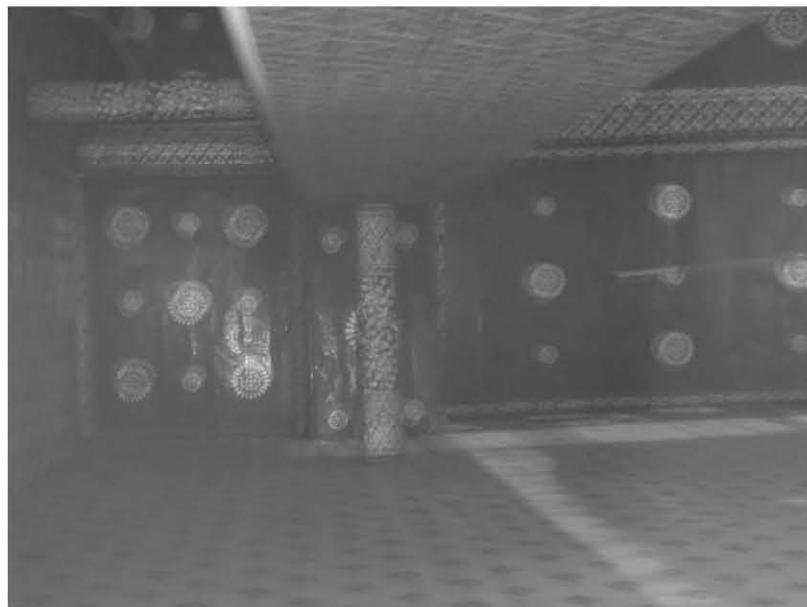
๘) ฝ้าเพดาน พระวิหารหลวงแบ่งฝ้าเพดานออกเป็นสองส่วน คือ

ฝ้าเพดานภายนอกทาสีพื้นเป็นสีแดง ไม่มีการเขียนลวดลายประดับใดๆ

ฝ้าเพดานภายในทาสีพื้นสีแดง ประดับตกแต่งด้วยดาวเพดานฉลุลายปิดทอง ใช้ดาวเพดานสลัสดอกเล็กใหญ่ การประดับที่ซุ้มทาสีพื้นสีแดงและฉลุลายปิดทองลายประจำยาม

ภาพที่ ๖๑ ฝ้าเพดานภายในพระวิหารหลวงทาสีแดงฉลุลายปิดทอง

ภาพที่ ๖๒ ฝ้าเพดานภายในพระวิหารหลวงทาสีแดงฉลุลายปิดทอง

๕) หน้าบัน พระวิหารหลวงเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี หน้าบันของพระวิหารเป็นไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจก โดยแกะสลักเป็นลวดลายของดอกพุดตานก้านแยก หน้าบันพระวิหารหลวงแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน การแบ่งหน้าบันจะให้การแกะสลักกระจังเป็นแนวแบ่ง หน้าบันมุขลดได้ชื่อแกะสลักลายเหมือนกับจั่วหลังคาใหญ่ แต่ไม่ได้แบ่งหน้าบันออกเป็นสองส่วนเหมือนหน้าบันใหญ่

ภาพที่ ๖๓ หน้าบันแกะสลักด้านหน้า พระวิหารหลวง

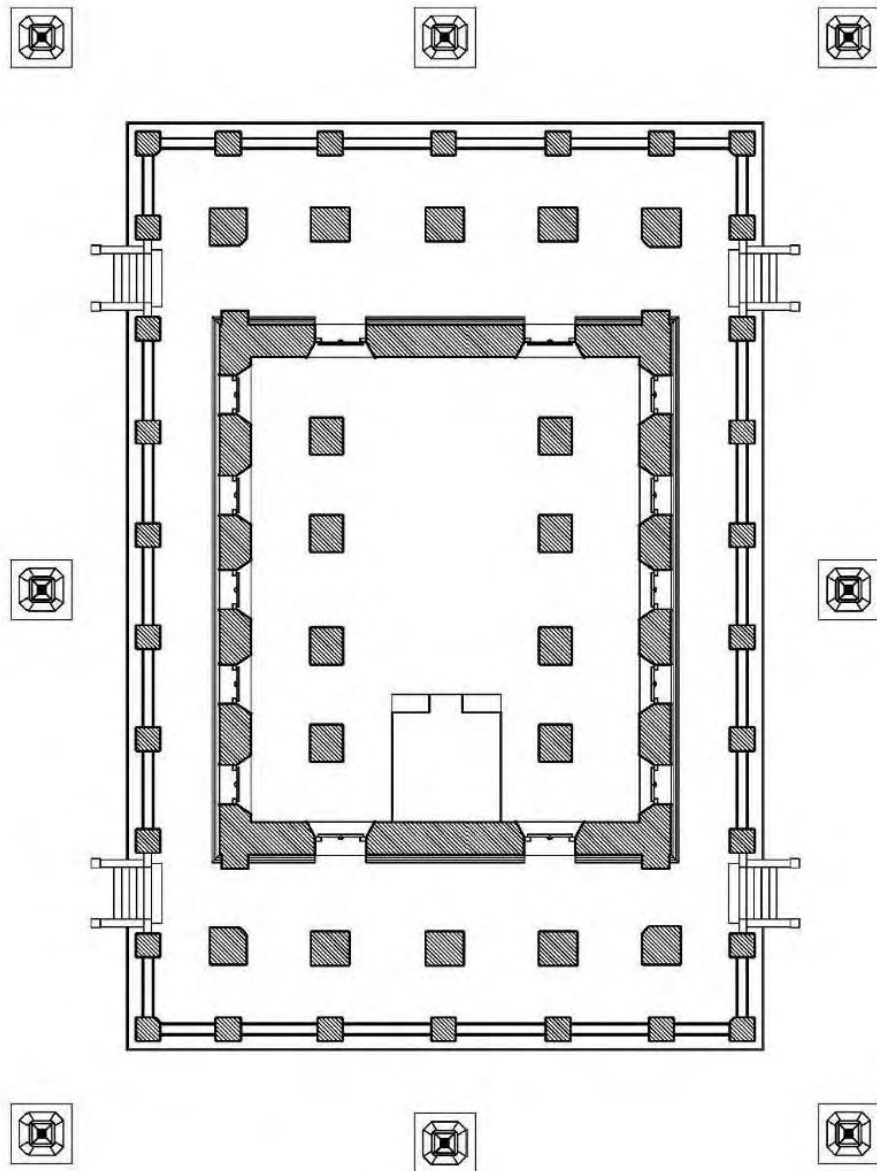

ภาพที่ ๖๔ หน้าบันแกะสลักด้านหลัง พระวิหารหลวง

๑๐) พระประธาน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย องค์พระประธานก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง ขนาดหน้าตักกว้างประมาณ ๑๑.๗๕ เมตร สูง ๑๕.๔๔ เมตร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าทรงเสด็จพระราชดำเนินไปก่อพระฤกษ์ในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ เพื่อพระราชทานเป็นพระประธานในพระวิหารหลวง ชาวบ้านจึงเรียกพระประธานองค์นี้ว่า “พระโต” ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “พระพุทธไตรรัตนนายก”

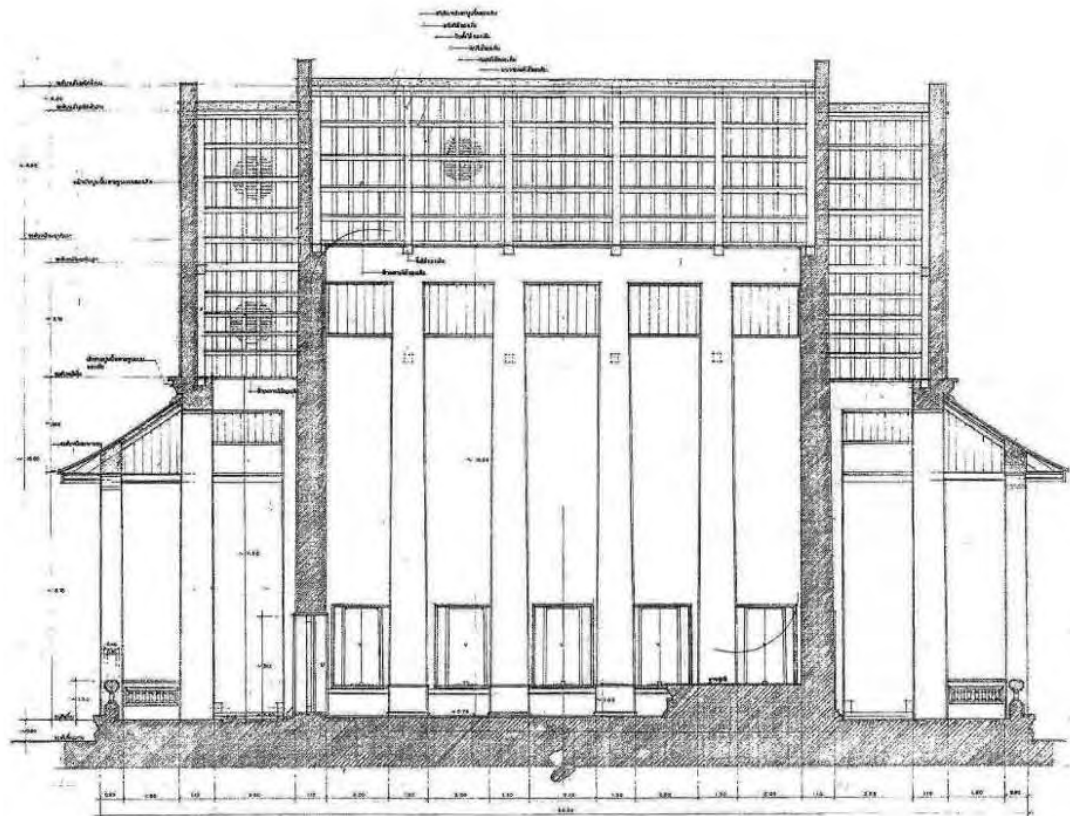

ภาพที่ ๖๕ พระพุทธไตรรัตนนายก พระประธานในพระวิหารหลวง

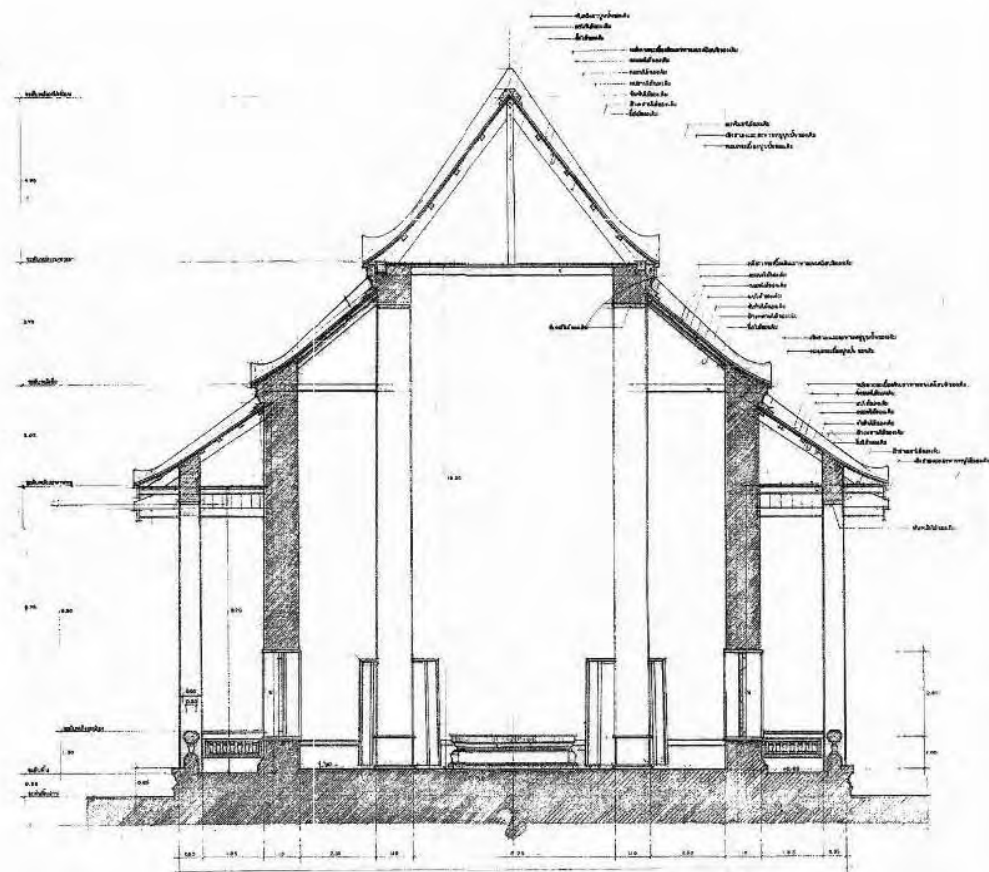
แผนผังที่ ๖ ผังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร, พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

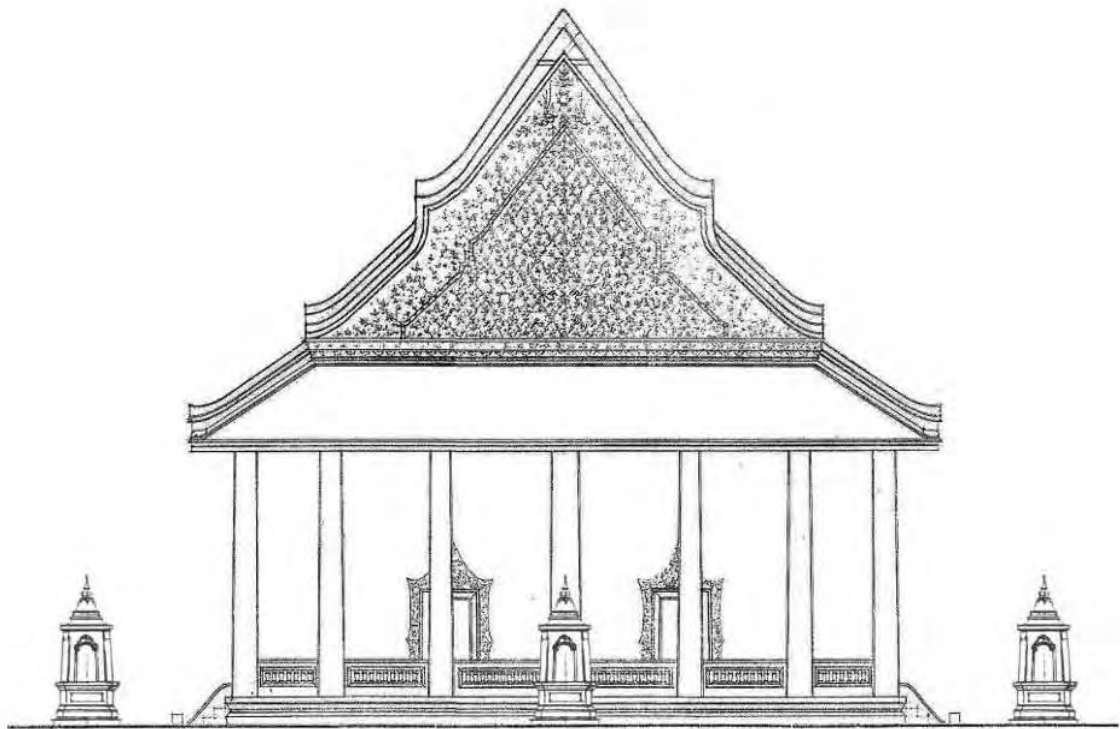

ลายเส้นที่ ๖ รูปตัดตามยาว พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร,
พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

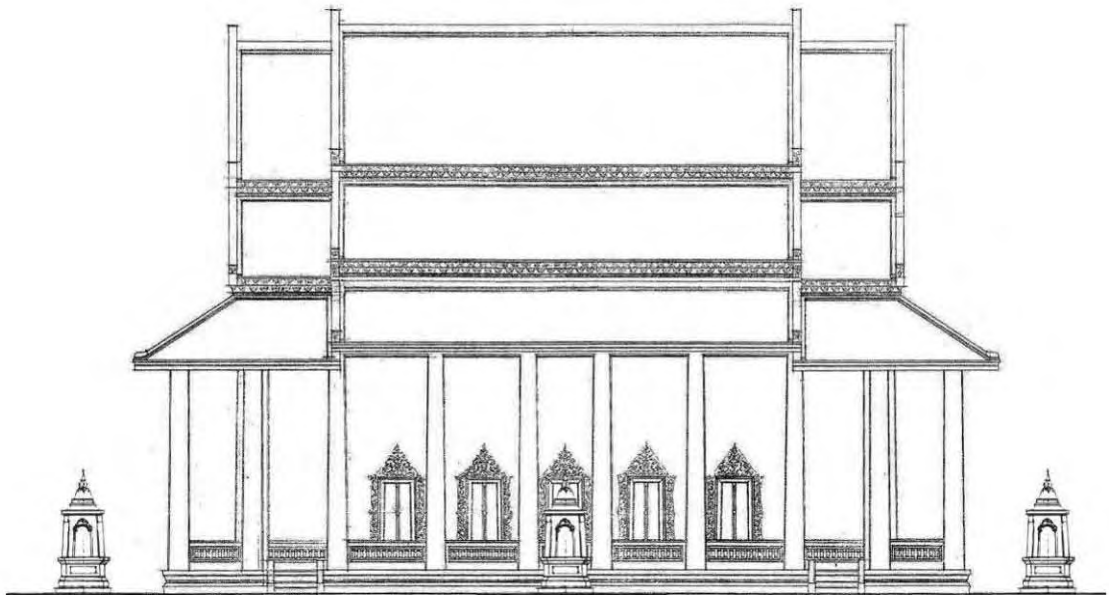

ลายเส้นที่ ๗ รูปตัดตามขวาง พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร
ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร, พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๘ รูปด้านสกัด พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร,
พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๘ รูปด้านยาว พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร

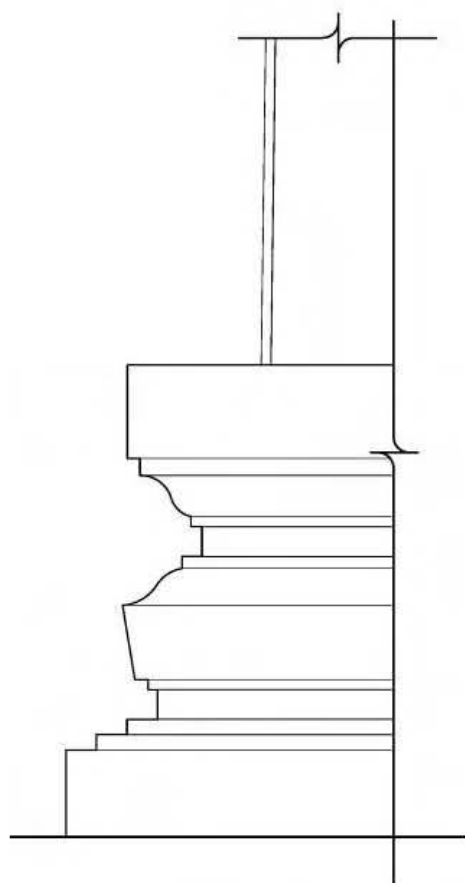
ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร กรมศิลปากร , พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรรวมมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

องค์ประกอบหลักของอาคาร

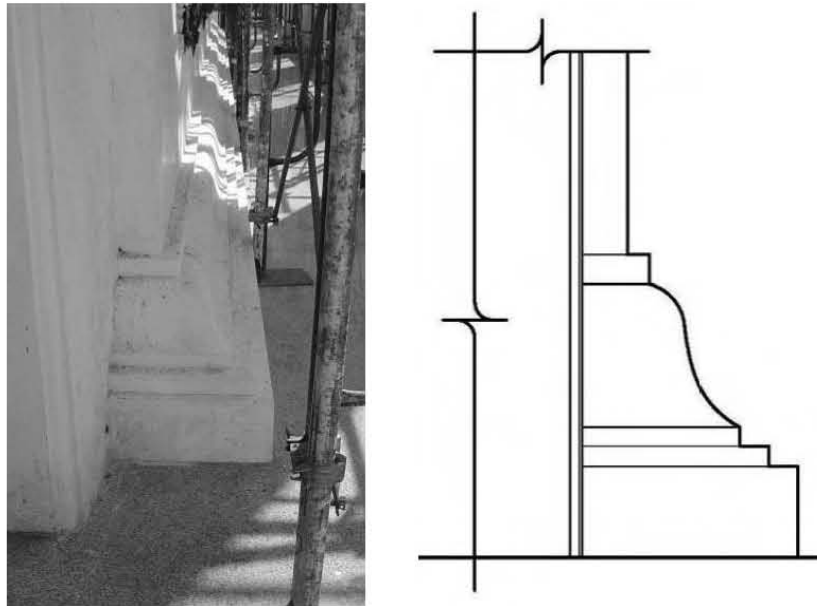
๑) ฐาน พระอุโบสถเป็นอาคารยกฐานสองชั้นเหมือนกับพระวิหารหลวง

ชั้นล่างเป็นก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ลักษณะฐานปั้นปูนแบบฐานสิงห์ เริ่มจากหน้ากระดานล่าง เส้นลวดสองชั้น ท้องไม้ เส้นลวด ฐานสิงห์ เส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวด บัวหงาย เส้นลวด หน้ากระดานบน

ชั้นบนปั้นปูนเป็นฐานบัวคว่ำรับผนัง เริ่มจากหน้ากระดานล่าง เส้นลวดสองชั้น บัวคว่ำเส้นลวด

ภาพที่ ๖๖ ฐานพระอุโบสถชั้นล่างเป็นฐานสิงห์

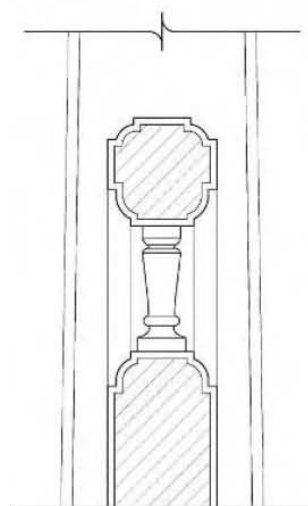
ภาพที่ ๖๗ ฐานพระอุโบสถชั้นบนเป็นฐานบัวคว่ำ

๒) บันได ลูกนอนปูด้วยหินทรายจีน ลูกตั้งกรุด้วยหินอ่อน พนักบันไดก่ออิฐถือปูน โถง
 ประดับหลังพนักด้วยหินทรายจีนลบบนเป็นบัวหลังเจียด พนักบันไดชั้นล่างประดับด้วยหินทราย
 จีนแกะสลักเป็นรูปสิงห์โต หัวเสาที่เจดีย์และสลักหินทรายเป็นรูปตุ๊กตาทหารจีน

ภาพที่ ๖๘ บันไดขึ้นเจดีย์พระอุโบสถ พนักเป็นหินทรายและตุ๊กตาประดับพนักบันได

๓) **พนัคนเกลี้ยง** ตรงกึ่งกลางเสาบนพื้นเกลี้ยง เป็นแบบก่ออิฐถือปูนลักษณะการปั้นปูนคล้ายกับพนัคนพระวิหารหลวง แตกต่างกันในส่วนตัวพนัคนที่ใช้ลูกมะหวดดินเผาเคลือบสีแบบจีน ทับหลังปั้นเป็นแบบบัวหลังเจียด

ภาพที่ ๖๕ พนัคนเกลี้ยงพระอุโบสถแบบลูกมะหวดดินเผาเคลือบสีแบบจีน

๔) **เสา** พระอุโบสถแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือเสารับพะไล เสาเกลี้ยง และเสาร่วมใน เสาพะไล พระอุโบสถมีเสาพะไลวิ่งรอบทั้งหมด ๓๐ ต้น มีลักษณะเสาก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมมุมเสาเป็นบัวเล็บมือ ทาสีขาว ไม่มีบัวหัวเสา เสาเกลี้ยง ตั้งอยู่ที่เกลี้ยงด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๕ ต้น รวมมีเสาเกลี้ยงทั้งหมด ๑๐ ต้น เป็นเสาก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมมุมเสาเป็นบัวเล็บมือทาสีขาว ไม่เขียนลายเหมือนเสาพะไล

เสาร่วมใน พระอุโบสถมีเสาร่วมใน ๒ แถวๆ ละ ๔ รวมทั้งหมด ๘ ต้น เป็นเสาก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมเป็นบัวเล็บมือ หน้าเสาแต่ละด้านเขียนลายประจำยามบนพื้นหลังสีแดงคั่นด้วยลายเชิง ต่อจากลายเชิงปั้นลายประจำยามบนพื้นเหลือง แล้วจึงเป็นลายเชิงอีกครั้ง

ภาพที่ ๗๐ เสาพะไล และเสาเจดีย์ พระอุโบสถ

ภาพที่ ๗๑ เสาร่วมในพระอุโบสถเขียนลายประจำยาม สลักลายกรวยเชิง

๓) ผนัง ผนังของพระอุโบสถเป็นรูปแบบการก่อสร้างเป็นการก่ออิฐถือปูน โดยมีลักษณะผนังก่อที่มีความหนาเพื่อใช้รองรับน้ำหนักชั้นหลังคา โดยผนังพระอุโบสถจะแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ผนังภายนอก และผนังภายใน

ผนังภายนอก ฉาบปูนเรียบทาสีขาวไม่มีการเขียนลวดลาย

ผนังภายใน ฉาบเรียบเขียนจิตรกรรมเล่าเรื่องเกี่ยวกับไทยประเพณี และเขียนเรื่องสถาปัตยกรรมเมืองการดำรงชีวิตของคนในสมัยนั้น มีภาพสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับปราสาท ราชวัง พระมหากษัตริย์ ชาววัง ทหาร ชีวิตชาวบ้าน และภาพเรือสำเภาค้าขาย จากเอกสารบันทึกของพระมหาเสง เจ้าอาวาสเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐ รวบรวมการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถไม่มีบันทึกถึงการซ่อมแซมจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ^{๑๒}

ภาพที่ ๗๒ ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ

^{๑๒} มาลินี คัมภีร์ญาณนนท์, “จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร : เรื่องจริงหรือจินตนาการ” เมืองโบราณ ๓๒, ๓ (ก.ค.-ก.ย.๒๕๔๕) : ๖๔ - ๘๖

ภาพที่ ๗๓ ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถ ภาพจักรพรรดิจีนฉลองพระองค์ชุดจักรพรรดิสีเหลือง

๔) ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง พระอุโบสถ ชุ่มประตู่เป็นแบบปูนปั้นลวดลายพรรณพฤกษาแบบพระราชนิยม ลายปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงินเข้มเป็นสีพื้น กลางชุ่มด้านบนเป็นดอกพุทธานบนพื้นสีแดง ชุ่มหน้าต่างปูนปั้นเป็นลายพรรณพฤกษาประดับกระจกสีลายชุ่มประตู่ พื้นหลังเป็นสีน้ำเงิน กลางชุ่มมีดอกพุทธานบนพื้นแดง

ผนังในชุ่มประตู่เขียนเป็นลายกำมะลอฉลุปิดทองบนพื้นดำ เป็นรูปแจกันดอกพุทธานช่องหน้าต่างลงสีพื้นแดงเรียบไม่มีการเขียนลวดลายประดับ

ทับหลังชุ่มประตู่ ลงสีพื้นดำเหมือนผนังกบประดับฉลุปิดทองเป็นลายดาวเพดานรูปวงกลม ด้านในฉลุลายปิด เป็นรูปหงส์ ค้างคาว ผีเสื้อ และดอกพุทธาน บนพื้นดำ ทับหลังชุ่มหน้าต่างด้านนอกลงสีพื้นแดงไม่มีลวดลายประดับ ด้านในมีการฉลุลายติดทองเป็นรูปหงส์ ค้างคาว ผีเสื้อ และดอกพุทธาน บนพื้นดำ

หน้าบานประตู่ ด้านนอกแกะสลักปิดทองเป็นลายทวารบาลขุนนางถือกระบี่ยืนเหยียบสิงห์โตจีน กรอบเช็ดหน้าต่างประดับกระจกสี ด้านในเขียนสีเป็นรูปขุนนางจีนเหยียบอยู่บนตั่งเตี้ยบนพื้นหลังสีแดง หน้าบานหน้าต่าง ด้านนอกเขียนลายรดน้ำลงรักปิดทองเป็นลายขุนนางจีนคล้ายกับ

หน้าบานประตูแต่อาวูธเป็นตะจีน ยืนเหยียบหลังสิงห์โต บนพื้นสีดำ ด้านในเขียนลายเหมือนบานประตูบนพื้นแดง

ภาพที่ ๙๔ ซุ้มประตูปั้นลายพรรณพฤษาประดับกระจก

ภาพที่ ๗๕ ปูนปั้นลายพรรณพฤกษาประดับกระจก และลายดอกพุดตาน

ภาพที่ ๗๖ ทับหลังประตูด้านนอก จลุปิดทองรูปดาวเพดาน

ภาพที่ ๗๗ ทับหลังประตูด้านใน จตุปิตทองรูปหงส์ ค้างคาว ผีเสื้อ และดอกพุดตาน

ภาพที่ ๗๘ ประตูนวราชคฤห์น้ำลงรักปิดทองภาพขุนนางจีน ถือกกระบี่เหยียบหลังสิงห์โต

ภาพที่ ๘๙ หน้าบานประตูด้านในทวารบานขุนนางจีน ถือกวนเหยียบบนตั่งเตี้ย

ภาพที่ ๘๐ ผนังซุ้มประตูลูปิตทองรูปดอกพุดตานในรูปแจกัน

ภาพที่ ๘๑ ชุ่มหน้าต่างลายพรรณพฤกษาลงรักปิดทอง พื้นหลังประดับกระจกสี

ภาพที่ ๘๒ บานหน้าต่างเขียนลายรดน้ำปิดทองภาพขุนนางจีน ถัดมาเขียนบนสิงห์

ภาพที่ ๘๓ บานหน้าต่างภาพเขียนขุนนางจีน ถือน้ำเต้าและห้วงกลมเหยียบบนหลังเสือ

๓) หลังคา พระอุโบสถ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องหางมนเคลือบสี ไม่มี
ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แนวปีกนกยื่นพ้นแนวเสาพะไลโดยรอบเล็กน้อย ไม่มีคันทวยรับชายคา
หลังคาชั้นที่ ๓ เป็นหลังคาพะไล ใต้หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีพะไล ๑ ชั้นมุงด้วยกระเบื้อง
หางมนเคลือบสี ชายคาชั้นแรกประดับกระเบื้องเคลือบเป็นลายค้างคาว ชั้นที่สองประดับเป็นรูป
ผีเสื้อ ชั้นสุดท้ายเป็นไม้ทาสีแดงไม่มีกระเบื้องประดับ

ภาพที่ ๘๔ ภาพหลังคาพระอุโบสถ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น

๘) ฝ้าเพดาน พระอุโบสถแบ่งฝ้าออกสองส่วน คือ ฝ้าเพดานภายนอกและฝ้าภายใน
 ฝ้าเพดานเหนือเฉลียงและส่วนพระไล โดยรอบทาสีแดงเขียนลายดอกพุดตาน
 ค้างคาว นกและผีเสื้อ
 ฝ้าเพดานภายในหลุลายปิดทองเป็นดาวเพดานบนพื้นสีแดง

ภาพที่ ๘๕ ฝ้าเพดานภายนอก เขียนลายดอกพุดตาน

ภาพที่ ๘๖ ฝ้าเพดานภายนอก เขียนลายดอกพุดตานแบบลายก้านต่อดอก

ภาพที่ ๘๘ ฝ้าเพดานภายใน ฉลุลายปิดทองเป็นดาวเพดาน

๕) หน้าบัน เป็นรูปแบบหน้าบันชนิดกระเทเชรู แบบหน้าบันชั้นลด หน้าบันพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนเต็มหน้าบัน ไม่มีไฉราหน้าจั่ว เป็นหน้าบันขนาดใหญ่ผืนเดียว ใช้กระเบื้องประดับเป็นเส้นแบ่งหน้าบันออกเป็นสองส่วนทำให้มองคล้ายกับมีหน้าบันซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง หน้าบันใช้กระเบื้องเคลือบตัดต่อเป็นชิ้นเล็กๆเรียงตัวให้เกิดลวดลายแผงค่อนข้างละเอียด เป็นลวดลายรูปดอกไม้ แบบลายก้านต่อดอก ใช้รูปสัตว์ประดับที่หน้าบันคือ นกยูง และหงส์ ได้หน้าบันจะมีประดับกระเบื้องรูปผีเสื้อวิ่งต่อมาจากเชิงชายหลังคาดับ ๒ ของซ้อนแรก

ภาพที่ ๘๘ หน้าบันพระอุโบสถ ด้านหน้า

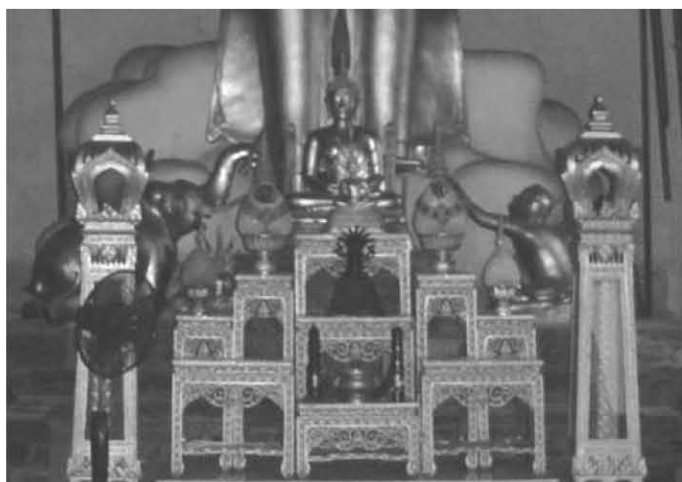

ภาพที่ ๘๙ หน้าบันพระอุโบสถ ด้านหลัง

๑๐) พระประธาน เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทองปางป่าลิไลย์ ขนาดพระอังสา กว้าง ๐.๖๐ เมตร สูง ๕.๖๕ เมตร เป็นศิลปะแบบกรุงรัตนโกสินทร์ ประดิษฐานบนฐานพระปูนปั้น เป็นรูปโศคนหิน เบื้องหน้าพระประธานมีรูปช้างถวายฉัตรและลิงถวายน้ำผึ้ง ตามประวัติเดิม เจ้าพระยาบดินทรเดชาดำริว่าจะสร้างพระปางอื่น แต่ยังไม่ทันสร้าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ สร้างพระปางป่าลิไลย์พระราชทานมาก่อน ภายหลังได้เห็นว่าพระปางป่าลิไลย์นี้ที่อื่นไม่มี จึงสร้างพระปางสมาธิองค์หนึ่ง หน้าตักกว้าง ๕๙ ซม. เป็นพระประธานอีกองค์หนึ่ง

ภาพที่ ๕๐ พระประธานปางพระป่าลิไลย์ ในพระอุโบสถ

ภาพที่ ๕๑ พระพุทธรูปปางสมาธิ ที่เจ้าพระยารัตนบดินทรสร้าง

๑๑) **ซุ้มเสมา** ลักษณะเป็นซุ้มแบบฝรั่ง มีทั้งหมด ๘ ซุ้ม ตั้งอยู่โดยรอบพระอุโบสถตามทิศทั้ง ๘ ตามคติการใช้เสมาทั่วไป ทำด้วยหินทรายจีนแกะสลัก แผนผังซุ้มเป็นรูปสี่เหลี่ยมลบมุมฐานซุ้มเป็นฐานปัทม์ ตัวเรือนซุ้มทั้งสี่มุมแกะสลักเป็นเสาอิงเจาะช่องวงโค้ง ภายในซุ้มประดิษฐานใบเสมาคู่ ส่วนยอดของซุ้มสี่มายอดทรงเจดีย์

ใบเสมาในซุ้มเสมาของวัดกัลยาณมิตรเป็นแบบใบเสมาคู่ ใบเสมาแกะสลักจากหินแกรนิต มีลักษณะใบเสมาเอวคอด ยอดใบเสมาทำเป็นทรงปริก บ่าเสมาแกะสลักบัวคอเสื้อเป็นกระจัง ตาเสมาทั้งสองข้างแกะสลักเป็นวงแหวน ใบเสมาตั้งอยู่บนฐานบัวซ้อนอยู่บนฐานสิงห์

ภาพที่ ๕๒ ซุ้มเสมาหินทรายแกะสลักทรงยอดเจดีย์

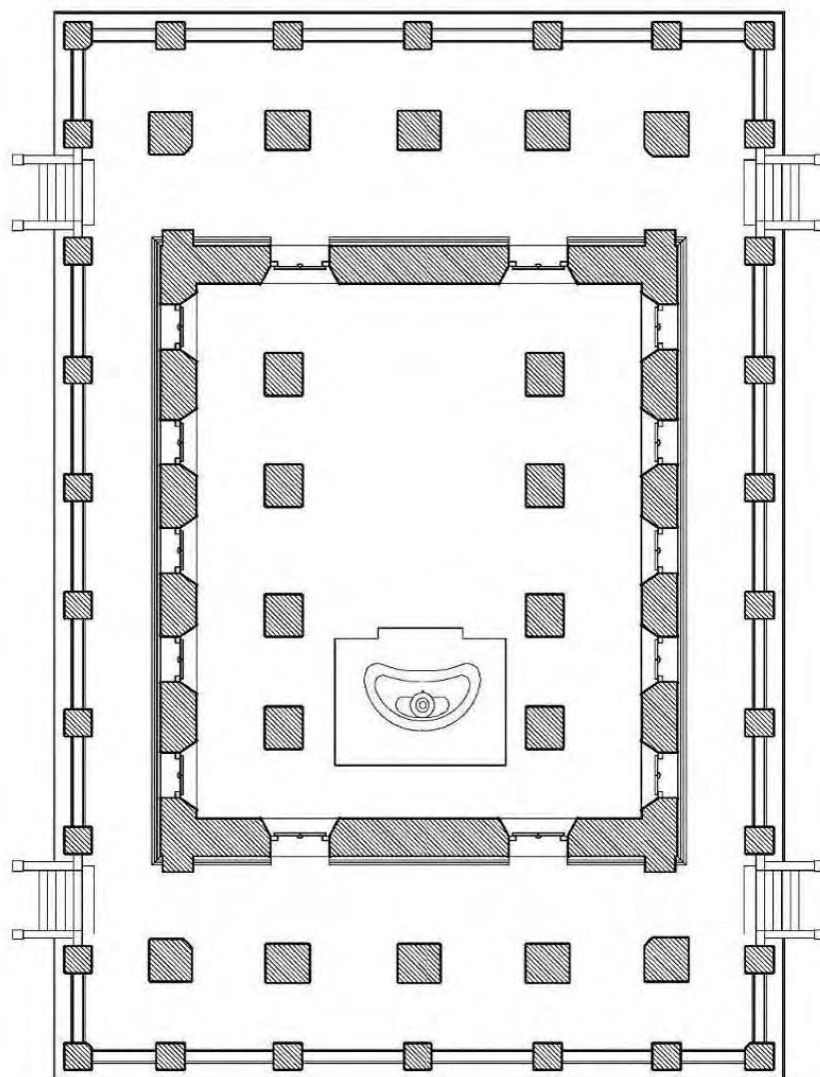

ภาพที่ ๕๓ ใบเสมาหินแกะสลัก ประดิษฐานภายในซุ้มเสมา

๓. ศาลาการเปรียญ

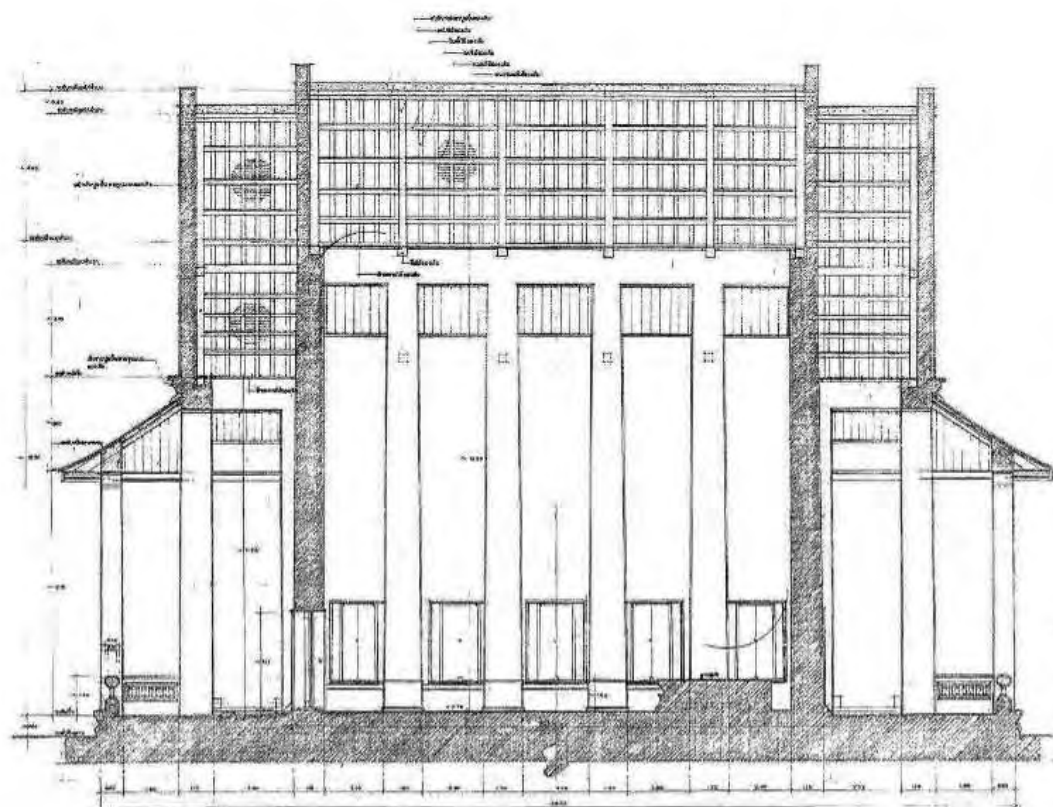
รูปแบบสถาปัตยกรรม

เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นด้วยรูปแบบเดียวกับพระอุโบสถทุกประการ คือ เป็นสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยที่มีขนาดและสัดส่วนเหมือนกัน ความแตกต่างของพระอุโบสถและการเปรียญจะแตกต่างกันในส่วนของการตกแต่งและองค์ประกอบปลีกย่อยเพียงเล็กน้อย

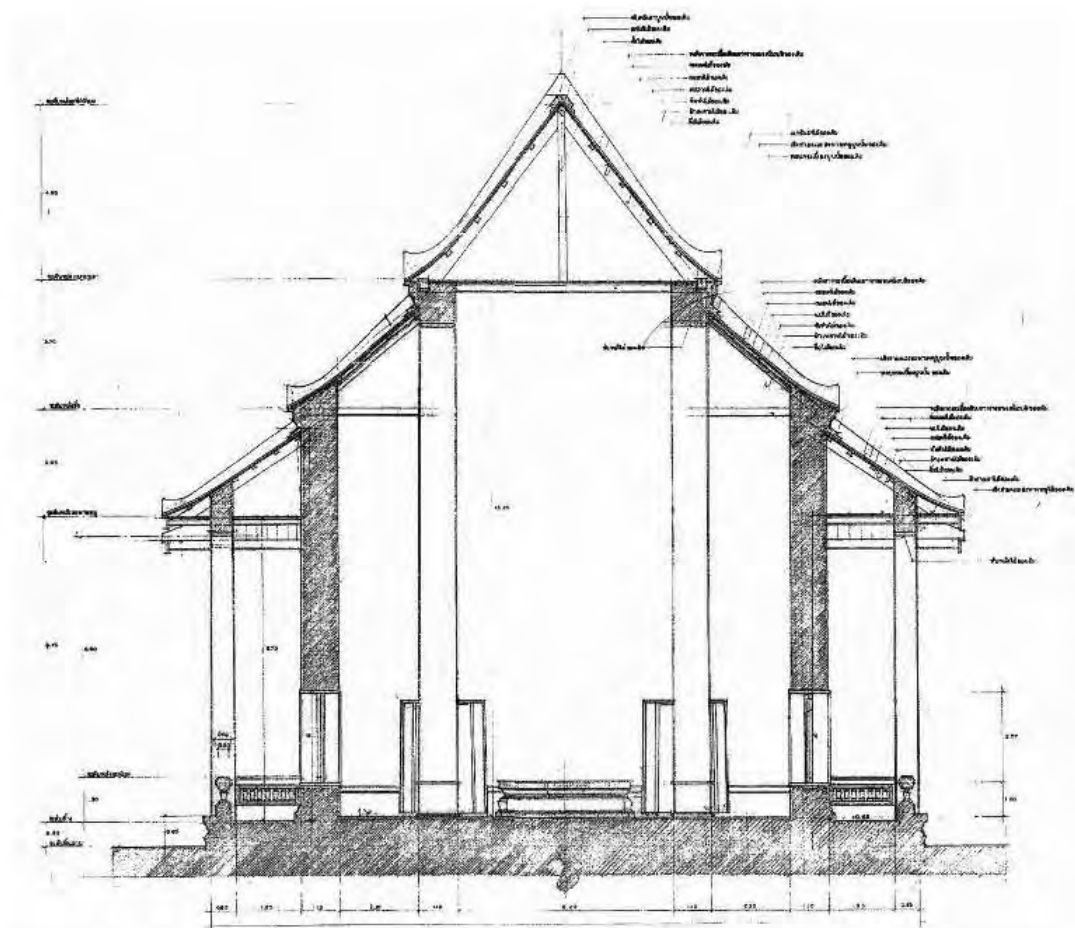
แผนผังที่ ๑ แผนผังการเปรียญวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร , การเปรียญวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๑๐ รูปตัดตามยาว การเปรียญวัดกัลยาณมิตร

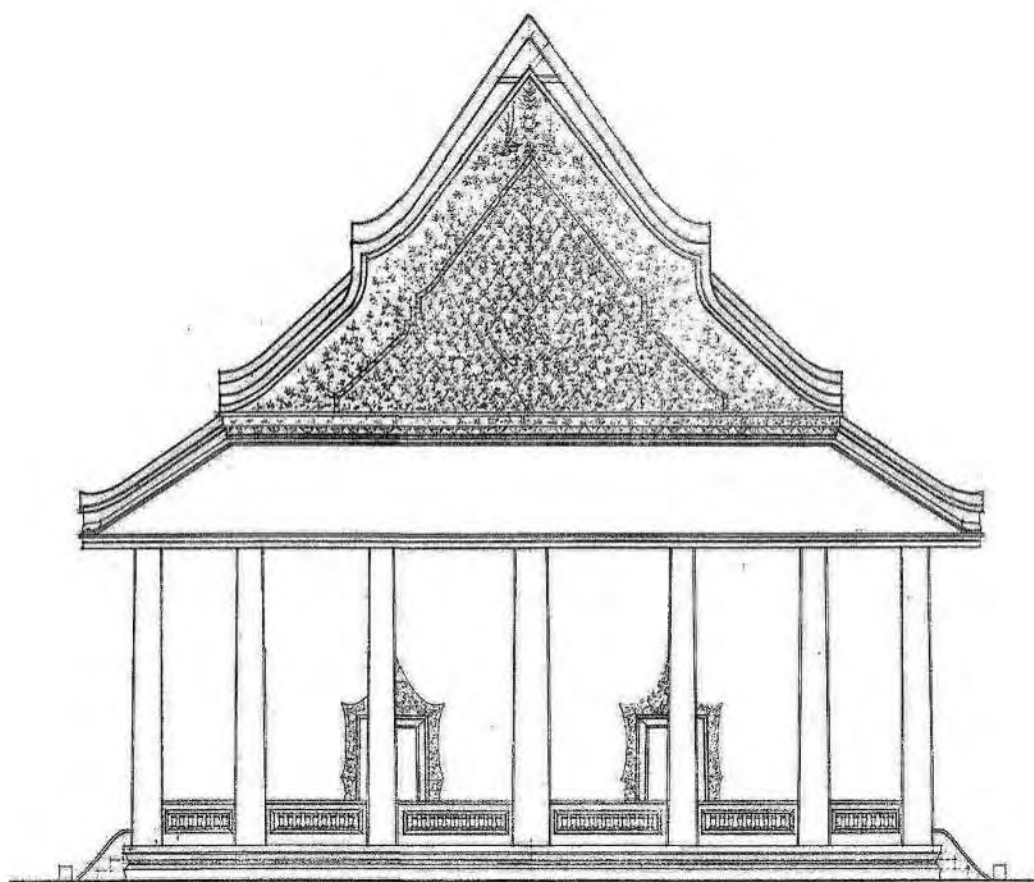
ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร,
การเปรียญวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๑๑ รูปตัดตามขวาง การเปรียญวัดกัลยาณมิตร

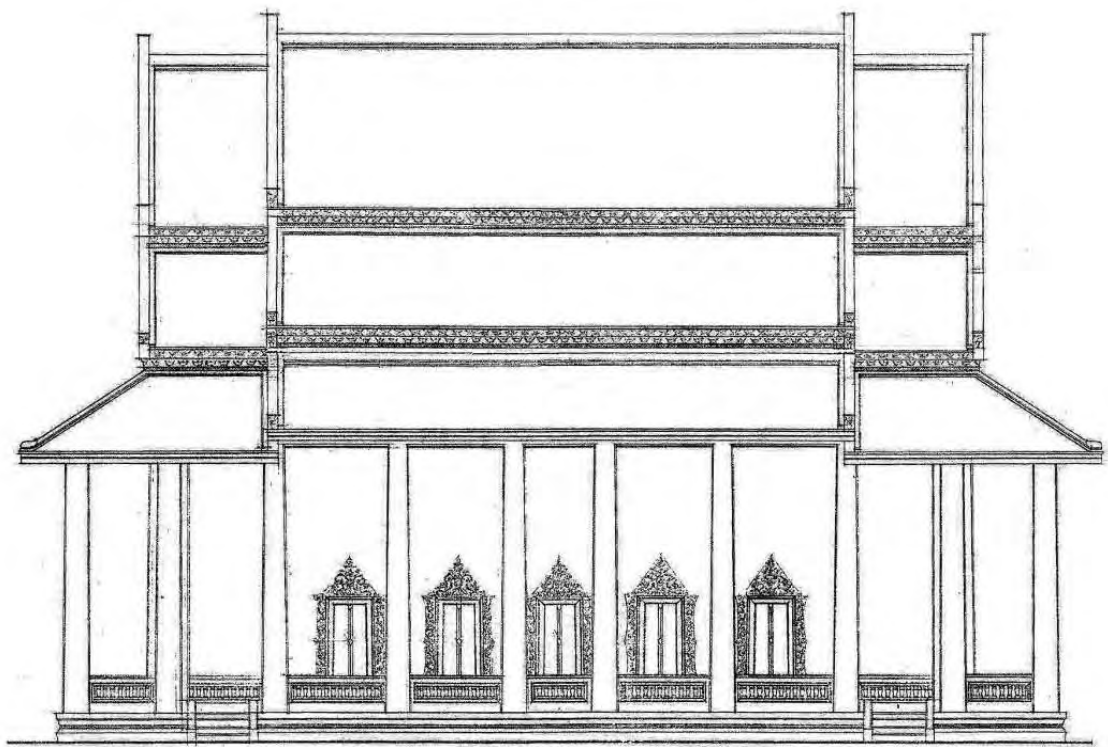
ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

กรมศิลปากร , การเปรียญวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๑๒ รูปด้านสกัด การเปรียญวัดกัลยาณมิตร

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร , การเปรียญวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๑๑๓ รูปด้านยาว การเปรียญวัดกัลยาณมิตร

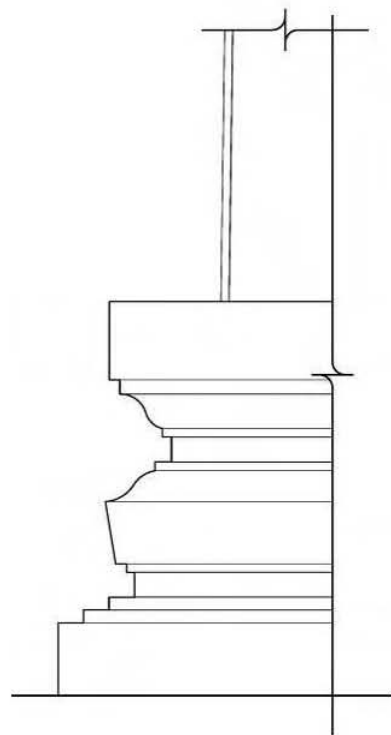
ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร,
การเปรียญวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

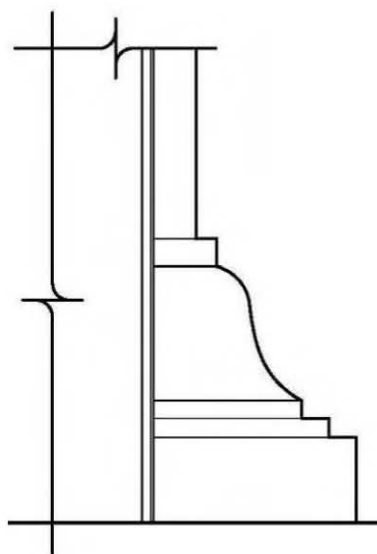
๑) ฐาน การเปรียญเป็นอาคารยกฐานสองชั้นเหมือนกับพระอุโบสถ วิหาร

ฐานเป็นแบบปั้นปูนฐานสิงห์ เริ่มจากหน้ากระดานล่าง เส้นลวดสองชั้น ท้องไม้
เส้นลวด ฐานสิงห์ เส้นลวด ท้องไม้ เส้นลวด บัวหงาย เส้นลวด หน้ากระดานบน

ฐานชั้นบนปั้นปูนเป็นฐานบัวคว่ำรับผนัง เริ่มจากหน้ากระดานล่าง เส้นลวดสอง
ชั้น บัวคว่ำ เส้นลวด

ภาพที่ ๕๔ ฐานการเปรียญชั้นล่างเป็นฐานสิงห์

ภาพที่ ๕๕ฐานการเปรียญชั้นบนเป็นฐานบัวคว่ำ

๒) บันได ลูกนอนปูด้วยหินทรายจีน ลูกตั้งกรุด้วยหินอ่อน พนักบันไดก่ออิฐถือปูนโค้ง
 ประดับหลังพนักด้วยหินทรายจีนลบบวมเป็นบัวหลังเจียด พนักบันไดชั้นล่างประดับด้วยหินทราย
 จีนแกะสลักเป็นรูปสิงห์โต หัวเสาที่เฉลียงแกะสลักหินทรายเป็นรูปสิงห์โต

บันชั้นเฉลียงลูกนอนปูด้วยหินอ่อน ลูกตั้งทำด้วยหินอ่อนเจาะร่องเป็นเส้นแนวตั้ง

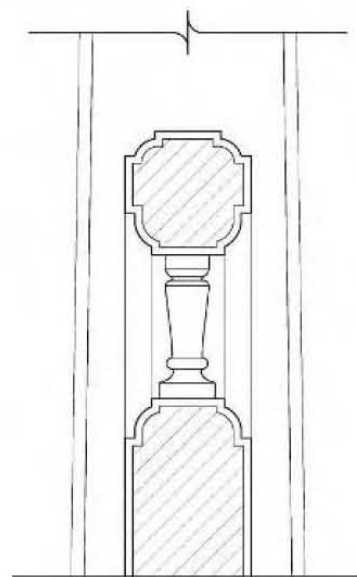

ภาพที่ ๕๖ บันไดขึ้นเฉลียงการเปรียญ ประดับหัวเสาด้วยสิงห์โตแกะสลัก

ภาพที่ ๕๗ บันไดจากเจดีย์เข้าการเปรียญ

๓) พนักเจดีย์ ก่ออิฐตรงกึ่งกลางเสาบนพื้นเจดีย์ พนักเจดีย์ทับหลังบันเป็นบัวหลังเจียด กลางพนักโล่ง ใช้ลูกมะหวดดินเผาเคลือบสีแบบจีนเป็นพนักเจดีย์

ภาพที่ ๕๘ พนักเจดีย์การเปรียญ ใช้ลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีแบบจีน

๔) เสา การเปรียญแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือเสารับพะไล และเสาร่วมใน

เสาพะไล การเปรียญมีเสาพะไลรอบทั้งหมด ๓๐ ต้น ลักษณะเสาก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมมุมเป็นบัวเล็บมือ ทาสีขาว ไม่มีบัวหัวเสา

เสาเฉลียง เป็นเสาก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่ที่เฉลียงด้านสกัดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๕ ต้น รวมมีเสาเฉลียงทั้งหมด ๑๐ ต้น เป็นเสารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมมุมเป็นบัวเล็บมือทาสีขาว ไม่เขียนลาย

เสาร่วมใน เป็นเสาก่ออิฐถือปูนการเปรียญมีเสาร่วมใน ทั้งหมด ๘ ต้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายสอบขึ้น ลบเหลี่ยมเสาคือเป็นบัวเล็บมือ เสาส่วนบนเขียนลายประจายามก้านแยกบนพื้นหลังสีเหลืองกันด้วยลายเชิงบนพื้นแดง

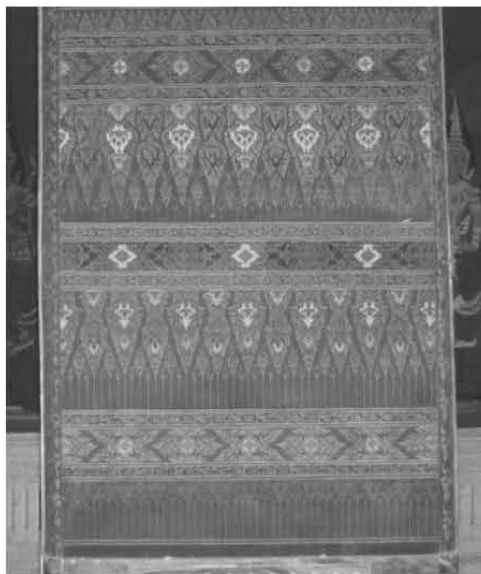
ภาพที่ ๕๕ เสาพะไลและพื้นเฉลียงการเปรียญ

ภาพที่ ๑๐๐ เสาร่วมในอาคารเขียนลายประจำยามและกรวยเชิง

ภาพที่ ๑๐๑ ภาพประจำยามส่วนบนเสาร่วมในการเปรียบเทียบ

ภาพที่ ๑๐๒ ลายกรวยเชิงแบบประเพณีบนเสาร่วมในการเปรียญ

๕) ผนัง การเปรียญเป็นผนังก่ออิฐถือปูนที่มีความหนาเพื่อให้น้ำหนัก ผนังเป็น ๒ ส่วนผนังภายนอก และผนังภายใน

ผนังภายนอก ก่ออิฐถือปูนเรียบทาสีขาวไม่มีการเขียนลวดลาย

ผนังภายใน ก่ออิฐถือปูนเรียบเขียนจิตรกรรม ตอนบนจะเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติแบบไทยประเพณี ตอนล่างระหว่างช่องประตูหน้าต่างจะเขียนจิตรกรรมเรื่องทศชาติชาดก

ภาพที่ ๑๐๓ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในการเปรียญ

ภาพที่ ๑๐๔ ภาพพุทธประวัติและภาพทศชาติชาดก

๖) **ซุ้มประตู** ซุ้มหน้าต่าง การเปรียญวัดกัลยาณมิตร ซุ้มประตูเป็นปูนปั้นลายดอกพุดตานก้านใบเป็นแบบตะวันตก ลายปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงินเข้มเป็นสีพื้น ซุ้มหน้าต่างเป็นปูนปั้นลายดอกพุดตานก้านใบแบบตะวันตกประดับกระจกคล้ายซุ้มประตู พื้นหลังเป็นสีน้ำเงิน ลวดลายการปั้นการเปรียญมีความละเอียดสวยงามกว่าที่ซุ้มประตูหน้าต่างพระอุโบสถ

ผนังซุ้มประตูด้านนอกเป็นลายฉลุปิดทองบนพื้นดำเป็นรูปต้นกล้วยพฤษภ ประดับด้วยรูปนกจิกกินผลไม้ ด้านในเขียนเป็นลายต้นกล้วยพฤษภบนพื้นขาว ผนังซุ้มหน้าต่างด้านนอกไม่มีการเขียนลายประดับ ด้านในเขียนลายกล้วยพฤษภเหมือนประตู

ทับหลังซุ้มประตู ด้านนอกลงสีพื้นดำฉลุลายปิดทอง เป็นรูปหงส์ ค้างคาว ผีเสื้อ และดอกพุดตาน ด้านในลงสีพื้นแดงไม่มีลวดลาย ทับหลังซุ้มหน้าต่างทั้งด้านนอกและด้านในลงสีพื้นแดงไม่มีลวดลาย

หน้าบานประตู ด้านนอกแกะสลักปิดทองเป็นลายทวารบาลถือง้าวยืนเหยียบสิงห์โตจีน กรอบเช็ดหน้าไม่มีการประดับกระจกสีเหมือนพระอุโบสถ ด้านหลังเขียนสีเป็นรูปเทวดาถือพวงมาลัยเหยียบอยู่บนตั่ง ด้านล่างมีทหารหน้าคล้ายชาวเปอร์เซียแต่ขาดตัว ภาพเขียนบนพื้นหลังสีแดง หน้าบานหน้าต่าง ด้านนอกเขียนลายรดน้ำลงรักปิดทองเป็นลายขุนนางจีนคล้ายกับหน้าบานประตูอาวรุเป็นละจีน ยืนเหยียบหลังสิงห์โต บนพื้นสีดำเหมือนพระอุโบสถ ด้านในเขียนลายเทวดาถือธนูบนพื้นหลังสีแดง

ภาพที่ ๑๐๕ ซุ้มประตูการเปรียญ ปั้นปูนปิดทองประดับกระจก หน้าต่าง

ภาพที่ ๑๐๖ ซุ้มหน้าต่างการเปรียญ ปั้นปูนปิดทองประดับกระจก

ภาพที่ ๑๐๗ ภาพเขียนลายรดน้ำปิดทองบานประตูด้านนอกของการเปรียญ

ภาพที่ ๑๐๘ ภาพเขียนสีบานประตูภายในการเปรียญ

ภาพที่ ๑๐๕ ภาพลายรดน้ำปิดทองบานหน้าต่างการเปรียญ

ภาพที่ ๑๑๐ ภาพเขียนบานหน้าต่างการเปรียญ

ภาพที่ ๑๑๑ ภาพทับหลังประตู การเปรียญ

๗) หลังคา การเปรียญ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องหางนกยูงสี ไม่มี
 ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แนวปีกนกอื่นพื้นแนวเสาเฉลี่ยโดยรอบเล็กน้อย ชายคาประดับกระเบื้อง
 กระเบื้องเคลือบเป็นลายค้างคาว ดับที่สองประดับเป็นรูปผีเสื้อ ดับสุดท้ายเป็นไม้ทาสีแดงไม่มี
 กระเบื้องประดับ

ภาพที่ ๑๑๒ หลังคาการเปรียญ กระเบื้องเคลือบสี

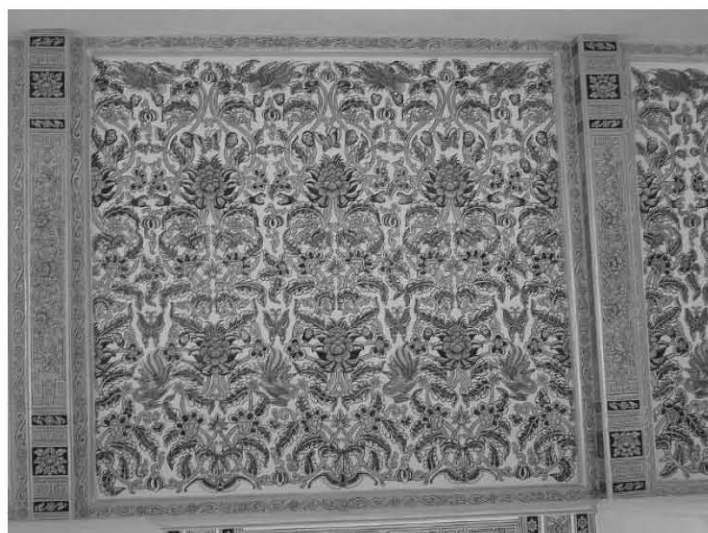

ภาพที่ ๑๑๓ หลังคาการเปรียญ

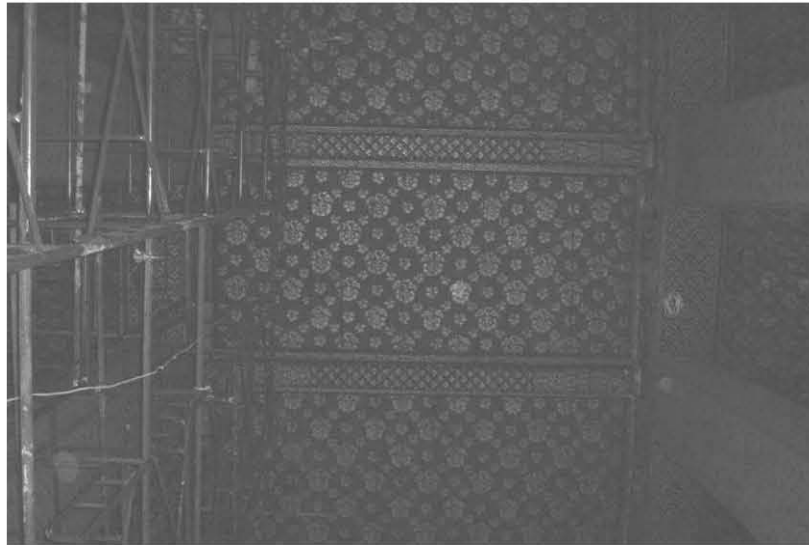
๘) ฝาเพดาน การเปรียญแบ่งฝาเพดานออกสองส่วน คือ

ฝาภายนอกเพดานเหนือเฉลียงและส่วนพะไลโดยรอบทาสีขาวเขียนลายดอกพุดตาน หงส์ ค้างคาวและผีเสื้อ ขื่อเขียนลายดอกพุดตาน

ฝาเพดานภายในฉลุลายปิดทองเป็นลายดอกพุดตานบนพื้นสีแดงแทนการเขียนลายดาวเพดานแบบทั่วไป ขื่อตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองเป็นลายประจ๋ามปลายทั้งสองข้างเขียนลายกรวยเชิง

ภาพที่ ๑๑๔ ฝาเพดานภายนอก เขียนลายดอกพุดตาน หงส์ ค้างคาว นกและผีเสื้อ

ภาพที่ ๑๑๕ ฝาเพดานภายในเขียนลายดอกพุดตานแทนลายดาวเพดาน

๕) หน้าบัน การเปรียญก่ออิฐถือปูนเต็มบัน ไม่มีใบราหน้าจั่ว เป็นหน้าบันขนาดใหญ่ผืนเดียว ไม่มีหน้ากระดานแบ่งเหมือนพระวิหาร หน้าบันประดับกระเบื้องเคลือบตัดต่อเป็นชิ้นส่วนประกอบเป็นภาพ และบางส่วนเป็นเครื่องถ้วยสมบุรณ์ ลายที่ประกอบขึ้นเป็นลายพรรณพฤกษา ลายพรรณพฤกษาแบ่งเป็นสองส่วน ใช้เส้นสีเขียวเครื่องถ้วยเป็นเส้นแบ่ง ส่วนล่างสีอ่อนเป็นลายตารางก้านแยกลายละเอียดกว่าส่วนบน มีการใช้นกยูง และหงส์ เป็นสัตว์ประกอบในหน้าบัน ส่วนหลังของหน้าบันจะมีประดับกระเบื้องรูปผีเสื้อวิ่งต่อมาจากชายคาตับ ๒ ของชั้นแรก

ภาพที่ ๑๑๖ หน้าบันการเปรียญ

ภาพที่ ๑๑๗ พระประธานในการเปรียญ บนฐานชุกชีปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจก

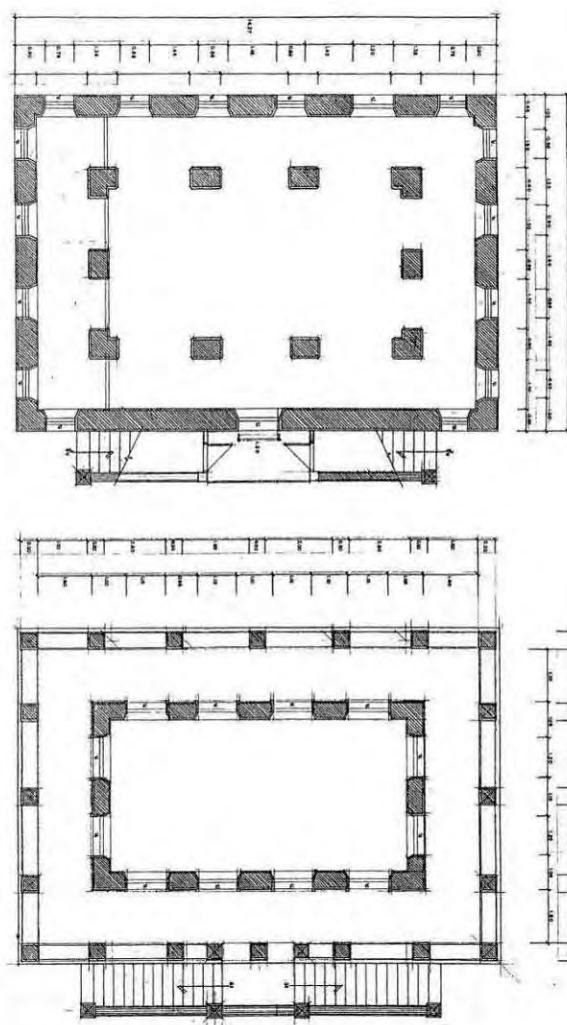
๑๐) พระประธาน เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทองปางมารวิชัย ขนาดพระพักกว้างประมาณ ๔ ศอก สูง ๔ ศอกเศษ เป็นศิลปะแบบกรุงรัตนโกสินทร์ ประดิษฐานบนฐานชุกชีก่ออิฐถือปูนปั้นลายลงรักปิดทองประดับกระจกสี ฐานชั้นล่างเป็นฐานสิงห์ทำจากหินอ่อน มีพระอัครสาวกเบื้องซ้ายขวานั่งพนมมือหันหน้าเข้าหาพระประธาน

ภาพที่ ๑๑๘ ฐานชุกชีชั้นล่างเป็นฐานสิงห์ ทำจากหินอ่อน

๔. หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้สร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระวิหารหลวงและทิศใต้ของการเปรียญ หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติสร้างขึ้นแทนหอไตรเดิมที่เคยเป็นที่จอดแพของกรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์บริเวณหน้าวัด โดยสร้างเป็นอาคารสองชั้นมีเฉลียงรอบ หลังคาประดับช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ หน้าบันแกะสลักเป็นรูปมเหศวรห่อหุ้มพานแว่นฟ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แผนผังที่ ๘ แผนผังชั้นล่างและชั้นบนหอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ

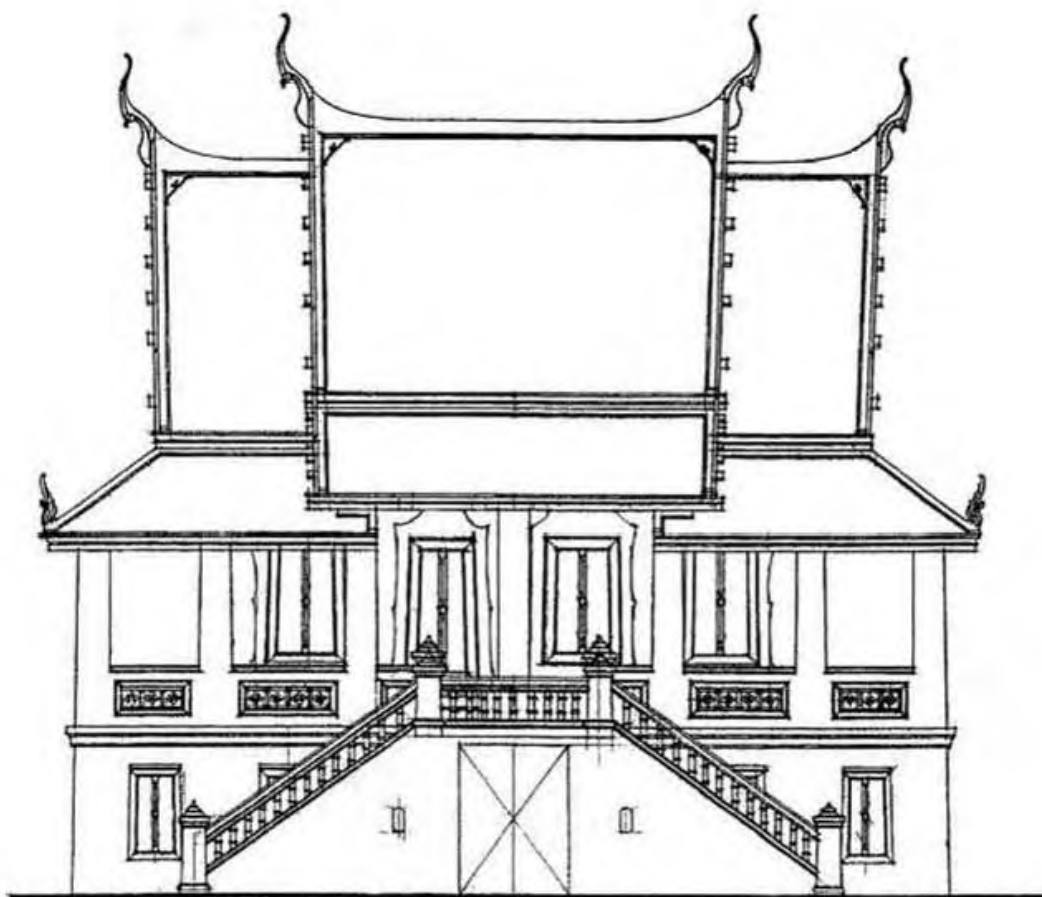
ที่มา: ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร , หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ภาพที่ ๑๑๙ รูปด้านหน้า หอพระมณฑิยรรวมถลิงพระเกียรติ

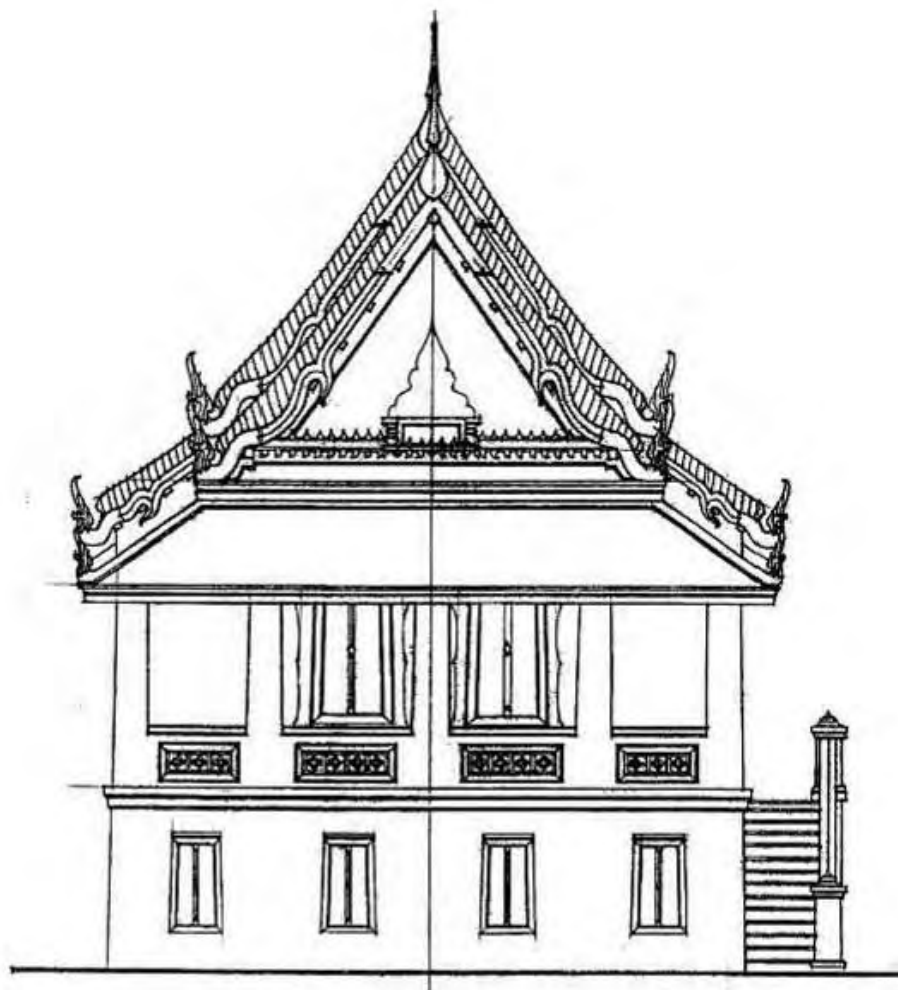
ภาพที่ ๑๒๐ รูปด้านข้าง หอพระมณฑิยรรวมถลิงพระเกียรติ

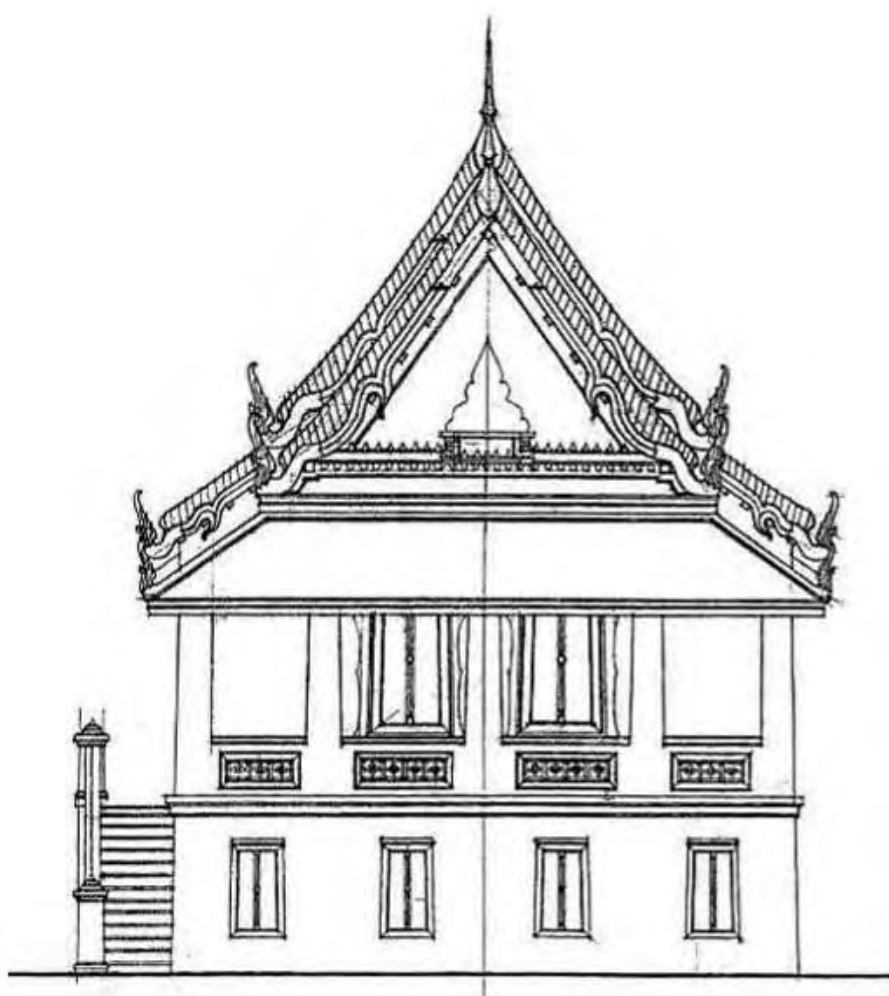
ลายเส้นที่ ๑๔ รูปด้านหน้า หอพระมณเฑียรธรรมเดิ่งพระเกียรติ

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนัก โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

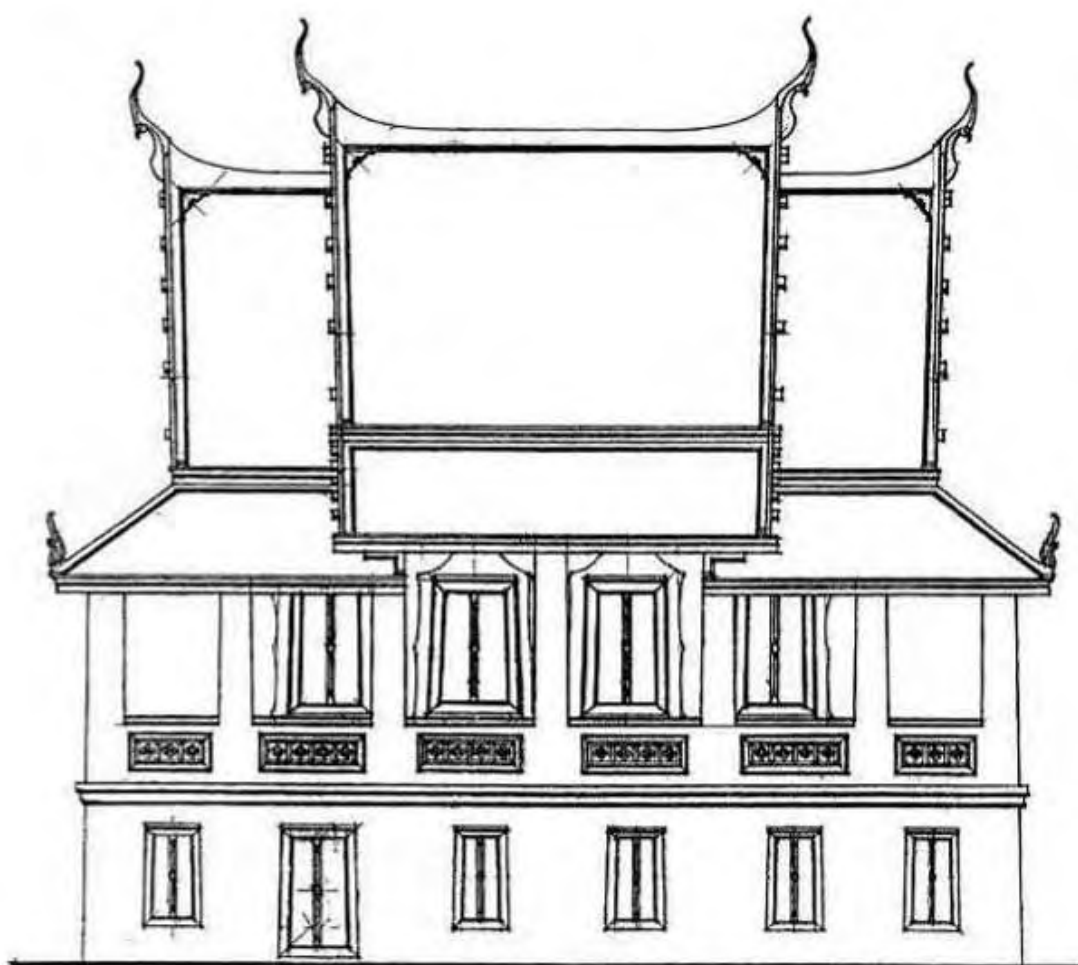
กรมศิลปากร, หอพระมณเฑียรธรรมเดิ่งพระเกียรติ (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

๑๕ รูปด้านข้าง หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ
 ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
 กรมศิลปากร, หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

๑๖ รูปด้านหลัง หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ
 ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
 กรมศิลปากร , หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

ลายเส้นที่ ๑๗: รูปด้านหลัง หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนัก โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรมศิลปากร , หอพระมณเฑียรธรรมเถลิงพระเกียรติ (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

๕. ศาลาตรีมุข

เป็นอาคารที่สร้างขึ้นในรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ตั้งอยู่ในแนวแกนประธานหลักของเขตพุทธาวาส โดยศาลาตรีมุขตั้งตรงกับพระวิหารหลวงซึ่งเป็นประธานของเขตพุทธาวาส ศาลาตรีมุขหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาหางมนเคลือบสี มีเครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลงรักปิดทองประดับกระจก หน้าบันแกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจก แกะสลักเป็นลายดอกพุดตานก้านแยกใบเทศ กึ่งกลางหน้าบันเป็นรูปเทวดายืนประทับบนวิมาน

ภาพที่ ๑๒๑ ศาลาตรีมุขหน้าพระวิหารหลวง ทางเข้าเขตพุทธาวาส

ภาพที่ ๑๒๒ หน้าบันศาลาตรีมุขหน้าพระวิหารหลวง รูปเทวดาบนวิมาน

ภาพที่ ๑๒๓ ฝาเพดานภายนอกศาลาตรีมุขเขียนลายดอกพุดตาน มังกร หงส์ ค้างคาว นกและผีเสื้อ

ภาพที่ ๑๒๔ ฝาเพดานภายนอก อะเสของศาลาตรีมุขเขียนเป็นรูปมังกรสี่เล็บ

๖. หอระฆัง

พระสุนทรสมาจารย์ (พรหม) เป็นผู้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ตั้งอยู่ทางเหนือพระวิหารหลวง หน้าหอพระธรรมมณเฑียรเกลิงพระเกียรติ ฐานรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๘ เมตร สูง ๓๐ เมตร ชั้นบนประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางลีลา ยอดหอระฆังป็นรูปพรหมพักตร์ ชั้นล่างแขวนระฆังใบใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๘๒ เซนติเมตร ระฆังใบนี้หล่อโดยช่างญี่ปุ่นชื่อ นายอิฟุยิวารา

ภาพที่ ๑๒๕ หอระฆังสองชั้นยอดหอระฆังป็นรูปพรหมพักตร์

ภาพที่ ๑๒๖ ตัวอักษรบันทึกประวัติบนระฆัง

๗. เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร)

ปลัดทูลฉลองมหาดไทย พระยา กัลยาณมิตรนิกรวงศ์ (กง กัลยาณมิตร) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นเจดีย์ทรงระฆังกำหนดหินอ่อนสีขาวประดิษฐานอยู่ข้างพระวิหารหลวงทางทิศ

ภาพที่ ๑๒๗ เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร)

๘. เจดีย์เหลี่ยมย่อมุม

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง องค์เจดีย์ทำด้วยหินแกรนิตแกะสลักฐานก่ออิฐถือปูนยกสูง ตั้งอยู่ข้างเจดีย์บรรจุอัฐิของเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ฝั่งพระวิหารหลวง ไม่ปรากฏประวัติการสร้าง

ภาพที่ ๑๒๘ เจดีย์หินแกรนิตเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองบนฐานสูง

๕. เจดีย์ทรงกลม

เจดีย์ทรงกลมขนาดเล็กทรงระฆังคว่ำ ๒ องค์ ตั้งอยู่หน้าพระวิหารหลวง ขนาบศาลาตรีมุข องค์เจดีย์ประดับด้วยหินอ่อน เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสูง ๘ เหลี่ยม มีขนาดเท่ากันทั้ง ๒ องค์ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายและขวาของศาลาตรีมุข

ภาพที่ ๑๒๕ เจดีย์หินอ่อนทรงกลมฐานแปดเหลี่ยมสูง

๑๐. ชุ่มประตูลิขิตถาวรศิลาแกะสลัก

ชุ่มประตูลิขิตเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีนใช้หินแกะแกรนิตสลัก ตั้งอยู่ระหว่าง
ด้านหน้าของพระวิหารหลวงและประตูศาลาตรีมุข

ภาพที่ ๑๓๐ ชุ่มประตูลิขิตถาวรศิลาแกะสลักหน้าพระวิหารหลวง

๑๑. ศาลารายคร่อมกำแพง

เป็นศาลาโถงโล่ง ก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูงเล็กน้อย มีเสาดั้งอยู่ทั้งสองด้านคือมีเสารับ
หลังคาทั้งด้านนอกเขตและด้านในเขตพุทธาวาส การทำให้ศาลารายคร่อมกำแพงทำให้สามารถใช้ประโยชน์ของศาลารายได้ทั้งสองฝั่ง รูปแบบศาลารายคร่อมกำแพงที่วัดกัลยาณมิตร จะพบว่าให้
ความสำคัญกับด้านในเขตพุทธาวาสมากกว่าส่วนที่ด้านนอกเขตพุทธาวาส

ภาพที่ ๑๓๑ ศาลารายคร่อมกำแพงแก้ว

ภาพที่ ๑๓๒ ศาลารายคร่อมกำแพงแก้ว

๑๒. ชุ่มประตูละกำแพงแก้ว

ชุ่มประตูเป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อกำหนดให้เป็นทางเข้าออกพื้นที่ที่ติดต่อกัน วัดกัลยาณมิตร มีรูปแบบชุ่มประตูที่แตกต่างในทุกด้าน ด้านหน้าทางเข้าหลักที่จะเข้าพระวิหารหลวงมีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นศาลาตรีมุข ด้านทางเข้าด้านข้างทั้งสองคือเข้าสู่พระอุโบสถ การเปรียญ และชุ่มประตูด้านข้างพระอุโบสถทำเป็นลักษณะเก๋งฝรั่งผสมจีนเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนไม่มีการประดับตกแต่งที่หน้าบัน ชุ่มประตูหลังพระอุโบสถและการเปรียญสร้างและตกแต่งในรูปแบบงานฝรั่ง ชุ่มประตูหลังพระวิหารหลวงยกชั้นสูงสองชั้นเป็นหอร่องผนัง ลักษณะการตกแต่งเป็นแบบศิลปะฝรั่งแต่ทำเป็นชุ่มหอร่องเครื่องยอดแบบไทยผสมฝรั่งลักษณะคล้ายหอร่องข้างพระวิหารหลวงแต่ก็เปรียญ

ภาพที่ ๑๓๓ ชุ่มประตูศาลาตรีมุขและชุ่มประตูด้านข้าง

ภาพที่ ๑๓๔ ชุมประตูด้านหลังเชื่อมเขตสังฆาวาส

กำแพงแก้ว

กำแพงแก้ววัดกัลยาณมิตร เป็นสถาปัตยกรรมที่ใช้แบ่งพื้นที่ระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสออกจากกัน ลักษณะของต้นกำแพงแก้วเป็นแบบบัวหลังเจียด ผนังกำแพงมีทั้งทึบและประดับกระเบื้องปูละเอียดแบบจีน

ภาพที่ ๑๓๕ กำแพงแก้วแบ่งใช้พื้นที่เขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาส

๑๓. ศาลาเก๋งอเนกประสงค์

ศาลาเก๋งอเนกประสงค์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ยกพื้นสูงเล็กน้อย ลักษณะคล้ายเก๋งจีน ผสมฝรั่ง หน้าบันก่ออิฐเต็มหน้าบัน ไม่มีการตกแต่งลวดลาย ตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหารหลวง ไม่ปรากฏประวัติการสร้าง

ภาพที่ ๑๓๖ ศาลาเก๋งอเนกประสงค์ศิลปะจีนผสมฝรั่ง

สถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่นอกเขตพุทธาวาส

เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร)

เจ้าพระยานิกรบดินทร์เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชวรากุล สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ เป็นเจดีย์
เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๑๒ ตั้งบนฐานแปดเหลี่ยมประดับหินอ่อน มีกำแพงล้อมรอบมีบันไดขึ้นลงสอง
ด้าน มีฉลอปรางค์หินแบบจีนประดับสี่มุมกำแพง

ภาพที่ ๑๓๗ เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร)

เจดีย์ละจิ้น

ละที่สร้างขึ้นด้วยหินแกรนิตจีน เป็นละแปดเหลี่ยมแบบยอดห้าชั้น ยกฐานสูง มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ยอดละแกะสลักมีลักษณะเป็นยอดปราสาท มีขนาดเล็กล้อมรอบทั้งสี่มุมเหมือนเจดีย์บรรจุอัฐิของเจ้าพระยานิกรบดินทร์

ภาพที่ ๑๓๘ เจดีย์แบบละจิ้นตรงข้ามเจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าพระยานิกรบดินทร์

ศาลาเก๋งจีน

เป็นศาลาเก๋งจีนขนาดเล็กเดิมเป็นศาลาโถงโล่ง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๒ หลัง ศาลาเก๋งทั้งสองตั้งขนานทางเดินจากศาลาทำน้ำไปพระวิหารหลวง การประดับตกแต่งศาลาเก๋งจีน เป็นการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นแบบจีน

ภาพที่ ๑๓๙ ศาลาเก๋งจีน ๒ หลังระหว่างทำน้ำกับเขตพุทธาวาส

ภาพที่ ๑๔๐ ศาลาเก๋งจีน ๒ หลังระหว่างทำน้ำกับเขตพุทธาวาส

ศาลาการเปรียญ

อาคารตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ลานพุทธาวาส ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เดิมสร้างด้วยไม้ปัจจุบันรื้อการเปรียญเดิมออก แล้วสร้างเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น ณ ตำแหน่งเดิมเป็นสถาปัตยกรรมในรูปแบบประเพณี

ภาพ ๑๔๑ ศาลาการเปรียญคอนกรีตเสริมเหล็ก

ศาลาท่าน้ำ

ศาลาท่าน้ำมีจำนวน ๓ หลัง เป็นศาลาโถงโล่ง ก่ออิฐถือปูน ศาลาท่าน้ำหลังกลางตั้งตรงกับเส้นทางไปสู่พระวิหารหลวงเป็นศาลาจัตุรมุข โดยมีมุขหน้าและมุขข้างเป็นหลังคาแบบสถาปัตยกรรมไทย โดยมีช่อฟ้าใบระกา ส่วนมุขที่หันหน้าไปพระวิหารหลวงเป็นหลังคาแบบกังฉิน ส่วนศาลาท่าน้ำอีก ๒ หลังเป็นศาลาแบบไทยประเพณี โดยมีช่อฟ้าใบระกา

ภาพที่ ๑๔๒ ศาลาท่าน้ำแบบจัตุรมุขแบบไทยผสมจีน

ภาพที่ ๑๔๓ ศาลาทำน้ำแบบจัตุรมุขแบบไทยผสมจีน

ภาพที่ ๑๔๔ ศาลาทำน้ำคอนกรีตเสริมเหล็กแบบไทยประเพณี

โบราณวัตถุที่สำคัญของวัด

โบราณวัตถุวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร ที่มีสำคัญทางด้านศิลปะและประวัติศาสตร์อีกหลายอย่าง เช่น

ตู้พระไตรปิฎก พร้อมด้วยหนังสือพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ ๓ เล่ม พระราชทานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระรูปหล่อทรงเครื่องจอมพลทหารมหาดเล็กรัชมณฑลที่ ๕ กับธรรมาสันสลักปิดทองประดับกระจกได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ธรรมาสันกับหนังสือพระธรรมปิฎกโมกข์สมุทไทย ๑ ฉบับ พร้อมตู้บรรจุและเชิงเทียนทองเหลือง ๑ คู่ ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในงานพระศพสมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาโกสินทร์

พระพุทธรูปนิโรคนทราย หน้าตักกว้าง ๗ นิ้ว กาไหล่ทอง กับรูปนาคแปลงถวายฉัตรและถวายพัดอยู่หน้า ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

กระถางรูปทองเหลืองใหญ่ เจ้าพระยาธรรมาธิบดีสร้างถวายพระพุทธไตรรัตนนายก

การประดับตกแต่ง

เป็นองค์ประกอบรองในด้านสถาปัตยกรรม เพื่อดกแต่งงานสถาปัตยกรรมและเพื่อประดับโดยรอบงานสถาปัตยกรรม

ภาพที่ ๑๔๕ ตู้ดาหิณฑหารจีนแกะสลัก หน้าพระวิหารหลวง

ภาพที่ ๑๔๖ ตู๊กตาทินทหารจีนแกะสลัก หน้าพระวิหารหลวง

ภาพที่ ๑๔๗ ตู๊กตาทินทหารจีนแกะสลัก หน้าพระวิหารหลวง

ภาพที่ ๑๔๘ หินแกะสลักประดับในเขตพุทธาวาสวัดกัลยาณมิตร

ประวัติการบูรณะปฏิสังขรณ์

วัดกัลยาณมิตรได้รับการปฏิสังขรณ์ เนื่องจากเริ่มมีสภาพทรุดโทรม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดกัลยาณมิตร และได้ทรงทราบพระราชดำริของพระบรมชนกนาถ ในการสร้างหอพระธรรมมณเฑียรเถลิงพระเกียรติ จึงมีพระราชดำริสั่งตามถึงและรับสั่งว่า หากหอพระธรรมมณเฑียรเถลิงพระเกียรติทรุดโทรมลงเมื่อใด ให้กราบบังคมทูล และต่อมาเจ้าพระยารัตนบัณดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร) บุตรเจ้าพระยานิกรบดินทร์กราบบังคมทูลถึงความทรุดโทรมของวัดและขาดทุนทรัพย์ในการซ่อมแซม จึงโปรด ฯ เกล้าให้กรมโยธาธิการจัดการซ่อมแซม

ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โปรดให้สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทธสรมหาเถระ) วัดอนงคาราม เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมราชาจารย์ เป็นประธานจัดการซ่อมแซมพระวิหารหลวงครั้งใหญ่เปลี่ยนข้อฟ้า ระกา เเชิงชายทั้งหมด ปิดทองประดับกระจกหน้าบัน ชูมประตูปวดต่าง และเขียนลายฝาผนัง เสา และเปลี่ยนเพดานใหม่

ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พระสุนทรสมจารย์ (พรหม) ปฏิสังขรณ์ปิดทององค์พระและฐานพระพุทธรูปรัตนนายก ในพระวิหารหลวง และในปีต่อมาได้จัดให้มีการสมโภช โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงบรรจุพระอุณาโลมซึ่งเป็นทองคำหนักประมาณ ๔๐

บาท ที่พระพักตร์พระพุทธไตรรัตนนายก (พระอุณาโลมนี้ได้ถูกคนร้ายลักลอบแกะเอาไปเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓)

ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ พระวินัยกิจโกศล (ตรี) ช่อมแซมฝาผนังและหลังคาพระอุโบสถ ปีต่อมาซ่อมหอพระธรรมมณเฑียรเถลิงพระเกียรติ เปลี่ยนข้อฟ้า ระกา หน้าบัน ชุ้มประตูหน้าต่าง และบานประตูรวมทั้งส่วนที่ชำรุดอื่นๆด้วย นอกจากนั้นยังมีการบูรณซ่อมแซมสถานที่ต่างๆ บ้างตลอดมาจนปัจจุบัน

การบริหารและการปกครอง

รายนามเจ้าอาวาสตั้งแต่อดีต - ปัจจุบัน

เจ้าอาวาสรูปที่ ๑ พระพิมลธรรม พ.ศ. ๒๓๙๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระพิมลธรรม (พร) จากวัดราชบูรณะจังหวัดพระนครมา เป็นเจ้าอาวาสกัลยาณมิตร ครองอยู่ ๖ มรณะภาพเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๕

เจ้าอาวาสรูปที่ ๒ เมื่อพระพิมลธรรมมรณะแล้ว พระญาณรังษีได้เป็นเจ้าอาวาสสืบ ต่อมา พระญาณรังษี (สิน) จะมรณะภาพในปีไหนไม่ปรากฏ (แต่อนุมานว่าคงจะมรณะภาพใน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๙๓ กับ พ.ศ. ๒๓๙๔ คือเป็นเจ้าอาวาสอยู่ราว ๘ ปี)

เจ้าอาวาสรูปที่ ๓ พระธรรมเจดีย์ (เนียม ป.ธ. ๓) พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๒๕

เจ้าอาวาสรูปที่ ๔ พระปริยัติบัณฑิต (กรุฑ ป.ธ. ๙) พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๓๖

เจ้าอาวาสรูปที่ ๕ พระวิเชียรคุณาธาร (โศดถ์) พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๓๗

เจ้าอาวาสรูปที่ ๖ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เปี้ย ป.ธ. ๕) พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๖๔

เจ้าอาวาสรูปที่ ๗ พระวินัยกิจโกศล (ตรี ป.ธ. ๙) พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๘๕

เจ้าอาวาสรูปที่ ๘ พระราชปรียัติ (สุวรรณ ป.ธ. ๙) พ.ศ. ๒๔๘๖ - ๒๕๒๘

เจ้าอาวาสรูปที่ ๙ พระราชสังวรวิมล (พร ยโสธรโร ป.ธ. ๙) พ.ศ. ๒๕๒๘ - ๒๕๔๑

เจ้าอาวาสรูปที่ ๑๐ พระครูกัลยาณกิจจานุกุล (สวน ป.ธ. ๔) รักษาการเจ้าอาวาส

๒๕๔๒ - ๒๕๔๖

เจ้าอาวาสรูปที่ ๑๑ พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธมฺมเสฏฺฐ โป.ธ.๕) พ.ศ. ๒๕๔๗ - ปัจจุบัน

บทที่ ๔

บทวิเคราะห์

การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดกัลยาณมิตร จากการรวบรวมข้อมูลส่วนต่างๆ ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์และทางด้านสถาปัตยกรรม เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์หาบทสรุปของการศึกษา โดยแบ่งแนวทางการวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. การวิเคราะห์ส่วนประวัติศาสตร์

- มูลเหตุของการสร้างวัดกัลยาณมิตร
- ทำเลที่ตั้งวัดกัลยาณมิตร

๒. การวิเคราะห์ส่วนสถาปัตยกรรม

การวิเคราะห์ส่วนประวัติศาสตร์

- มูลเหตุการสร้างวัดกัลยาณมิตร

การสร้างวัดในประเทศไทย เนื่องจากคนไทยนับถือศาสนาพุทธสืบมาตั้งแต่สมัยโบราณ การสร้างวัดถือเป็นการสืบทอดพุทธศาสนาแล้ว เพื่อใช้วัดซึ่งเป็นศาสนสถานในการประกอบพิธีกรรมตามหลักศาสนา การสร้างวัดในประเทศไทยยังมีมูลเหตุปัจจัยในการสร้าง ดังนี้^๑

๑. สร้างเพื่อเป็นสิ่งคู่บ้านคู่เมือง เพื่อประดิษฐานสิ่งที่ยึดเหนี่ยวที่สำคัญของบ้านเมือง เช่นพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระสำคัญของบ้านเมือง

๒. สร้างเพื่อเป็นวัดประจำวัง สำหรับเพื่อให้พระมหากษัตริย์ใช้เพื่อประกอบพระราชกุศล และเพื่อประกอบพระราชพิธีต่างๆ

๓. สร้างเพื่อเป็นวัดประจำรัชกาล ซึ่งเป็นคติที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๔. สร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ ในบริเวณที่มีความสำคัญกับบ้านเมืองหรือเหตุการณ์สำคัญ หรือมีความสำคัญกับผู้สร้างวัดเอง

๕. สร้างขึ้นโดยคตินิยมบ้างประการ เช่นการสร้างวัดคู่ของผัวเมีย เป็นต้น

^๑สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย อ้างถึงใน โชติ กัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), ๘๕.

วัดกัลยาณมิตรสร้างขึ้นจากการบริจาคพื้นที่บ้านเดิมของเจ้าพระยานิกรบดินทร์ จากคติการสร้างวัดตั้งแต่สมัยโบราณที่ว่า การสร้างวัดเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งแล้ว การบริจาคพื้นที่บ้านเดิมสร้างวัดก็เป็นการสร้างวัดเพื่อเป็นเป็นเกียรติ^๒ หรือ เพื่อเป็นอนุสรณ์^๓ ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดพระราชทานช่วยสร้างวัด และการพระราชทานนาม “กัลยาณมิตร” เพื่อให้เป็นชื่อวัด ซึ่งหมายถึงตัวเจ้าพระยาที่เป็นกัลยาณมิตรของพระองค์จึงสรุปมูลเหตุหนึ่งในการสร้างวัดกัลยาณมิตรว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ตามคติที่มีมาแต่ครั้งอดีตเช่นเดียวกับการสร้างวัดเฉลิมพระเกียรติเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระอัยกาอัยยิกาและพระราชมารดาของพระองค์ จึงเป็นมูลเหตุการสร้างวัดอีกมูลเหตุหนึ่ง

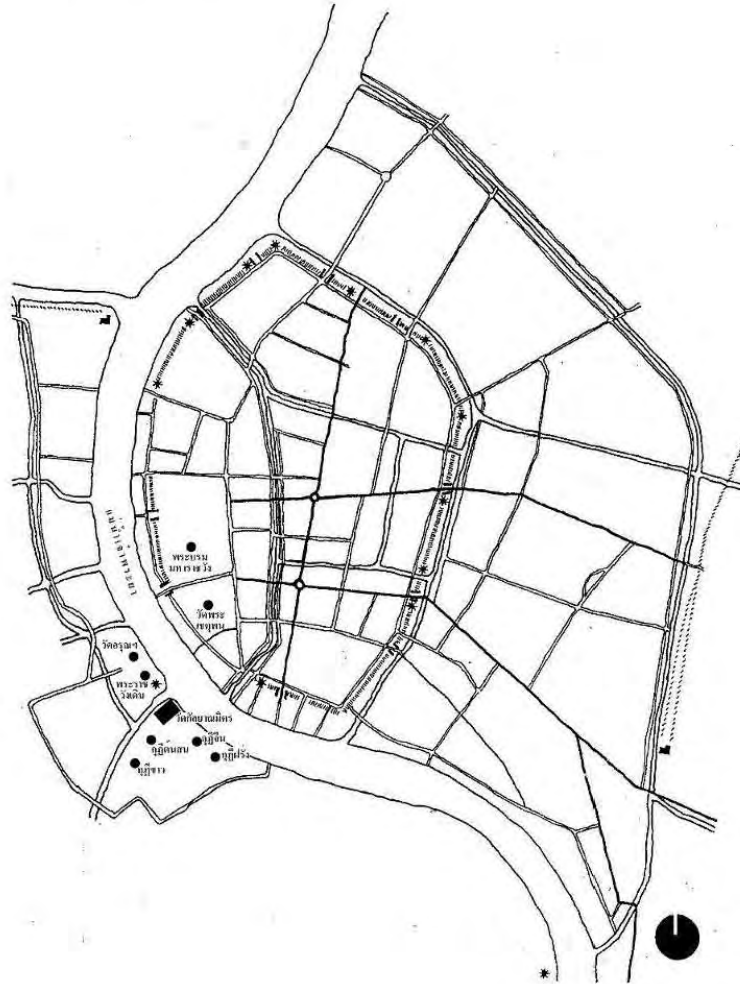
ดังนั้นน่าจะสรุปมูลเหตุของการสร้างวัดกัลยาณมิตร ได้ดังนี้คือ

๑. สร้างขึ้นเพื่อเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาตามประเพณี
๒. สร้างขึ้นเพื่อเป็นเกียรติ เป็นอนุสรณ์แก่ผู้สร้าง คือเจ้าพระยานิกรบดินทร์

^๒ กรรณิการ์ ไทยานันท์, ศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), ๑๖.

^๓ เนตรนภิส นาควัชร, ปิยนาค บุณนาค และจุลทัศน์ พยาฆรานนท์, วัดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), ๑๕.

- ทำเลที่ตั้งวัดกัลยาณมิตร

แผนที่ ๒ แสดงตำแหน่งที่ตั้งวัดกัลยาณมิตร

วัดกัลยาณมิตรตั้งอยู่บริเวณฝั่งขวาของปากคลองบางหลวงหรือปากคลองบางกอกใหญ่ โดยวัดกัลยาณมิตรหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในตำแหน่งที่ตั้งของวัดกัลยาณมิตรเดิม เป็นบ้านของเจ้าพระยานิกรบดินทร์ซึ่งตั้งอยู่บริเวณหมู่บ้านชาวจีน ที่เรียกกันว่าหมู่บ้านกุ๊จิ้น ใน บริเวณข้างเคียงหมู่บ้านกุ๊จิ้นนั้นเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านกุ๊จิ้นฝรั่งชาวโปรตุเกสที่ได้รับพระราชทาน จากสมเด็จพระเจ้าตากสิน ฝั่งตรงข้ามด้านปากคลองหลวงที่ตั้งของวัดกัลยาณมิตรเป็นที่ตั้งของ พระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระราชวังเดิมแห่งนี้เป็นที่เสด็จพระราชสมภพของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นท่ายกกำแพงเมืองพระนคร

การสร้างวัดกัลยาณมิตรขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกให้แก่เจ้าพระนิกรบดินทร์ขุนนางเชื้อสายจีนที่มีความสนิทสนมกับพระองค์ ตามคติการสร้างวัดเพื่อเป็นที่ระลึก เพราะการสร้างวัดกัลยาณมิตรสร้างบนพื้นที่บ้านเดิมของเจ้าพระนิกรบดินทร์ และจากหมายรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงต้องการให้เป็นพระอารามใหญ่ในพระนคร จึงน่าจะเป็นเหตุผลในการใช้พระวิหารหลวงเป็นประธานในเขตพุทธาวาสเพราะพระอุโบสถเป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส^๔ เช่นการถวายผ้าพระกฐิน งานทอดผ้าป่าต่างจากการใช้งานพระอุโบสถ ที่สร้างขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์ประกอบพิธีสังฆกรรม^๕ เช่นการอุปสมบท การแสดงปาฏิโมกข์ตามข้อกำหนดทางพระวินัยสงฆ์

การวิเคราะห์ส่วนสถาปัตยกรรม

การวิเคราะห์ทางด้านสถาปัตยกรรมวัดกัลยาณมิตร แบ่งการศึกษาออกเป็นประเด็นดังนี้คือ

๑.การศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมออกเป็น ๓ ส่วน คือ

- องค์ประกอบของแผนผัง
- องค์ประกอบอาคาร
- องค์ประกอบทางโครงสร้าง

องค์ประกอบของแผนผัง

เป็นการศึกษาถึงขอบเขตพื้นที่สถาปัตยกรรม ความสัมพันธ์กับส่วนประกอบของอาคารแบบพระราชนิยม โดยแยกการทำการวิเคราะห์ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. แผนผังพุทธาวาส
๒. แผนผังเสมา
๓. แผนผังอาคาร

๑. แผนผังเขตพุทธาวาส

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนไปจากรูปแบบไทยประเพณีโดยทั่วไป รูปแบบแผนผังบริเวณเขตพุทธาวาสพระอารามหลวงจะยังคงมีลักษณะฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมเหมือนในรูปแบบคตินิยมโบราณ โดยที่ส่วนพุทธาวาสยัง

^๔ สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, เอกสารคำสอนรายวิชา ๒๖๒ ๑๑๔ พื้นฐานสถาปัตยกรรมไทย (ม.ป.ท., ม.ป.ป), ๕๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๖๑

ถูกกำหนดให้ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของวัดและอาคารที่สำคัญ คือโบสถ์ วิหารและการเปรียญ จะถูกล้อมรอบไว้ด้วยกำแพงแก้วเพื่อเน้นความสำคัญ และยังเป็นการแยกพื้นที่เขตพุทธาวาสให้ออกจากสังฆาวาส

รูปแบบแผนผังเขตพุทธาวาสแบบพระราชนิยม จะพบว่ามีแบ่งการจัดอาคารหลักในเขตพุทธาวาสออกเป็น ๓ ลักษณะคือ

๑. แบบมีอาคารหลัก ๒ หลังในแบบขนาน ๒ แนวแกน การจัดรูปแบบผังรูปแบบนี้ อาคารทั้งสองจะตั้งขนานกันอาคารในผัง วัดในกลุ่มนี้คือ

- วัดไพยชนต์พลเสพรามวรวิหาร
- วัดโปรดกศเกษราภิรม
- วัดเสวตฉัตรวรวิหาร
- วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร
- วัดมหารณพารามวรวิหาร

๒. แบบมีอาคารหลัก ๓ หลัง แบบแนวขนาน ๓ แนวแกน รูปแบบของผังจะมีอาคารหลัก ๓ หลังเรียงขนานกัน โดยอาคารหลักในผัง ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ ในบางวัดอาจใช้เจดีย์หรือพระมณฑป ตั้งแทนอาคารในแกนหลักของผัง วัดที่อยู่ในกลุ่มนี้คือ

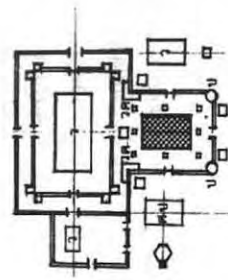
- วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
- วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
- วัดอัมพรสวรรค์วรวิหาร
- วัดนางชีโชติการาม
- วัดนางนองวรวิหาร
- วัดเทพธิดารามวรวิหาร
- วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร
- วัดราชนัคดารามวรวิหาร

๓. แบบการวางผังอาคารแบบแนวแกนฉาก วัดในกลุ่มนี้ได้แก่

- วัดจันทารามวรวิหาร

๔. แบบการวางแผนผังอาคารนอกแบบพระราชนิยม

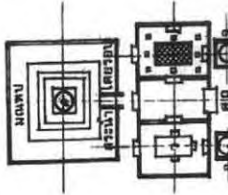
- วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

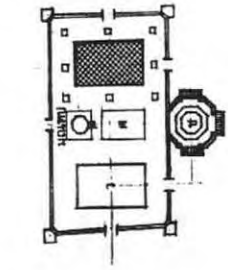
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

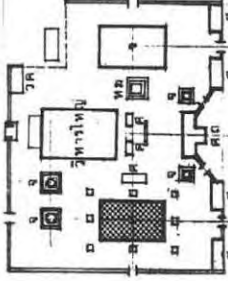
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

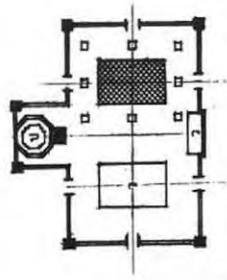
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

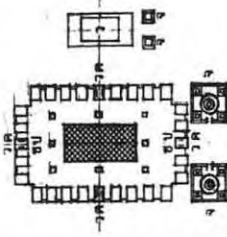
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

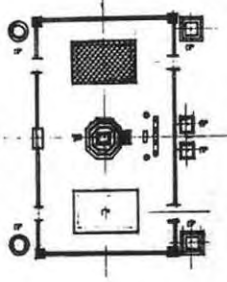
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

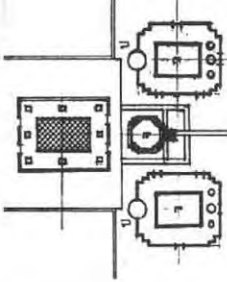
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

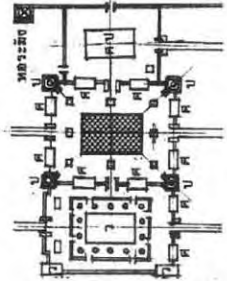
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

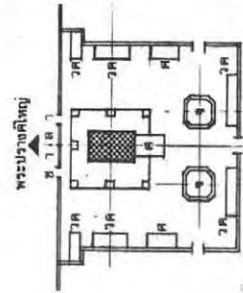
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

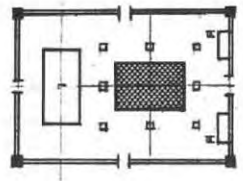
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

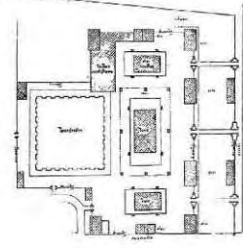
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

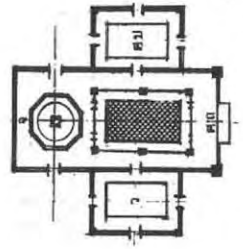
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

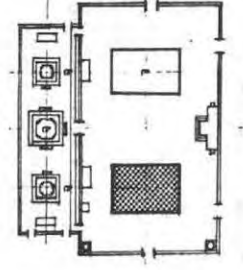
วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

วัดพระพรหม
ปี พ.ศ. ๒๓๖๔

แผนที่ที่ ๑ รูปแบบผังเจดีย์พุทธาวาสพระราชนิยม

ที่มา : "ไขแสง สุจะวัฒนะ. วัดพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศไทยที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), ๕๔.

จากตารางพัฒนาการของรูปแบบแผนผังพุทธท้าวสแบบพระราชนิยม พิจารณาโดยแบ่ง
ช่วงเวลาในการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงระยะเวลา
๒๓ พรรษา แบ่งออกเป็นสามช่วงระยะเวลาคือ

๑. ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์รวมถึงช่วงต้นรัชกาล พ.ศ.๒๓๖๔ – พ.ศ. ๒๓๗๓

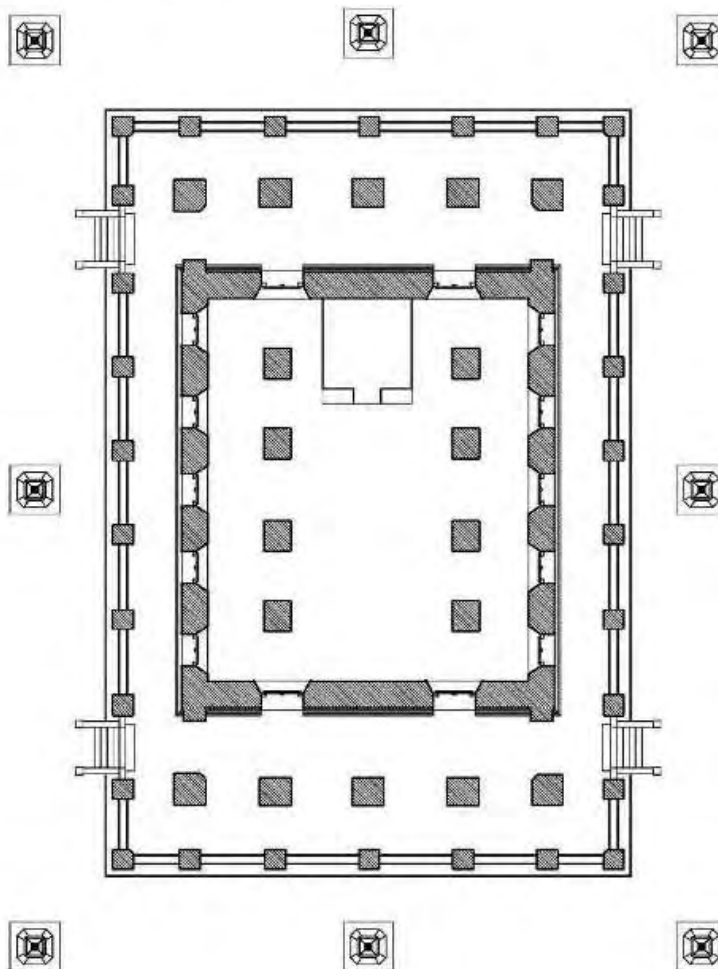
๒. ช่วงกลางรัชกาล พ.ศ. ๒๓๗๔ – พ.ศ. ๒๓๘๓

๓. ช่วงปลายรัชกาล พ.ศ. ๒๓๘๔ – พ.ศ. ๒๓๙๓

พบว่าในช่วงต้นรัชกาล รูปแบบการวางแผนผังเขตพุทธท้าวส พระองค์ทรงโปรดการ
วางแผนผังเขตพุทธท้าวสเป็นแบบแนวนานสามแกน โดยเริ่มจากทรงปฏิสังขรณ์วัดราชโอรสาราม
โดยโปรดให้สร้างสถาปัตยกรรมให้ทั้งหมด รูปแบบพิเศษของการวางแผนผังแบบแนวนานสาม
แนวกั้นที่วัดราชโอรสารามคือ การสร้างพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ เป็นแนวตั้งฉากกับแนวกั้น
ประธาน พบลักษณะการวางแผนผังคล้ายกันคือที่วัดโปรดกษेत्रฐารามมีมณฑปวางตัวเป็น
แนวนานสามแกนที่สาม รูปแบบการวางแผนผังให้แก่วัดกัลยาณมิตรและวัดอัมพรสวรรค์ เป็นรูปแบบ
การวางแผนผังแบบแนวนานสามแกนที่ถูกใช้ต่อมาจนถึงวัดสุดท้ายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างเองคือวัดเฉลิมพระเกียรติ และจะพบว่าในการวางแผนผังอาคารแบบ
แนวนานสามแนวกั้นนั้น บ้างครั้งมีเปลี่ยนแปลงการวางสถาปัตยกรรมในตำแหน่งของแนวกั้น
ประธานโดยอาจใช้พระเจดีย์หรือพระปรางค์วางแทน เช่นวัดนางชีโชติการาม

สรุปว่ารูปแบบการวางแผนผังวัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ปฏิสังขรณ์
หรือทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ คือวัดราชโอรสาราม วัดเทพธิดาราม วัดราชนันทาราม วัดเฉลิม
พระเกียรติ จะเป็นการสถาปัตยกรรมสร้างขึ้นในแบบแนวนานสามแนวกั้น จากหมายรับสั่งการ
สร้างพระอุโบสถของวัดกัลยาณมิตรและพิจารณาจากรูปแบบการวางแผนผังที่พระองค์ทรงโปรดฯ
ให้มีการปฏิสังขรณ์ใหม่ และการสร้างใหม่ แสดงให้เห็นว่าวัดกัลยาณมิตรเป็นวัดที่พระองค์ทรง
สร้างพระองค์น่าจะเป็นผู้กำกับงานและวางรูปแบบแผนผังเขตพุทธท้าวสด้วยพระองค์เอง

๒.แผนผังเสมา และซุ้มเสมา

แผนผังที่ ๑๐ แผนผังเสมา พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร

แผนผังเสมาของวัดกัลยาณมิตรยังคงยึดถือรูปแบบการจัดวางเสมาเหมือนวัดที่สร้างขึ้นทั่วไป คือยังคงถือรูปแบบที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งในอดีต โดยตั้งเสมาอยู่บนลานพระอุโบสถ ล้อมรอบพระอุโบสถทั้งแปดทิศ ใบเสมาโดยมากจะตั้งอยู่ภายในซุ้มเสมา จะพบรูปแบบพิเศษของการตั้งเสมาในสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม คือที่วัดโพชนครพลเสพ ที่ใช้ใบเสมาแบบคันทน์ง่าม ลักษณะเดียวกับใบเสมาที่พระอุโบสถที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และเสมาวัดนางชีโชติการาม และเสมาวัดมหรณพารามมีรูปแบบที่คล้ายกันคือไม่ใช้ซุ้มเสมาคลุมใบเสมาเหมือนวัดแบบพระราชนิยมแห่งอื่น

ภาพที่ ๑๔๕ ชุ่มเสมาวัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร

ภาพที่ ๑๔๖ ชุ่มเสมาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๑ ใบเสมาแบบแนบผนังวัดไพยชนต์พลเสพรราชวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๒ ชุ่มเสมาทรงไทยวัดโปรดกษेत्रฐาราม

ภาพที่ ๑๕๓ ชุ่มเสมาวัดอัมพรสวรรค์วรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๔ ชุ่มเสมาวัดเสวตฉัตรวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๕ ชุ่มเสมาวัดราชสิทธิธารามราชวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๖ เสมาวัดนางชีโชติการาม

ภาพที่ ๑๕๗ ชุ่มเสมาวัดนางนองวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๘ ชุ่มเสมาวัดเทพธิดารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๕๕ ชุ่มเสมาวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๖๐ ชุ่มเสมาวัดจันทารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๖๑ ชุ่มเสมาวัดราชนัคคารามวรวิหาร

ภาพที่ ๑๖๒ ชุ่มเสมาวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

ภาพที่ ๑๖๓ ชุ่มเสมาวัดมหารณพารามวรวิหาร

รูปแบบชุ่มเสมาก็สามารถที่จะแบ่งกลุ่มชุ่มเสมอได้ดังนี้

๑. ชุ่มเสมออิทธิพลสถาปัตยกรรมไทย คือ

- วัดโปรดเกษเขษราราม
- วัดราชนัคคารามวรวิหาร

๒. ชุ่มเสมอที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมจีนมาประดับตกแต่ง คือ

- วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
- วัดเสวตฉัตรวรวิหาร

๓. ชุ่มเสมอที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะของชาติตะวันตกมาประดับตกแต่ง คือ

- วัดอัมพรสวรรค์วรวิหาร
- วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร
- วัดเทพธิดารามวรวิหาร
- วัดจันทารามวรวิหาร
- วัดนางนองวรวิหาร
- วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

๔. ชุ่มเสมอแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมศิลปะจีนมาประดับตกแต่ง คือ

- วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

- วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

๕. แบบไม่มีซุ้มเสมาคลุมโบสถ์ คือ

- วัดโพชนัดพลเสพ ดิดเสมาไว้ที่ผนังพระอุโบสถ

- วัดนางชีโชติการาม

- วัดมหรณพารามวรวิหาร

วัดที่สร้างขึ้นในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมปรากฏในส่วนของการผูกโบสถ์ จะพบว่าวัดกัลยาณมิตร มีการผูกโบสถ์ในลักษณะ โบสถ์คู้ วัดที่ใช้โบสถ์คู้ในวัดสร้างหรือปฏิสังขรณ์แล้วถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นพระอารามหลวง คือ วัดกัลยาณมิตร วัดราชโอรสารามวรวิหาร วัดอัมพรสวรรค์วรวิหาร วัดนางนองวรวิหาร วัดนางนองวรวิหาร วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร วัดราชนัคดารามวรวิหาร วัดที่สร้างขึ้นที่เหลือเป็นการผูกโบสถ์แบบโบสถ์เดียว

๓. ผังพื้นอาคาร

การวางผังพื้นอาคารที่สร้างด้วยรูปแบบพระราชนิยม สามารถที่จะแยกออกเป็น ๘ กลุ่ม คือ

๑. การวางผังพื้นแบบไม่มีพะไลรอบ ไม่มีเสาร่วมใน ใช้ผนังและคันทวยเล็กรับชายคาอาคารที่สร้างขึ้นด้วยในกลุ่มนี้ ได้แก่

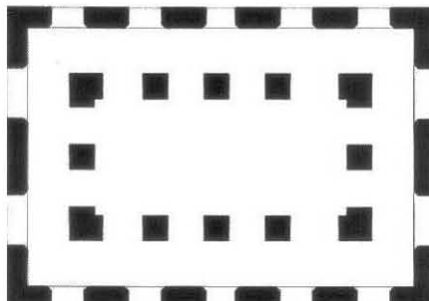
- พระวิหารวัดโปรดกษะษฐาราม

แผนผังที่ ๑๑ ผังพื้นอาคารแบบไม่มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน

๒. การวางผังพื้นอาคารแบบไม่มีพะไลรอบ มีเสาร่วมใน ใช้ผนังรับชายคาแทนพะไล ผังอาคารในกลุ่มนี้ได้แก่

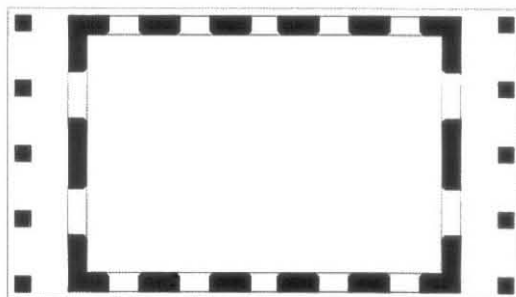
- พระอุโบสถวัดไพยยนต์พลเสพรามวรวิหาร

ลายเส้นที่ ๑๒ ผังพื้นอาคารแบบไม่มีพะไล มีเสาร่วมใน

๓. การวางผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง ไม่มีพะไล ใช้ผนังรับชายคา ไม่มีเสาร่วมใน ผังอาคารกลุ่มนี้ได้แก่

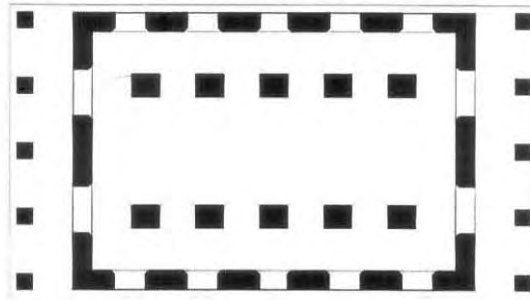
- การเปรียญวัดนางนองวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดนางชีโชติการาม

แผนผังที่ ๑๓ ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง ไม่มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน

๔. การวางผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง ไม่มีพะไล ใช้ผนังรับชายคา มีเสาร่วมใน ผังอาคารในกลุ่มนี้ได้แก่

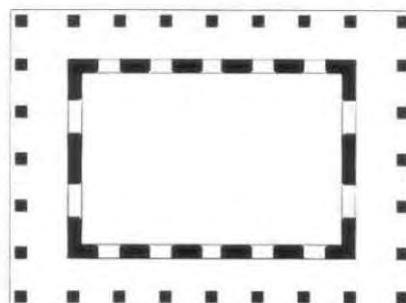
- พระอุโบสถวัดโปรดเกศเชษฐาราม
- การเปรียญวัดนางนองวรวิหาร
- การเปรียญวัดเทพธิดารามวรวิหาร

แผนผังที่ ๑๔ ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง ไม่มีพะไล มีเสาร่วมใน

๕. การวางผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไลและเสารับพะไล ไม่มีเสาเฉลียง ไม่มีเสาร่วมใน ผังอาคารในกลุ่มนี้ได้แก่

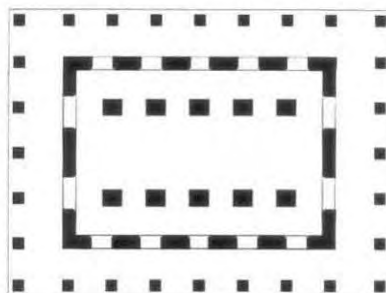
- พระวิหารวัดไพชยนต์พลเสพราชวรวิหาร
- พระวิหารวัดเทพธิดารามวรวิหาร
- พระวิหารวัดนางนองวรวิหาร
- พระวิหารวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดเศวตฉัตรวรวิหาร
- พระวิหารวัดเศวตฉัตรวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์วรวิหาร
- พระวิหารวัดอัปสรสวรรค์วรวิหาร
- พระอุโบสถวัดจันทารามวรวิหาร
- พระวิหารวัดจันทารามวรวิหาร
- พระวิหารวัดนางชีโชติการาม

แผนผังที่ ๑๕ ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน

๖. การวางผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไลและเสารับพะไล ไม่มีเสาเฉลียง มีเสาร่วมใน ผังอาคารในกลุ่มนี้ได้แก่

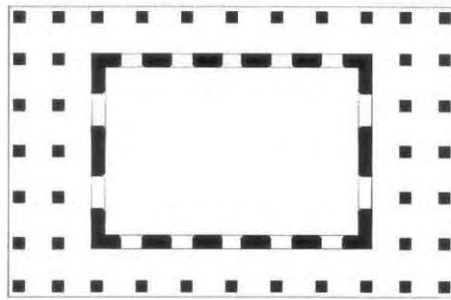
- พระวิหารวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
- การเปรียญหลวงวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร

แผนผังที่ ๑๖ ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไล มีเสาร่วมใน

๗. การวางผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไลและเสารับพะไล มีเสาเฉลียง ไม่มีเสาร่วมใน ผังอาคารในกลุ่มนี้ได้แก่

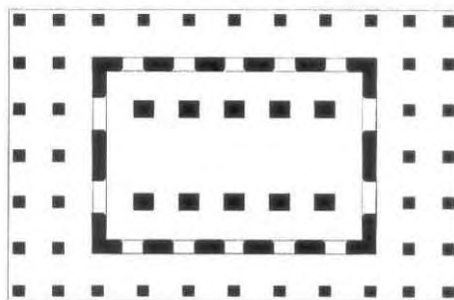
- พระอุโบสถวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดมเหยงคณ์พารามวรวิหาร
- พระวิหารวัดมเหยงคณ์พารามวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดราชนัคคารามวรวิหาร
- พระวิหารวัดราชนัคคารามวรวิหาร
- การเปรียญวัดราชนัคคารามวรวิหาร

แผนผังที่ ๑๗ ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีเสาเฉลียง มีพะไล ไม่มีเสาร่วมใน

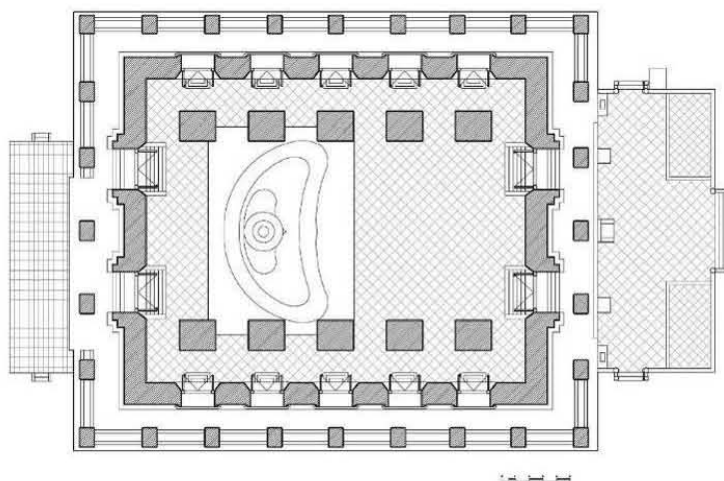
๘. การวางผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีพะไลและเสารับพะไล มีเสาเฉลียง มีเสาร่วมใน ผังอาคารในกลุ่มนี้ได้แก่

- พระอุโบสถวัดเทพธิดารามวรวิหาร
- พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
- การเปรียญวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
- พระอุโบสถวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

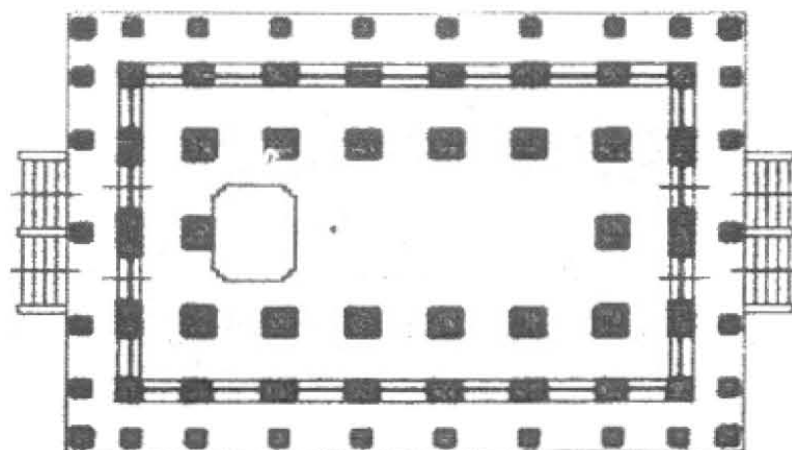

แผนผังที่ ๑๘ : ผังพื้นอาคารแบบมีเฉลียงด้านหน้าหลัง มีเสาเฉลียง มีพะไล มีเสาร่วมใน

พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร ใช้รูปแบบผังอาคาร แบบมีพะไลรอบ มีเจดีย์ด้านสกัดทั้งหน้าหลัง แต่ไม่มีเสาดิถีรับหลังคา ผังพื้นรูปแบบเดียวกับพระวิหารหลวงพบในพระการเปรียญหลวงวัดเฉลิมพระเกียรติ รูปแบบแผนผังอาคารพระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตรจะมีความแตกต่างในส่วนที่ระดับพื้นภายในพระวิหารหลวงจะอยู่ต่ำกว่าระดับเจดีย์ภายนอก

แผนผังที่ ๑๕ ผังพื้นพระวิหารวัดกัลยาณมิตร

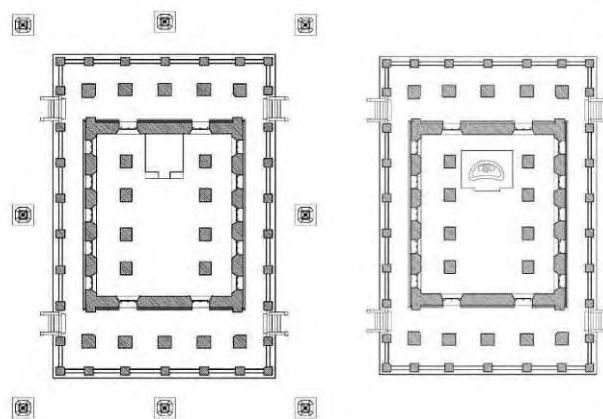

แผนผังที่ ๒๐ ผังพื้นการเปรียญ วัดเฉลิมพระเกียรติ

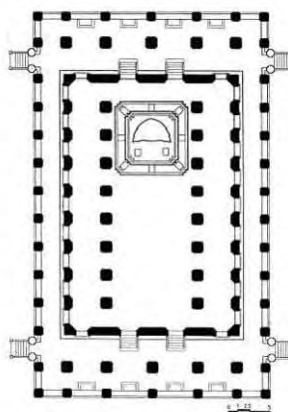
ที่มา : นฤพร เสาวนิตย์, “รูปแบบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในพุทธศาสนาที่สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในเขตกรุงเทพฯ ฯ และปริมณฑล” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), ๕๐.

ผังพื้นพระอุโบสถและการเปรียญ รูปแบบการออกแบบผังพื้นมีความคล้ายกับผังพื้นพระวิหารหลวง แต่ที่เจดีย์ทางด้านหน้าของของพระอุโบสถและการเปรียญมีการเพิ่มเสาเจดีย์ขึ้นมาอีก ๑ แถว และระดับพื้นภายในของพระอุโบสถและการเปรียญยกสูงกว่าเจดีย์ด้านหน้าเหมือนกับพระอุโบสถและการเปรียญในวัดแบบพระราชนิยมแห่งอื่นๆ

รูปแบบการออกแบบผังพื้นของพระวิหารหลวง พระอุโบสถและการเปรียญของวัดกัลยาณมิตร เป็นรูปแบบการวางผังอาคารที่เป็นลักษณะเฉพาะในอาคารแบบพระราชนิยม ที่สร้างขึ้นเนื่องด้วยขนาดอาคารที่มีขนาดใหญ่เช่น พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

แผนผังที่ ๒๑ ผังพื้นพระอุโบสถ และการเปรียญวัดกัลยาณมิตร

แผนผังที่ ๒๒ ผังพื้นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ที่มา : วชิร วัชรสินธุ์, การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), ๕๕.

องค์ประกอบอาคาร

-ฐานอาคาร

พระวิหารหลวงแบ่งฐานอาคารออกเป็น ๒ ชั้น คือชั้นล่างและชั้นบน โดยฐานชั้นล่างเป็นฐานปัทม์แบบลูกแก้วอกไก่เหมือนอาคารทั่วไป ส่วนชั้นฐานประทักษิณเป็นฐานปัทม์คล้ายกับฐานปัทม์ชั้นล่างแต่ไม่มีชั้นบัวคว่ำ การใช้ฐานลักษณะนี้ไม่พบที่ฐานของวัดแห่งอื่นที่สร้างในช่วงเวลาเดียวกับวัดกัลยาณมิตร

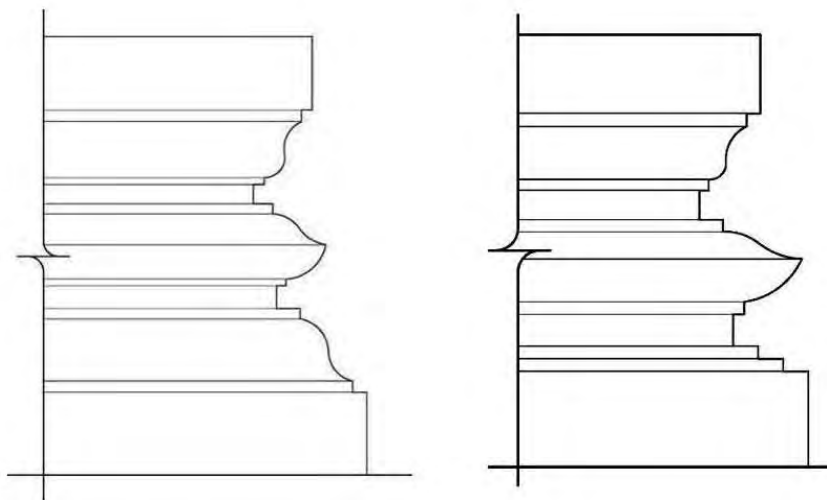
พระอุโบสถและการเปรียญใช้รูปแบบฐานที่เหมือนกันคือชั้นล่างใช้ฐานสิงห์และชั้นใช้ฐานบัวคว่ำรับผนัง ลักษณะฐานที่ใช้เป็นรูปแบบฐานเหมือนฐานสถาปัตยกรรมวัดแบบพระราชนิยมในวัดแห่งอื่น

รูปแบบฐานอาคารที่พบในสถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะดังนี้ คือ

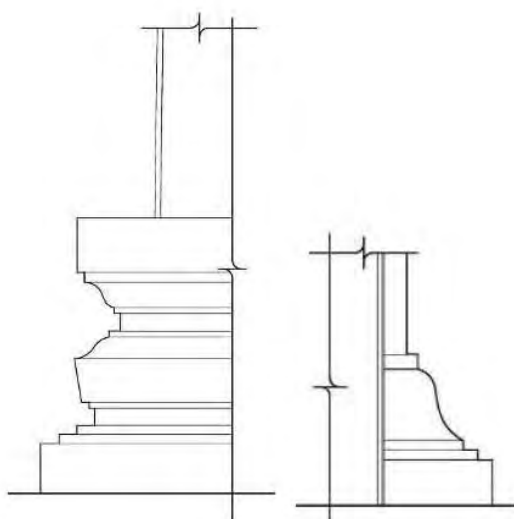
- ฐานเขียง เป็นฐานที่พบในอาคารที่สร้างในช่วงต้นรัชกาล ได้แก่วัดราชโอรสาราม และวัดไพยชนต์

- ฐานบัวหรือฐานปัทม์ เป็นฐานที่มีการใช้บัวคว่ำและบัวหงายในการประดับชั้นฐานของสถาปัตยกรรม ได้แก่ พระอุโบสถวัดนางนอง พระอุโบสถวัดราชสิทธิพราราม ในวัดบางแห่งในส่วนท้องไม่มีการเพิ่มชั้นลูกแก้วเข้าไปเพื่อให้ชั้นฐานสูงขึ้น เช่น วิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร พระอุโบสถวัดมเหยงคณ์

- ฐานสิงห์ วัดที่ใช้ฐานสิงห์เพื่อประดับสถาปัตยกรรม เช่นวิหารและการเปรียญวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๑๖๔ ฐานชั้นล่างและชั้นบน พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๑๖๕ ฐานพระอุโบสถและการเปรียญชั้นล่างเป็นฐานสิงห์ ชั้นบนเป็นฐานบัวคว่ำ

- ชุ่มประตุน้ำต่าง

พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตรเป็นสถาปัตยกรรมในรูปแบบไทยประเพณี ชุ่มประตุน้ำ-หน้าต่างของพระวิหารหลวงเป็นทรงบันแถลงยอดปราสาท ในงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมชุ่มเรือนแก้วประตูหน้าต่างจะปั้นปูนประดับกระฉก ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบจึงต้องใช้แบบสถาปัตยกรรมในแบบไทยประเพณีร่วมสมัยคือชุ่มประตูหน้าต่างสุทัศน์และมณฑปวัดพระเชตุพน

ชุ่มประตูหน้าต่างแบบชุ่มบันแถลงยอดปราสาทเป็นชุ่มที่มีศักดิ์เสมอกับชุ่มเครื่องยอดชนิดอื่นๆ ซึ่งสูงศักดิ์กว่าชุ่มทรงธรรมดาทั่วไป^๖ การประดับตกแต่งชุ่มประตูหน้าต่างที่พระวิหารหลวงวัดกัลยาณมิตรมีองค์ประกอบรายละเอียดในชุ่มประตูหน้าต่างคล้ายกับชุ่มประตูหน้าต่างวัดสุทัศน์และมณฑปวัดพระเชตุพน จึงแสดงความสำคัญของพระวิหารหลวงหลังนี้ เพราะในวัดที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างเช่น วัดราชนัครามซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นในรูปแบบไทยประเพณีชุ่มประตูและทรงชุ่มหน้าต่างเป็นเพียงชุ่มทรงบันแถลง

ชุ่มประตูหน้าต่างที่พระอุโบสถและการเปรียญ เป็นการชุ่มเรือนแก้วปั้นปูนประดับกระฉก เป็นลวดลายดอกไม้ เหมือนชุ่มเรือนแก้วประตูหน้าต่างวัดแบบพระราชนิยมโดยทั่วไป

^๖ สมคิด จิระทัศนกุล, คติ สัญลักษณ์ ของ ชุ่มประตู - หน้าต่างไทย (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๗), ๑๐๐.

แตกต่างกันบ้างเพียงลดทอนการปั้นปูนปิดทอง หรือปั้นปูนทาสี หรือปั้นปูนประดับกระเบื้องเคลือบสี รูปแบบซุ้มเรือนแก้วประตูหน้าต่างเป็นลักษณะของศิลปะแบบไทยผสมฝรั่งปนจีน^๓

ภาพที่ ๑๖๖ ซุ้มประตูหน้าต่าง พระวิหารหลวงปั้นปูนเป็นซุ้มบันแถลงยอดปราสาท

ภาพที่ ๑๖๗ ซุ้มประตู หน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศน์ทรงบันแถลงยอดปราสาท

^๓ เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.) ๑๖-๑๗

ภาพที่ ๑๖๘ ชุมประตู่ หน้าต่างทรงบันแถลงยอดปราสาทพระมณฑป
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๑๖๙ ชุมเรือนแก้วประตู่-หน้าต่างพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม

ภาพที่ ๑๗๐ ชุมเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดไพยยนต์พลเทพ

ภาพที่ ๑๗๑ ชุมเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดโปรดกษेत्रธรรม

ภาพที่ ๑๗๒ ชุ่มเรือนแก้วประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดอัมพวันสวรค์

ภาพที่ ๑๗๓ ชุ่มเรือนแก้วประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดเจตนันทร

ภาพที่ ๑๓๔ ชุมเรือนแก้วประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม

ภาพที่ ๑๓๕ ชุมเรือนแก้วประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดนางชี

ภาพที่ ๑๕๖ ชุมนเรือนแก้วประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดนางนอง

ภาพที่ ๑๕๗ ชุมนเรือนแก้วประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม

ภาพที่ ๑๗๘ กรอบเช็ดหน้าประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม

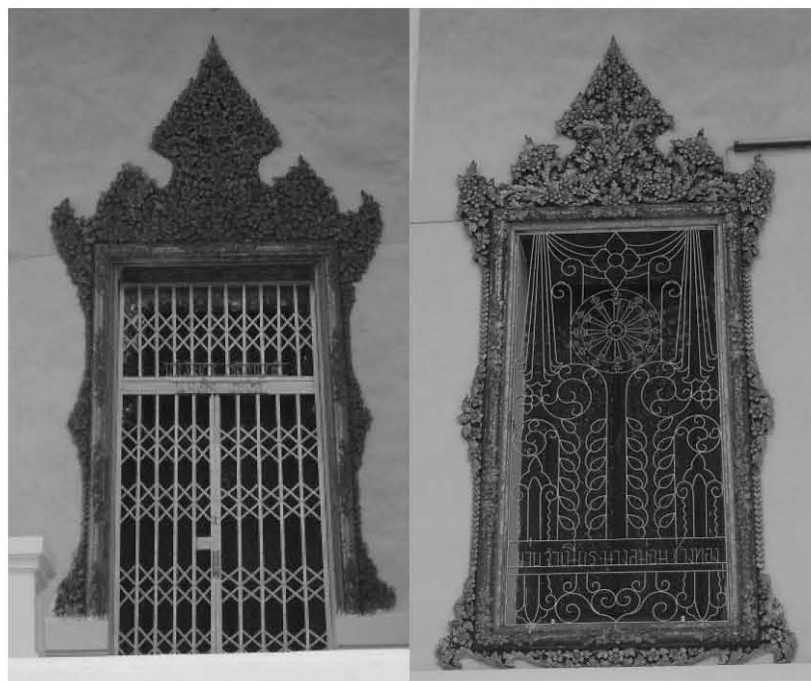
ภาพที่ ๑๗๙ ชุ่มเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดจันทาราม

ภาพที่ ๑๘๐ ชุมเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดราชนัคดาราม

ภาพที่ ๑๘๑ ชุมเรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ

ภาพที่ ๑๘๒ ชும்เรือนแก้วประตู-หน้าต่างพระอุโบสถวัดมหรณพาราม

สรุปรูปแบบที่ปรากฏในลักษณะของชும்ประตูของวัดกัลยาณมิตร พบว่าชும்ประตูหน้าต่างที่พระวิหารหลวงของวัดกัลยาณมิตร สร้างในลักษณะของชும்บันแถลงยอดปราสาทซึ่งถือเป็นชும்ที่มีศักดิ์สูงแบบชும்เครื่องยอด จะไม่พบการใช้ชும்บันแถลงยอดปราสาทในกลุ่มวัดที่สร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม จากประวัติการสร้างวัดพบว่าพระวิหารหลวงของวัดกัลยาณมิตร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างจึงสามารถใช้ชும்ประตูและหน้าต่างแบบชும்บันแถลงยอดปราสาทเพื่อเป็นการแสดงถึงศักดิ์อาคารที่มีศักดิ์สูงกว่าวัดแห่งอื่นๆ ที่ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์

รูปแบบของชும்เรือนแก้วของพระอุโบสถและพระวิหารของวัดกัลยาณมิตร จะมีลักษณะการสร้างและประดับตกแต่งคล้ายกับสถาปัตยกรรมในวัดแห่งอื่นๆ ที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ขึ้นในช่วงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ความแตกต่างในรูปแบบชும்เรือนแก้วจะอยู่ที่ลวดลายที่ผสมกันของลวดลายไทย จีน และตะวันตก หรือการปิดทองประดับกระจกเท่านั้น

หน้าบัน

เป็นองค์ประกอบของหลังคาอาคาร ใช้ปิดช่องว่างบริเวณด้านสกัดหรือหน้าจั่วของหลังคา นิยมประดับด้วยสัญลักษณ์หรือลวดลายตกแต่ง หน้าบันยังแสดงถึงศักดิ์ของอาคารและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากอาคารหรือผู้สร้าง รวมถึงประโยชน์และหน้าที่ใช้สอยของตัวอาคารด้วย^๔ ดังนั้นการออกแบบตกแต่งลวดลายหน้าบันจึงต้องผันแปรไปตามความสำคัญดังกล่าว

รูปแบบของหน้าบันของงานแบบพระราชนิยม ถือเป็นจุดเด่นของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม เพราะเป็นการเปลี่ยนรูปแบบและวัสดุจากเดิมที่ใช้ไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจก เป็นงานที่มีความสวยงามแต่ไม่ค่อยทนทาน^๕ การปรับเปลี่ยนมาเป็นงานปูนปั้นประดับกระเบื้องสีมีความทนทาน ในวัดกัลยาณมิตรประกอบด้วยศิลปะทั้งสองรูปแบบตามอาคารที่สร้างขึ้นคือ

หน้าบันพระวิหารหลวง เป็นงานสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ประดับด้วยล่ายองช่อฟ้าใบระกาหางหงษ์อย่างสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ขาดคันทวยที่ใช้ค้ำชายคา หน้าบันเป็นงานแกะสลักไม้ลงรักปิดทองประดับกระจกลวดลายที่ประดับตกแต่งเป็นลายดอกพุดตานซึ่งการประดับตกแต่งแกะสลักไม้ หน้าบันที่วัดกัลยาณมิตรมีรูปแบบการแกะสลักเหมือนงานแกะสลักที่หน้าบันวัดสุทัศน์ คือจะแกะสลักเป็นดอกพุดตานปิดทองประดับกระจก มีมุขลดได้ขึ้นอยู่กับที่ตั้งของหน้าบันพระอุโบสถมีการประดับตกแต่งเหมือนที่หน้าบันใหญ่

หน้าบันพระอุโบสถ และการเปรียญ เป็นหน้าบันชั้นลด โดยเป็นหน้าแบบก่ออิฐเต็มหน้าบันแล้วประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบให้เป็นลายแผง หน้าบันทั้งของอาคารสองมีลักษณะคล้ายกันจะแตกต่างกันในเรื่องสี หน้าบันใช้วิธีเดินเส้นแบ่งออกเป็นสองส่วนแล้วใช้สีที่แตกต่างกันทำให้มองเห็นแล้วเกิดมิติใกล้ไกลในหน้าบัน เมื่อมองหน้าตรงจะเหมือนมีการหลังคาอีกชั้นหนึ่งน่าจะทำได้ใกล้เคียงกับมุขลดได้ของพระวิหารหลวง

ลวดลายที่ปรากฏในหน้าบันงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมแบ่งการประดับเป็นลวดลายดังนี้คือ

๑. หน้าบันปูนปั้นเป็นเรื่องราว เป็นการปั้นปูนหรือประดับกระเบื้องเคลือบสีเรื่องราวเกี่ยวกับธรรมชาติ และสัตว์มงคล วัดที่มีหน้าบันลักษณะนี้ คือ

^๔ ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช, “คติเชิงสัญลักษณ์ในการออกแบบหน้าบันพระที่นั่ง”, อาษา, วารสารสถาปัตยกรรม ๑๕, (๓ มีนาคม ๑๕๕๕), ๒๑.

^๕ พระยาไชยวิชิตเผือก, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑), ๑๕.

- หน้าบันวัดราชโอรสาราม
- หน้าบันวัดอัมพวันสรวรค์
- หน้าบันวัดอัมพวันสรวรค์
- หน้าบันวัดเทพธิดาราม
- หน้าบันวัดพิชัยญาติการาม
- หน้าบันวัดมหาราชพาราม

๒. หน้าบันปั้นปูนหรือประดับกระเบื้องเคลือบสีเป็นลวดลายดอกไม้ คือ

- หน้าบันวัดไพฑูรย์พลสม
- หน้าบันวัดมณฑลธรรม
- หน้าบันวัดราชนัคคาราม
- หน้าบันวัดนางนอง
- หน้าบันวัดเฉลิมพระเกียรติ

๓. หน้าบันปั้นปูนหรือประดับกระเบื้องเคลือบสีประดับตกแต่งเป็นลายแผง ลวดลายซ้ำๆ กัน คือ

- หน้าบันพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร
- หน้าบันวัดโปรกมกชนฐาราม

๔. หน้าบันปั้นปูนหรือประดับกระเบื้องเคลือบสีเป็น เครื่องบูชา และเครื่องประดับมงคลจีน คือ

- หน้าบันวัดนางชี
- หน้าบันวัดจันทาราม

๕. หน้าบันที่ใช้วัสดุต่างจากสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิคม คือ

- หน้าบันพระวิหารหลวงกัลยาณมิตร
- หน้าบันวัดราชสิทธิาราม

ภาพที่ ๑๘๓ หน้าบันพระวิหารหลวงกัลยาณมิตร แกะสลักประดับกระเบื้องสี

ภาพที่ ๑๘๔ หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๑๘๕ หน้าบันแบบกระเท่เชรการเปรียญวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๑๘๖ หน้าบันแบบกระแทะเชรพระอุโบสถ วัดราชโอรสาราม

ภาพที่ ๑๘๗ หน้าบันแบบกระแทะเชรพระอุโบสถ วัดไพชยนต์พลเสพ

ภาพที่ ๑๘๘ หน้าบันแบบกระแทะเพชรพระวิหาร วัดโปรดเกลศไชยาราม

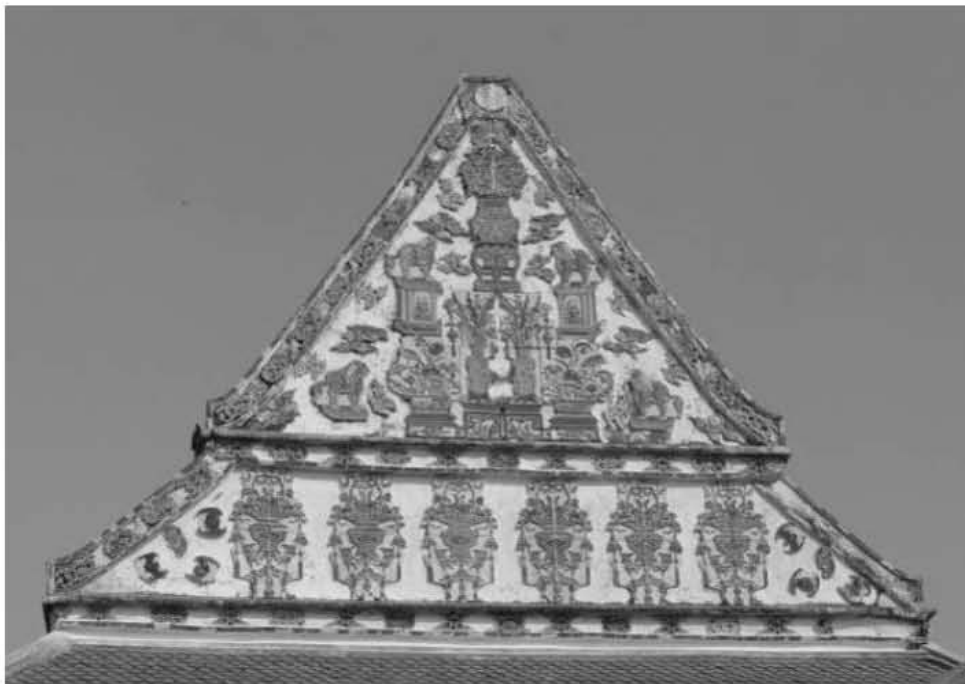
ภาพที่ ๑๘๙ หน้าบันแบบกระแทะเพชรพระอุโบสถวัดอัปสรสวรรค์

ภาพที่ ๑๕๐ หน้าบันแบบกระเท่เชรพระวิหาร วัดเสด็จ

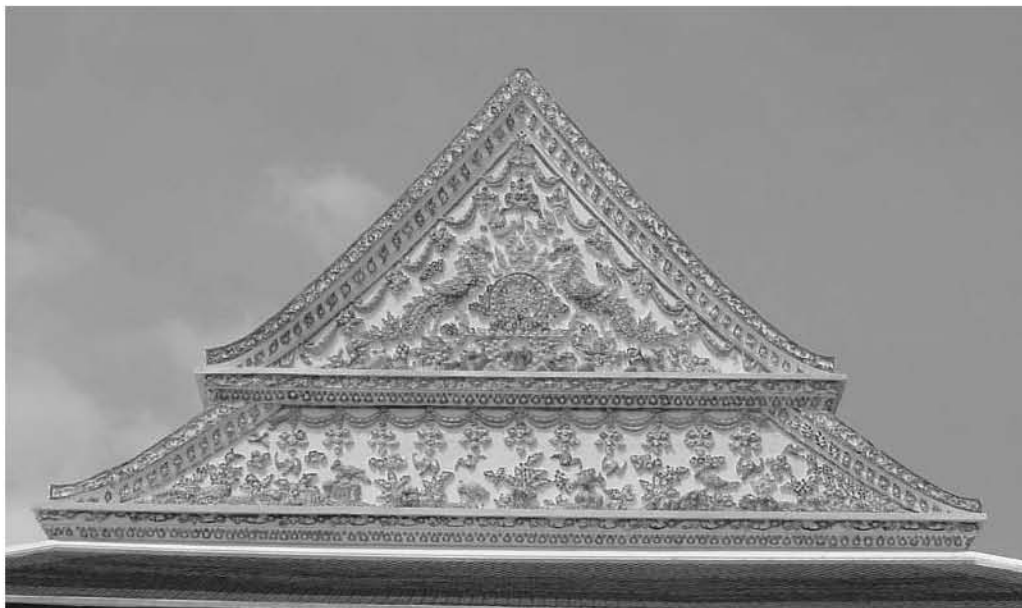
ภาพที่ ๑๕๑ หน้าบันแบบประเพณี พระอุโบสถวัดราชสิทธาราม

ภาพที่ ๑๕๒ หน้าบันแบบกระแทะเชรพระอุโบสถวัดนางชี

ภาพที่ ๑๕๓ หน้าบันแบบกระแทะเชรพระอุโบสถวัดนางนอง

ภาพที่ ๑๔๔ หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม

ภาพที่ ๑๔๕ หน้าบันแบบกระเท่เชรพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม

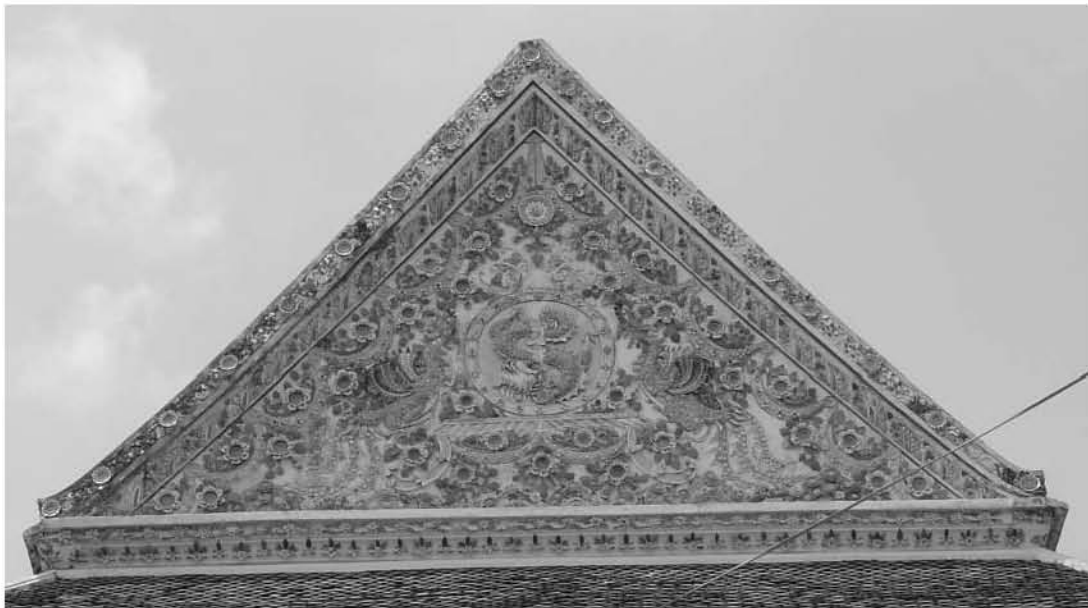
ภาพที่ ๑๕๖ หน้าบันแบบกระแทะเขรพระอุโบสถวัดจันทาราม

ภาพที่ ๑๕๗ หน้าบันแบบกระแทะเขรพระอุโบสถวัดราชนัคคาราม

ภาพที่ ๑๕๘ หน้าบันแบบกระแทะพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ

ภาพที่ ๑๕๙ หน้าบันแบบกระแทะพระอุโบสถวัดมรรณพาราม

- หลังคา

พระวิหารหลวง เป็นหลังจั่วแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี หลังคา ๔ ชั้น ๒ ชั้น มีพะไลรับปีกนกที่วิ้งรอบ ที่หน้าบันมีการลดมุขเล็กชนิดมุขลดได้ซ้อนอยู่หน้ากลางบัน รูปแบบของการใช้มุขลดได้ซ้อนผ่านปีกนกพะไลทำให้พะไลด้านสกัดขาดจากกัน เป็นมุขที่มีลักษณะพิเศษ ซึ่งต่างจากมุขลดได้ซ้อนโดยทั่วไปเช่น วัดสุทัศนเทพวราราม และวัดสิงห์ จ.นนทบุรี เพราะว่าพบว่าไม่มีปีกนกที่ด้านสกัดและมุขลดได้ซ้อนจะตั้งเสาเพื่อมารับมุขได้ซ้อนโดยเฉพาะ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้นำรูปแบบมุขชนิดนี้ไปสร้างที่วิหารของวัดปทุมวนารามและการต่อมุขลดได้ซ้อนที่วัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ ๒๐๐ หลังคาพระวิหารหลวง ๔ ชั้น ๒ ชั้นและมุขลดได้ซ้อน

ภาพที่ ๒๐๑ หลังคาพระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม หลังคา ๔ ชั้น ๒ ชั้นและมุขลดได้ซ้อน

ภาพที่ ๒๐๒ มุขลดใต้ชื่อวัดปทุมวนาราม ในรัชกาลที่ ๔

พระอุโบสถและการเปรียญ เป็นหลังคาแบบพระราชนิยม หลังคามุงแบบ ๓ ตับ ๒ ซ้อน หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี หลังคาของพระอุโบสถและการเปรียญมีรูปแบบการสร้างเหมือนกับหลังคาของอาคารแบบพระราชนิยมทั่วไป รูปแบบหลังคาของหลังคาพระอุโบสถและการเปรียญ เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากหลังคาแบบพระราชนิยมในช่วงแรก คือจากวัดราชโอรสาราม ที่เป็นหน้าบันชั้นลด ซึ่งแตกต่างจากวัดไพยยนต์และวัดโปรดเกศที่หลังคามีขนาดเล็กหน้าบันไม่ลดชั้น

ภาพที่ ๒๐๓ หลังคาพระอุโบสถ หลังคา ๓ ตับ ๒ ซ้อน

ภาพที่ ๒๐๔ หลังคาการเปรียญ หลังคา ๓ ชั้น ๒ ชั้น

ซุ้มประตูและกำแพงแก้ว

วัดกัลยาณมิตรมีรูปแบบซุ้มประตูที่แตกต่างในทุกด้าน ซุ้มประตูของวัดกัลยาณมิตร เมื่อพิจารณาซุ้มประตูทุกด้าน ศาลาตรีมุขเป็นทางเข้าที่สำคัญที่สุดจะเป็นประตูเสด็จพระราชดำเนิน เวลาเสด็จมางานพระราชพิธีในวัดกัลยาณมิตรแห่งนี้ และประตูด้านซ้ายและขวาของศาลาตรีมุขเดิมมีลักษณะเหมือนกับซุ้มประตูด้านข้างที่เป็นลักษณะแบบกระแทะหรือปีกนก ซุ้มประตูมีลักษณะค่อนข้างแข็งแรงแน่นหนา ใช้เป็นทางเข้าออกของในการเข้าสู่พื้นที่พุทธาวาส และจุดพักก่อนเข้าวัด เพราะเดิมโดยรอบวัดมีการขุดคลองล้อมรอบทุกด้าน

กำแพงแก้วของวัดกัลยาณมิตร เป็นลักษณะคล้ายกับการก่อกำแพงแก้ววัดทั่วไปคือ ก่ออิฐถือปูนทึบโดยรอบ มีการประดับด้วยกระเบื้องปรางกระเบื้องเคลือบสี

ภาพที่ ๒๐๕ ศาลาตรีมุขประตูทางเข้าหลักวัดกัลยาณมิตร

ภาพที่ ๒๐๖ กำแพงแก้วล้อมเขตพุทธาวาสประดับด้วยกระเบื้องปูลาดลือบลี

ภาพที่ ๒๐๗ ซุ้มประตูทางเข้าออกทางด้านข้างพระอุโบสถ

ภาพที่ ๒๐๘ ซุ้มประตูแบบจีนผสมฝรั่งและกำแพงแก้วประดับด้วยกระเบื้องปูลู

ภาพที่ ๒๐๙ ซุ้มประตูแบบจีน วัดราชโอรสาราม

ภาพที่ ๒๑๐ ชุ่มประตูปแบบฝรั่งและกำแพงแก้วประดับด้วยกระเบื้องปราง วัดไพชยนต์พลเสพ

ภาพที่ ๒๑๑ ชุ่มประตูปแบบไทยผสมฝรั่งและกำแพงแก้วมีป้อมคล้ายกำแพงเมือง วัดอัมพรสวรรค์

ภาพที่ ๒๑๒ ชุมประตูปแบบฝรั่งผสมจีนและกำแพงแก้ววัดเศวตฉัตร

ภาพที่ ๒๑๓ ชุมประตูปแบบไทยและกำแพงแก้ววัดราชสิทธาราม

ภาพที่ ๒๑๔ ซุ้มประตูแบบไทยผสมฝรั่ง วัดนางชี ไร่ติการาม

ภาพที่ ๒๑๕ ซุ้มประตูฝรั่งผสมจีน วัดนางนอง

ภาพที่ ๒๑๖ ซุ้มประตูแบบจีนผสมฝรั่งวัดเทพธิดาราม

ภาพที่ ๒๑๗ ซุ้มประตูแบบไทย วัดพิชัยญาติการาม

ภาพที่ ๒๑๘ ชุมประตูปแบบไทยผสมจีน วัดจันทาราม

ภาพที่ ๒๑๙ ชุมประตูปแบบไทยยอดปราสาท วัดราชนัคคา

ภาพที่ ๒๒๐ ซุ้มประตูแบบจีน วัดเลกลิมพระเกียรติ

ภาพที่ ๒๒๑ ซุ้มประตูแบบไทยผสมฝรั่ง วัดมหารัชมงคล

ซุ้มประตูและกำแพงแก้วล้อมเขตพุทธาวาส ทั้งหมด ๑๕ แห่งจะมีเพียงวัดโปรดกษ
เชษฐาราม เป็นวัดที่ไม่มีการสร้างซุ้มประตู สามารถแบ่งกลุ่มซุ้มประตู ออกเป็นกลุ่มตามรูปแบบ
ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ซุ้มแบบฝรั่ง ได้แก่ วัดไพยยนต์พลเสพ วัดราชนัคดาราม

กลุ่มที่ ๒ ซุ้มแบบจีน ได้แก่ วัดราชโอรสาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ

กลุ่มที่ ๓ ซุ้มประตูแบบไทย ได้แก่ วัดราชสิทธิาราม วัดพิชัยญาติการาม

กลุ่มที่ ๔ ซุ้มประตูยอดโค้งซึ่งมีอิทธิพลจีนผสมฝรั่ง ได้แก่ วัดเทพธิดาราม วัด
เศวตฉัตร วัดอัมรินทร์วรวิหาร วัดนางนอง

กลุ่มที่ ๕ ซุ้มประตูเป็นแบบฝรั่งแต่มีลวดบัวและรายละเอียดบางส่วนเป็นแบบไทย
ได้แก่ วัดมหรณพาราม วัดจันทาราม วัดนางชีโชติการาม

รูปแบบซุ้มประตูวัดกัลยาณมิตรมีการสร้างในซุ้มประตูที่ผสมผสาน โดยซุ้มประตูหลัก
ที่มีความสำคัญที่สุดของวัดคือซุ้มที่เป็นศาลาตรีมุข เพราะซุ้มประตูศาลาตรีมุขตั้งอยู่ในแนวแกน
ประธานของเขตพุทธาวาส ศาลาตรีมุขหลังนี้สร้างขึ้นในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี
วัดที่นำรูปแบบซุ้มประตูทางเข้าหลักแบบไทยประเพณีไปเป็นทางเข้าออกคือ วัดพิชัยญาติการาม
ซึ่งเป็นวัดที่ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งหมดโดยขุนนางชั้นผู้ใหญ่เช่นกัน คือสมเด็จพระยาบรมมหา
พิชัยญาติ จึงนำที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นประตูเสด็จเข้าออกของพระมหากษัตริย์ และพระญาติที่เสด็จผ่าน
เมื่อมาเสด็จมาบำเพ็ญพระราชกุศล

จากเปรียบเทียบกับวัดที่ได้รับรูปแบบพระราชนิยม รูปแบบงานแต่ละแห่งจะเอกลักษณ์เฉพาะ ทุกแห่งจะมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน ทั้งการใช้ลวดลายที่ประดิษฐ์ขึ้นมาจากลายดอกไม้ เช่น ดอกเบญจมาศ ดอกพุดตาลหรือดอกโบตั๋น และดอกไม้อื่นๆ ผนังหรือที่เป็นงานปูนปั้นผสมกับการประดับด้วยงานหรือขามกระเบื้องเคลือบสี ซึ่งทั้งหมดล้วนทำเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ ผลไม้ มาผูกเป็นลวดลาย อันเป็นเอกลักษณ์สำคัญของงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมฯ นอกจากนั้นยังมีลายเป็นรูปสัตว์ หรือเมฆแบบประเจี๊ยะ ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นลวดลายมงคลตามคติและศิลปะจีนทั้งสิ้น สัญลักษณ์มงคลจีนที่นำมาประดิษฐ์ ได้แก่ สัญลักษณ์ดอกไม้ เช่น ดอกพุดตานหรือดอกโบตั๋น ดอกเบญจมาศสัญลักษณ์ผลไม้มงคลสัญลักษณ์สัตว์มงคล ได้แก่ ค้างคาว เป็ดแมนดาริน นก เป็นต้นสัญลักษณ์อื่นๆ ได้แก่ ประเจี๊ยะ ฯลฯ ความหมายของสัญลักษณ์ที่พบในวัดกัลยาณมิตร เช่น^{๑๑}

- หงส์ หมายถึงนกทิพย์ของจีน เป็นเครื่องหมายของจักรพรรดินี มีความหมายถึงความดีงาม ความสวยงาม ความอุดมสมบูรณ์ ความสงบสุข
- ดอกโบตั๋น หมายถึง ความเจริญ ความมีวาสนา
- ฝั่เสื่อ หมายถึงความสนุกสนาน ความสวยงาม ความสุขในชีวิตสมรส
- ค้างคาว เป็นสัญลักษณ์ แห่งโชควาสนา

- องค์ประกอบทางโครงสร้าง

ในการก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมส่วนโครงสร้าง เป็นส่วนที่มีความสำคัญอย่างมากในการที่ทำให้อาคารสามารถทรงตัวคงรูปอยู่ได้โดยไม่พังลงมา การออกแบบขององค์ประกอบทางโครงสร้างจึงมีความสำคัญมาก ช่วงที่เป็นแม่กองงานในการสร้างอาคารจึงเป็นคนที่ต้องมีความเข้าใจทั้งทางศิลปะและงานช่าง เพราะจะเข้าใจในจิตจำกัของวัสดุที่จะนำมาใช้กับงาน เนื่องด้วยจิตจำกัของวัสดุเดิมที่มีอยู่มีเพียง ไม้ อิฐ และปูน การนำเอาวัสดุดังกล่าวมาใช้จึงเป็นความสามารถของช่างแต่ละคนที่ต้องอาศัยทักษะและภูมิความรู้ที่ได้สั่งสมมา การศึกษาทางด้านองค์ประกอบโครงสร้างแบ่งแยกย่อยออกเป็น ๓ ส่วนดังนี้

๑. โครงสร้างส่วนฐานอาคาร
๒. โครงสร้างส่วนตัวอาคาร
๓. โครงสร้างส่วนหลังคา

^{๑๑} อรศิริ ปาณินท์, “รูปสัญลักษณ์แทนความหมายต่างๆในวัดจีน,” วารสารหน้าจั่ว ฉบับที่ ๗ ปีการศึกษา ๒๕๓๐, ๘๖-๘๘.

๑. โครงสร้างส่วนฐานอาคาร

ในการก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมในสมัยโบราณนั้นไม่ซับซ้อนเนื่องด้วยเทคนิคการก่อสร้างและข้อจำกัดของวัสดุแล้วแต่ที่มีในท้องถิ่นนั้น เช่น อิฐ ศิลาแลง หรือลูกรัง โดยการบดอัดฐานรากให้แน่นแล้วจึงก่ออาคารขึ้นบนฐานรากที่บดอัดแน่นแล้วนั้น วัดกัลยาณมิตรเป็นวัดในสมัยโบราณที่ก่อสร้างในระบบเก่า ไม่มีการตอกเสาเข็ม การก่อสร้างฐานรากโดยการขุดพื้นที่เป็นรูปหลุมสี่เหลี่ยมกว้าง แล้ววางท่อนซุงซ้อนทับกัน ๒ – ๓ ชั้น แล้วจึงสร้างอาคาร^{๑๑}

๒. โครงสร้างส่วนตัวอาคาร

การก่อสร้างอาคารที่มีขนาดใหญ่ นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย เรื่อยมาจนถึงกรุงรัตน โกสินทร์ ตอนต้น มักจะพบว่าเป็นการก่อสร้างแบบผนังรับน้ำหนักเป็นส่วนใหญ่ ในรูปแบบผนังรับน้ำหนักมีข้อจำกัดในเรื่องของการเจาะช่องประตูหน้าต่าง ทำให้ช่องเปิดมีขนาดเล็ก เพราะใช้วิธีการก่อซ้อนเหลื่อมกันของวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างเช่นอิฐ หิน หรือศิลาแลง การซ้อนเหลื่อมกันจึงค่อนข้างมีขีดจำกัดในการทำซุ้มโค้งหรือช่องเปิด ถ้าช่องเปิดมากเกินไปจะทำให้ผนังผิงลงมาได้ ช่างจึงโดยใช้แผ่นไม้ขนาดใหญ่มีความหนา มาพาดทับหลัง^{๑๒} เป็นคานรับวัสดุก่อผนัง คานไม้จะกระจายน้ำหนักที่กดทับลงผนังด้านข้างๆช่องประตูหน้าต่าง

วัดกัลยาณมิตรสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่องประตูหน้าต่างของอาคารจะใช้แผ่นไม้ขนาดใหญ่และความหนาวางเป็นคานทับหลังวางบนช่องเปิดเพื่อเป็นคานรับน้ำหนักก่อนที่จะก่อผนังที่สูงขึ้นไป เพื่อช่วยรับน้ำหนักที่ลงคานไม้แล้ว การใช้ไม้ตั้งเป็นผนังรับทับหลังอีกครั้ง ทำให้บานมีขนาดกว้างได้มากขึ้น เมื่อบานสามารถเปิดได้กว้างขึ้นเกินกว่าความหนาผนัง ช่างจึงแก้ไขช่องเปิดนี้โดยการทำให้เป็นช่องเปิดบานแผละ

^{๑๑} สัมพันธ์ ถาวรชนสาร , ชนบุรีศรีมหาสมุทร (ม.ป.ท. , พ.ศ. ๒๕๔๖. พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระราชสังวรมิล (พระ ยโสธโร ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดกัลยาณมิตร วรมหาวิหาร รูปที่ ๘, กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๔๖), ๑๐๑.

^{๑๒} สมใจ นิ่มเล็ก, “สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.), ๑๑๑.

ภายในอาคารทั้งสามหลังของวัดกัลยาณมิตรใช้เสาร่วมใน ก่ออิฐถือปูนเพื่อขึ้น ไปรับ น้ำหนักโครงสร้างหลังคา ทำให้วัดกัลยาณมิตรสามารถที่จะสร้างอาคารให้มีขนาดกว้างใหญ่ขึ้นกว่า วัดที่ไม่ได้สร้างในระบบที่ใช้เสาร่วมในรับน้ำหนักหลังคา

ภาพที่ ๒๒๒ ช่องประตูใช้แผ่นไม้เป็นทับหลังไม้ก่อนก่ออิฐเป็นผนัง

ภาพที่ ๒๒๓ การใช้แผ่นไม้เป็นทับหลังก่อนก่ออิฐเป็นคอสอง

๓. โครงสร้างหลังคา

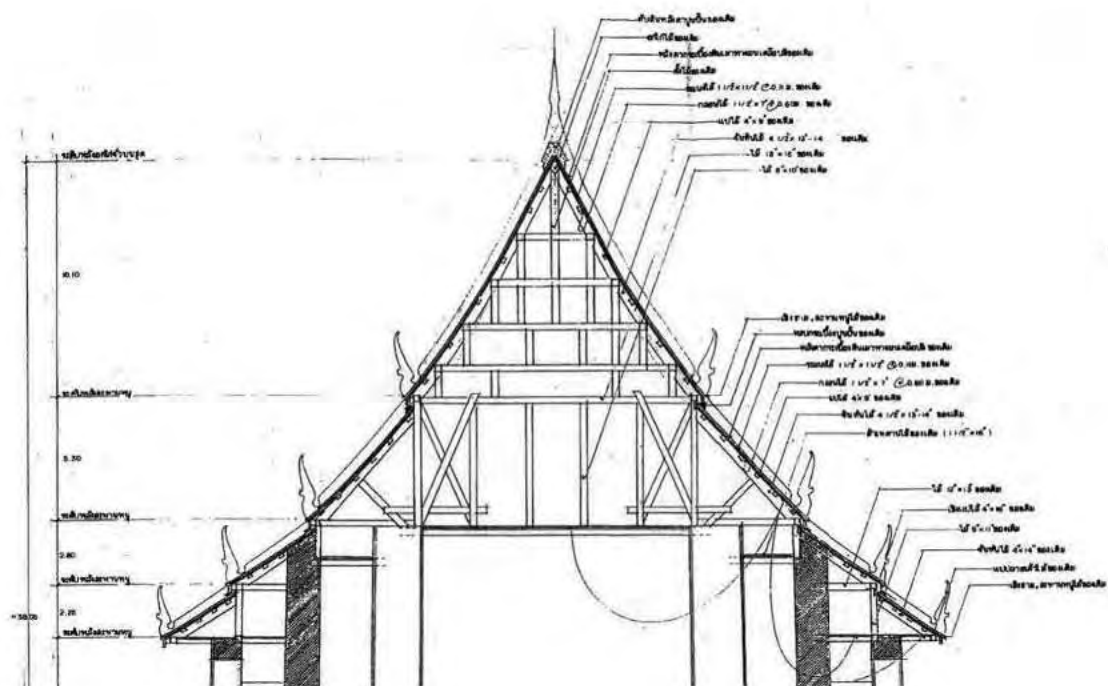
รูปแบบหลังของวัดกัลยาณมิตรแบ่งออกเป็น ๒ รูปแบบคือ

๑. พระวิหารหลวงเป็นหลังคาแบบไทยประเพณี

๒. พระอุโบสถและการเปรียญ เป็นหลังคาแบบพระราชนิยม

๑. พระวิหารหลวง

หลังคาของพระวิหารหลวงเป็นแบบประเพณี หลังคาแบบจั่ว มี ๔ คับ ๒ ซ้อน ระบบโครงสร้างหลังคาเป็นแบบผสมกันระหว่างจันทันและตักดา โดยจะถ่ายน้ำหนักลงไปเรื่อย คือข้อเอกจะพาดกับเสาร่วมใน จึงใช้ตั้งข้อโทขึ้นรับตักดาเป็นชั้นๆ จนถึงชั้นบนสุดจะตั้งคั้งเพื่อรับอกไก่ หลังคาตับแรกถ่ายน้ำหนักลงเสาตักดาก่อนถ่ายลงเสาร่วมในพระวิหารอีกทอดหนึ่ง หลังคาตับสองจะถ่ายน้ำหนักหลังคาถางผนัง หลังคาตับที่สามจะถ่ายน้ำหนักลงที่เสาพะไล หลังคาตับที่สี่เป็นปีกนกกรอบจะถ่ายน้ำหนักลงข้อที่ยื่นไปรับน้ำหนักแทนได้ หลังคาพระวิหารหลวงมีขนาดใหญ่มากช่างจึงใช้ไม้ทะแยงเพื่อช่วยกันรั้งข้อเอกอีกชั้นหนึ่ง

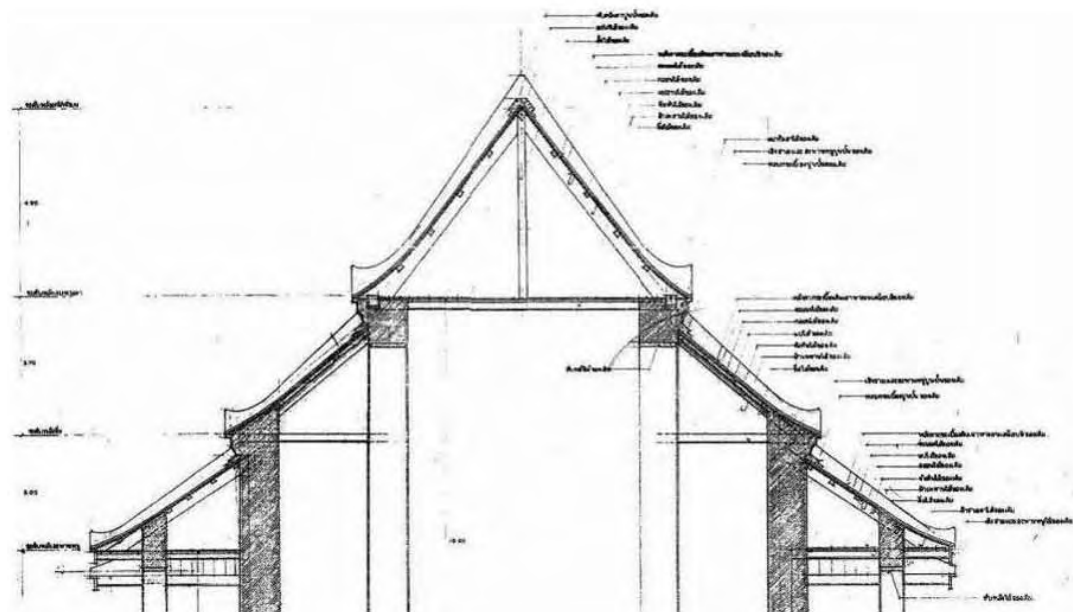
ลายเส้นที่ ๑๘ โครงสร้างหลังคาพระวิหารหลวง

ที่มา : บริษัท ไพบูลย์ศิลปการสราง จำกัด , คณะกรรมการบูรณะและปรับปรุงพระอาราม

วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร , วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๕)

๒. พระอุโบสถและการเปรียญ

หลังคาพระอุโบสถและการเปรียญเป็นแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคือนำบันของอาคารจะเป็นการก่ออิฐที่บันปูนและประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีไม่มีข้อฟ้าใบระกา หลังคามี ๑ ชั้น ๒ ชั้น อาคารใช้โครงสร้างระบบช่อเอก ออกไถ่ถายน้ำหนักผู้ตั้งตั้งจะถายน้ำหนักลงช่อประธานที่วางบนหัวเสาที่มีอะเสกอิฐบนแผ่นคานไม้หน้าเป็นทับหลังรัดรอบอาคาร ดับที่ ๒ จะถายน้ำหนักหลังลงผนังรับน้ำหนักของอาคาร ดับที่ ๑ เป็นพะไลรอบจันทัน ดับนี้จะพาดเสาพะไลปลายเชิงคามิการยื่นเต้าไปรับน้ำปลายชายคาเหมือนพระวิหารหลวง

ลายเส้นที่ ๑๕ : โครงสร้างหลังคาพระอุโบสถและการเปรียญ

ที่มา : ส่วนสงวนรักษาโบราณสถาน สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร,
พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร (ม.ป.ท. , ๒๕๔๘)

บทที่ ๕

บทสรุป

จากการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมวัดกัลยาณมิตรที่ก่อสร้างในรูปแบบพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้อธิบายถึงมูลเหตุในการสร้างวัดกัลยาณมิตรดังนี้

วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร เป็นวัดที่สร้างขึ้น โดยเจ้าพระยานิกรบดินทร์ถวายที่และชื่อที่เพิ่มเติม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาทอพระฤกษ์เอง เมื่อวัดกัลยาณมิตรสร้างเสร็จ พระองค์ทรงพระราชทานนามให้แก่วัดว่า “วัดกัลยาณมิตร” ซึ่งมีความหมายจากคำว่า “กัลยาณ” แปลความว่า ดี, งาม, ประเสริฐ รวมกับคำว่า “มิตร” แปลว่า เพื่อน รวมคำว่า “กัลยาณมิตร” จึงแปลว่าเพื่อนที่ดี, เพื่อนที่ประเสริฐ หรือผู้ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยความจริงใจ จึงน่าจะเป็นมูลเหตุการสร้างวัดกัลยาณมิตรที่นอกจากเป็นการสร้างวัดเพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาแล้ว การสร้างวัดกัลยาณมิตรจึงเป็นการสร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นที่ระลึกถึงอย่างเช่นการสร้างวัดเทพธิดาราม หรือวัดเฉลิมพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากความสัมพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยานิกรบดินทร์ น่าจะมีความสนิทสนมมาก่อนตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ก่อนที่เจ้าพระยานิกรบดินทร์จะเข้าถวายตัวเพื่อเป็นข้าหลวงในกรมขุนเจษฎาบดีนทร์ เพราะว่าพระองค์ทรงเสด็จพระราชสมภพและประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินก่อนการย้ายมาประทับที่วังท่าพระ การที่พระองค์ทรงเสด็จพระราชสมภพและประทับที่พระราชวังเดิมฝั่งธนบุรี ซึ่งพระราชวังเดิมนั้นอยู่ตรงข้ามฝั่งคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ นั้นเป็นหมู่บ้านชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานมานาน รวมถึงบ้านของเจ้าสัวมั่งมีดาของเจ้าพระนิกรบดินทร์ และจากการที่พระองค์ทรงเสด็จพระราชสมภพในพระสกุลยศเป็นเพียงหม่อมเจ้าเนื่องด้วยพระราชชนนีเป็นเพียงหม่อมสามัญชน กฎธรรมเนียมต่างๆ จึงไม่น่าที่จะเข้มงวดเหมือนพระสกุลยศพระองค์เจ้า หรือเจ้าฟ้า พระองค์จึงน่าจะเสด็จข้ามไปยังฝั่งหมู่บ้านกุฎิจีนย่านชาวจีนได้บ่อยครั้ง ทำให้พระองค์ทรงพบเห็นธรรมเนียมประเพณีต่างของชาวจีนอย่างละเอียดลึกซึ้ง จึงน่าจะทรงพอพระทัยในศิลปะจีนตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ผู้ศึกษาจึงคิดว่าเป็นมูลเหตุผลที่ทำให้พระองค์ทรงโปรดงานสถาปัตยกรรมแบบจีนที่เป็นต้นกำเนิดงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เมื่อพระองค์ทรงโปรด ๑ ให้แต่งสำเภาเพื่อไปค้าขายกับชาวจีนจึงเป็นการส่งเสริมงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมที่พระองค์ทรงโปรดอยู่แล้วให้เป็นที่โดดเด่นมากยิ่งขึ้น

เมื่อทำการศึกษาในพระราชประวัติของพระองค์พบว่า พระองค์ทรงเคร่งครัดในธรรมเนียมประเพณีมาก เช่นการสั่งให้สมเด็จพระราชวังบรมศักดิพลเสพยุติการสร้างปราสาทขึ้นในวังหน้าเนื่องด้วยไม่มีธรรมเนียมการสร้างปราสาทในวังหน้ามาก่อน สิ่งที่แสดงให้เห็นเด่นชัดเรื่องความเคร่งครัดในธรรมเนียมของพระองค์คือเรื่องการตั้งเจ้าฟ้า เพราะพระองค์ไม่ได้มีพระมเหสีขึ้นเจ้าฟ้า ทำให้พระราชโอรสธิดาไม่มีสกุลยศเจ้าฟ้า แม้ว่าพระองค์จะมีพระราชอำนาจในการตั้งเจ้าฟ้าได้ตามพระราชอัธยาศัย

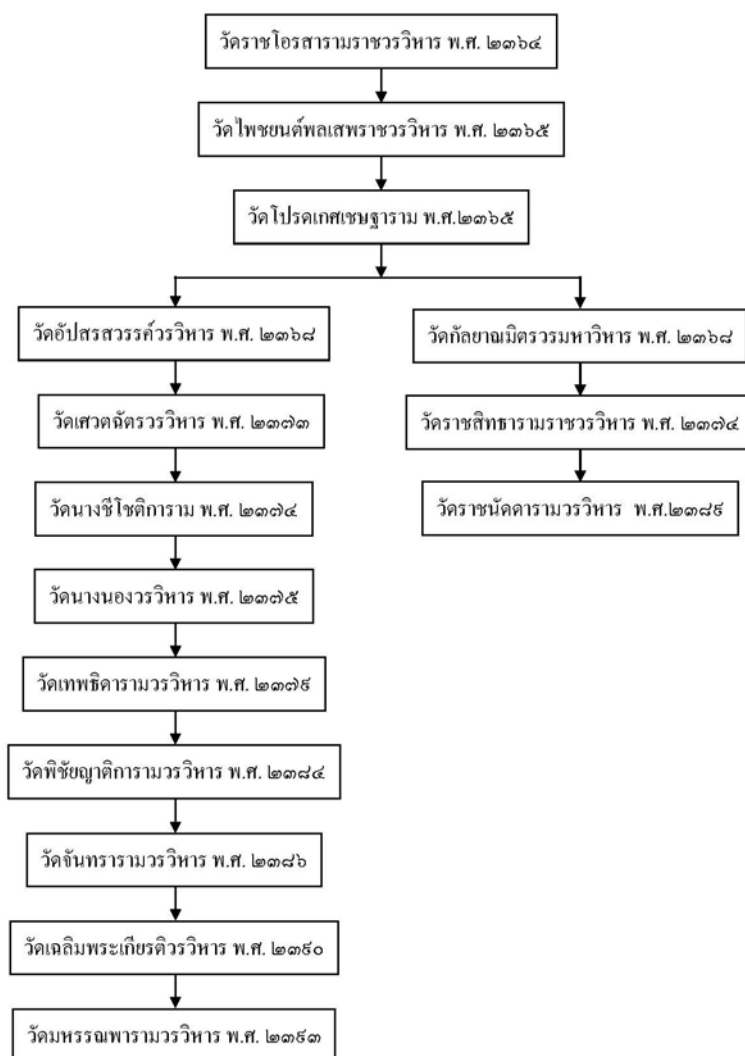
ในด้านงานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชสมัยของพระองค์ การเดินทางเข้ามาของแรงงานจีนเข้ามาในกรุงสยามจึงไม่น่าที่จะส่งผลต่อแนวคิดและความนิยมทางสถาปัตยกรรมแบบจีนในช่วงรัชสมัยของพระองค์ เพราะเดิมการปกครองสยามยังใช้รูปแบบเจ้าขุนมูลนาย การเข้ามาของแรงงานจีนซึ่งเข้ามาใช้แรงงานเป็นกรรมกร หรือเป็นพ่อค้าก็ตามจึงไม่น่าที่จะเปลี่ยนรูปแบบทางแนวคิดของเจ้าขุนมูลนายที่ ยังเป็นระบบแม่กองงานก่อสร้างจากพระเจ้าแผ่นดินอยู่

จึงสรุปในเรื่องวัดกัลยาณมิตรน่าจะเป็นวัดที่ทรงร่วมกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยานิกรบดินทร์ขุนนางเชื้อสายจีนที่มีความสนิทสนมในฐานะพระสหาย โดยเมื่อพิจารณาจาก พระวิหารหลวงที่มีขนาดใหญ่ การใช้ซุ้มประตูหน้าต่างแบบซุ้มปราสาท ที่ปกติใช้ในพระอารามหลวงเช่นวัดสุทัศน์ ก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดที่พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นวัดขนาดใหญ่อีกหนึ่งแห่ง

ในเรื่องรูปแบบการวางผังเขตพุทธาวาสในระบบสามแนวแกนนั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีมาครั้งแรกในวัดราชโอรสารามที่พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้น มีความคล้ายคลึงกันมากกับแผนผังวัดกัลยาณมิตร หรือเมื่อพิจารณาถึงแผนผังดังกล่าว จะพบว่าลักษณะการออกแบบ เป็นแบบที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดรูปแบบนี้มากที่สุด เพราะ วัดที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในรูปแบบพระราชนิยม คือวัดราชโอรสาราม วัดเทพธิดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นช่วงปลายรัชกาลของพระองค์ ก็ทรงโปรดให้สร้างขึ้นในรูปแบบแผนผังสามแนวแกนเช่นกัน รวมถึงวัดกัลยาณมิตรด้วย

การออกแบบสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสของวัดกัลยาณมิตร เริ่มขึ้นโดยการสร้างพระวิหารขึ้นแล้วจึงได้สร้างพระวิหารและการเปรียญขึ้นภายหลัง การสร้างพระอุโบสถและการเปรียญขึ้นภายหลังแม้ว่าจะเป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม ที่หน้าบันเป็นการก่ออิฐแล้วประดับด้วยกระเบื้อง ผู้ออกแบบพระอุโบสถและการเปรียญวัดกัลยาณมิตรใช้วิธีการตกแต่งโดยใช้กระเบื้องสีเรียงให้เป็นเส้นแล้วใช้สีที่อ่อนเข้มแตกต่างกันเพื่อให้เกิดมิติของหน้าบันให้เด่นขึ้น เหมือนหน้าบันของพระวิหารหลวงที่มีจุดเด่นที่หลังคาที่เป็นมุขประเจิด ทำให้มองดูแล้วหน้าบันของพระวิหารหลวงไม่ใหญ่เกินไปดูแล้วได้สัดส่วนสวยงาม

การสร้างวัดกัลยาณมิตรได้มีขนาดใหญ่ ทำให้แสดงเป็นถึงสภาพของบ้านเมืองว่ามีเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองเพราะการสร้างวัดให้มีขนาดใหญ่ได้ต้องใช้ทุนทรัพย์เป็นจำนวนมาก และต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมากในการสร้าง ในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองมีการค้าขายกับชาวต่างชาติรวมถึงชาวตะวันตก จึงทำให้ศิลปะของตะวันตกเข้ามามีส่วนในการประดับตกแต่งงานสถาปัตยกรรม โดยมีการใช้ซุ้มประตูเข้าออกที่เป็นซุ้มแบบฝรั่งหลายแห่ง ในวัดที่สร้างแบบพระราชนิยมและการใช้ลวดลายปูนปั้นที่ซุ้มเรือนแก้วประตูหน้าต่างแบบพระราชนิยม การผสมผสานศิลปะฝรั่งเข้ากับงานจีนได้อย่างลงตัว ทำให้งานสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมบ่งบอกวิทยาการต่างๆทั้งทางด้านงานช่าง ศิลปะ ความเชื่อศรัทธาในศาสนา การต่างประเทศ รวมถึงสภาพเศรษฐกิจของบ้านเมืองสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

แผนภูมิที่ ๓ ลำดับพัฒนาการสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม

ภายหลังจากการสร้างวัดกัลยาณมิตร ที่เป็นวัดที่สร้างขึ้นโดยการนำเอาสถาปัตยกรรมแบบประเพณีและสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมมาสร้างในเขตพุทธวาสเดียวกัน ซึ่งต่างจากวัดที่วางแผนผังแบบพระราชนิยมแห่งอื่น ภายหลังต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์วัดราชสิทธิารามและการสร้างวัดราชนัคดาราม โดยทั้งสองวัดเป็นสถาปัตยกรรมแบบประเพณีแต่ลักษณะวางแผนเป็นแบบขนานสามแนวแกน จึงทำให้เห็นว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมมีอีกสายหนึ่งคือ สถาปัตยกรรมแบบประเพณีซึ่งมีรูปแบบการวางแผนแบบพระราชนิยม

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.
- กรมศิลปากร. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยาจัดพิมพ์, ๒๕๐๖.
- _____. ตำนานวัดอุสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๑๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวง รุจิศรีวรรณวัฑน์).
- กรรณิการ์ ไทยานันท์. “ศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.
- ไชแสง สุขะวัฒนะ. วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. “สถาบันพระมหากษัตริย์.” ใน เอกสารคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐานทางวัฒนธรรมไทย, ๓-๕๑. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
- _____. สังคมสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป, ๒๕๐๖. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าชนม์เจริญ ชมพูนุช ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๖).
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. ชีวประวัติเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บันดาสาสัน, ๒๕๑๓.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑. ม.ป.ท., ๒๔๓๘.
- _____. สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. ม.ป.ท., ๒๕๐๕.
- แถมสุข นุ่มนนท์. “สังคมและวัฒนธรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๓๑.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

พระนคร: โรงพิมพ์องค์การค้ำชูสภา, ๒๕๒๖.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ ๒ ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘.

_____ พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑. พระนคร : องค์การค้ำชูสภา, ๒๕๐๔.

_____ พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒. พระนคร : องค์การค้ำชูสภา, ๒๕๐๔.

นฤพร เสาวนิตย์. “รูปแบบสถาปัตยกรรมพระอารามหลวงในพุทธศาสนาที่สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

เนตรนภิส นาควัชร , ปิยนภ บุนนาค และ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช., “คติเชิงสัญลักษณ์ในการออกแบบหน้าบันพระที่นั่ง,” อายุ: วารสารสถาปัตยกรรม ๑๕, (๓ มีนาคม ๒๕๓๕) : ๒๑-๔๗.

ไชยวิชิต(เผือก). พระยา, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ ,พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีวิน (ซิลค์เวอร์บูกส์), ๒๕๔๒.

มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์. ม.ป.ท. , ๒๕๕๑ เถลิงพระเกียรติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อนำเงินรายได้เป็นทุนในการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์และบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา, ๒๕๓๑.

มาลินี กัมภิรญาณนนท์. “จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร : เรื่องจริงหรือจินตนาการ”. เมืองโบราณ ๓๒, ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๕) : ๖๔ - ๘๖

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก , กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖.

วงศ์ฉัตร ฉัตรกุล ณ อยุธยา. “การศึกษาสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดเทพธิดารามวรวิหาร.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๘

วอลเตอร์ ฟรานซิส เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, แปลโดย พันเอกนิจ ทองโสภิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๕๓๐.

วิชิตวงศ์วุฒิไกร, เจ้าพระยา, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย,
๒๔๕๗. (พิมพ์แจกในงานศพ เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรฯ (หม่อมราชวงศ์คลี่ สุกทัศน์)
องคมนตรี รัฐมนตรี, ๒๔๕๗)

วัชร วัชรสินธุ์, “การศึกษาการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.” วิทยานิพนธ์
ปริญาหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๓๔.

วิมล พงษ์พิพัฒน์. “เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์” หนังสือชุดกรุงเทพฯ ๒ ทศวรรษ, กรุงเทพฯ:
๒๐๐ ปี. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

สกุลกัลยาณมิตร, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๓๖.

สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๖.

สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์, พระเกียรติคุณพระบรมจักรีวงศ์, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๒๓.

สมคิด จิระทัศนกุล. “พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.”
วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชา
ศิลปสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.

_____ วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรม, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๒๕๔๒.

สมใจ นิ่มเล็ก. สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๑๖.

_____ “สถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน ๒๐๐ปี
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
, ๒๕๓๑.

สมมตอมรพันธุ์, พระบรมวงศ์เธอ กรมพระ , เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่
ที่ ๕. กรุงเทพ , กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

สัมพันธ์ อารวณสาร, ธนบุรีศรีมหาสมุทร, ม.ป.ท. , ๒๕๔๖. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทาน
เพลิงศพพระราชสังวรวิมล (พระ ยโสธโร ป.ธ.๗) เจ้าอาวาสวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร
รูปที่ ๕, พ.ศ. ๒๕๔๖)

สายไหม จบกาสึก. “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วารสารศิลปากร ๑๖, ๒ (มีนาคม-
เมษายน ๒๕๓๖)

สารสิน วีระผล, จิมก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน, กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๘.

เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

แสงโสม เกษมศรี หม่อมราชวงศ์, วิมล พงศ์พิพัฒน์ “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ.๒๓๒๕ - พ.ศ.๒๓๕๔)”. เอกสารชุดประวัติศาสตร์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

สิริ เปรมจิตต์, พระบรมราชจักรีวงศ์, พระนคร: โรงพิมพ์เสาวภาค, ๒๕๑๔.

อรศิริ ปาณินท์, “รูปสัญลักษณ์แทนความหมายต่างๆในวัดจีน” หน้าจั่ว, วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๓(๒๕๓๐.), ๘๐-๑๐๔.

ประวัติผู้ทำวิจัย

ชื่อ – สกุล นายนพรัตน์ ถาวรศิริภัทร
ที่อยู่ บ้านเลขที่ ๒๕๓ ถนนบูรพาใน ต.ในเมือง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี ๓๔๐๐๐

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๔๑ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต
สาขาวิทยาการคอมพิวเตอร์ สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี
- พ.ศ. ๒๕๔๖ ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร